

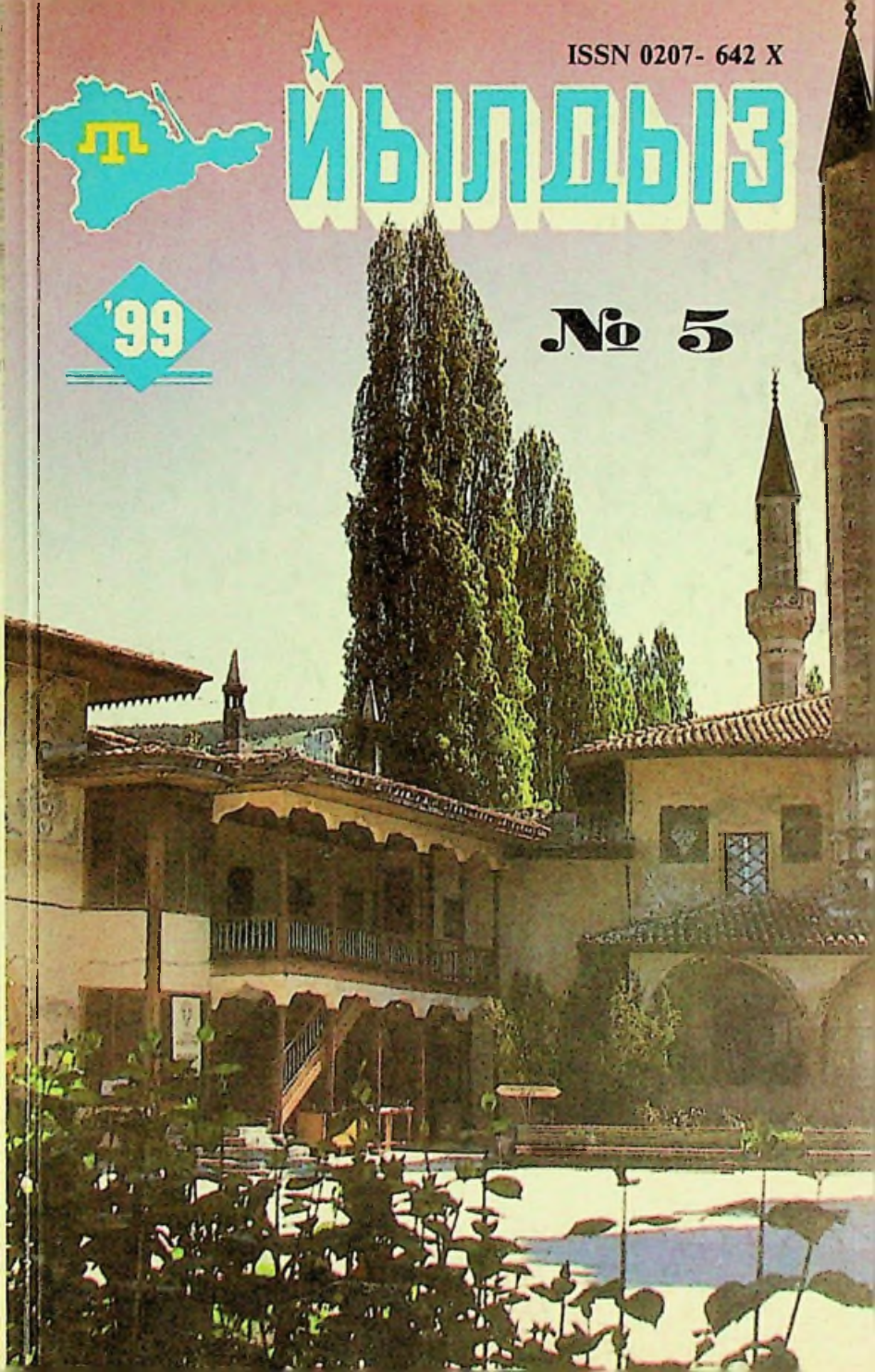
ISSN 0207- 642 X

ИҢЛДЫЗ

'99

№ 5

5

1999

Сентябрь
Октябрь

Йигирминджи сене
чыкъувы

Баи муаррир
Шакир СЕЛИМ

Муарририет эйетти:
Ильяс БАХШЫН,
Исмаил КЕРИМОВ,
Айше КОКНЕВА,
Закир КЪУРТНЕЗИР
(баи муаррир муавени),
Ибраим НАШ,
Шевкет РАМАЗАНОВ,
Нузет УМЕРОВ,
Урие ЭДЕМОВА.

Осман Османов. Къырымтатар прописка масалы. <i>Весикъалы повесть</i>	4
<i>Миллий арекетимизнинъ курешчилери</i>	
Идрис Асаннин. О, аджайип бир ана эди	56
* * *	
Меръем Мавке. Такъдир.....	72
<i>Назм</i>	
Аблязиз Велиев 60 яшында. <i>Хайырлаймыз</i>	80
Аблязиз Велиев. Къырым. Беяз геми. Меджнун киби... Бурулчада. Дёртликлер. Секизлик. Зареманынъ дюньясы. Нериман. Саткъынлар. Мердивен. Байдар. Татар къызы. Мор денъизге акъа сувлар. Эки сёз. Онъа отъмек пиширген къыз. <i>Янъы шиирлер ве терджимелер</i>	83
Шеръян Али. Элем этме гуллерге сен... Бештеректен чыкъкъан ялын. Биз эйкель тикледик... Бир тамчы олсам да... Кунъ кульгенде ягъмур алы... Сармашыкъдай сарылмасанъ... <i>Шиирлер</i>	93
<i>Къырымтатар шиириети антологиясы</i>	
Аджы Мухаммед Риза. Мустафа Джевһерий	99
Мустафа Джевһерий. Къошмалар. Семаилер. Диван. <i>Шиирлер</i>	106
<i>Тарих саифелери</i>	
Фатих Каримий. Къырымгъа сеят. <i>Девамы</i>	120
<i>Оджаларгъа ярдым</i>	
Лейля Асанова. Кенджелер ичюн тюркючиклер..	131
<i>Балалар ичюн</i>	
Гульнар Усеннова. Кузь сабасы. Икяе	134

Эдебий ве медений омюр

Къ. Закир. Озбек шаиринен корюшюв. Осман Асанов — нам къазангъан артист. Эдипнинъ къабрине башташ къююлды	139
---	-----

Эдебий такъвим

Челебиджиханнынъ сафдашы. Джафер Сейдаметнинъ догъгъанына 110 йыл олды	144
Он экилернинъ бири. Макъсут Сулейманнинъ догъгъанына 90 йыл олды	146
Кинорежиссёрнынъ несир эсерлери. Эмир Фаикънынъ догъгъанына 90 йыл олды.	147

Янъы китаплар

З. Хайредин. “Уян, Чатырдагъ, уян!” “Къырымтатар тили грамматикасындан джедвеллер”. “Годы. Люди. Судьбы”. “Крымские татары: этническая история и традиционная культура”. Рамизнинъ ресимлери.	148
--	-----

* * *

Февзи Билялов.....	155
Абунеджилеримизнинъ дикъкъатына	157
Муэллифлеримиз	159

◆ Осман ОСМАНОВ

КЪЫРЫМТАТАР ПРОПИСКА МАСАЛЫ

ВЕСИКЪАЛЫ ПОВЕСТЬ

“Не ичюн мен Къырымгъа кельдим, барем Озбекистанда къалгъайдым? Бойле оладжагъыны билъген олсам, Къырымгъа аякъ басмаз эдим”.

Не къадар агъыр, не къадар дешетли сёзлер... Ёлдаизде, джемаат арасында бу сёзлерни эшиткенде тёпе сачларым тиклене, анавы пезевенкнинъ гъыртлагъына япышмакъ, бетине тюкюрмек истейсинъ. Бу лафларны яшлар-

САЙГЪЫЛЫ ОКЪУЙЫДЖЫ!

Бу ерде язылгъанлар тюш я да уйдурма дегиль. Башымдан кечиргенлеримни 25 йыл девамьнда ашыкъмадан, усанмадан язып бардым. Язылгъан, анылгъан адамларнынъ адларыны, сой адларыны денъиштирмедим, олгъаны киби яздым. Озюмнинъ козьлеримнен коръген, къулакъларымнен эшиткен деллелеримни мисаль кетирдим. Зерре къадар ялан, ифтира ёкъ.

Оски ве янғы кзурум акимиятлери сюргюнликтен къайтмакъ-

нынъ агъызындан эшитсенъ, кене насыл-масыл ютасынъ. Я мендай, етмишни кечип сексенге козь тиккен, Кырымда догъып-осъкен чал сакъаллы къарттан эшитсенъ этинъ-тенинъ чимирдеп кете. Не экен, мында, Кырымда, яшайыш агъыр экен. Анда, Озбекистанда эр шейи бар экен, бир эли ягъда, бир эли балда экен. “Ялынъыз мен кырымтатарым, манъа ярдым этмеге борджлусынъыз!” — деп Меджлиске, Рескомнаука барып багъырыкълагъанда онынъ Кырымнен алып-береджегини анылайсынъ. Бизни етмишинджи сенелерде, сексенинджи сенелернинъ башында ана-Ватанымызгъа сюрюнликтен къайтып келип ерлешкен адамларны бу шейлер керчектен де гъадапландыра.

Бу ерде эр шейни догъру аныланъыз: бизлер кыйналдыкъ, олар исе кыйынлыкъ коръмедилер, демек истемейим. Эр девирнинъ озюне хас кыйынлыкълары бар. Етмишинджи сенелерде Коммунист партиясы ве Совет укюмети миллетимизни сюрюнлик ерлеринде эбедиен яшамагъа къалдырмакъ ниетинде эди. Кырымнынъ лафыны биле эттиртмей эдилер. О девирде Кырымгъа къайтып кельмек, эв алмакъ ве энъ эсасы прописка олмакъ буюктен-буюк джесарет эди...

1941 сенеси дженк башлагъанынен ордугъа чагъырылдым. Экинжи джан дженкининъ сонъунадже совет ордусы сафларында къанлы урушларда иштирак эттим. Алла-Таала джанымны сакълады ве мен сагъ-селямет дженктен къайтып кельдим. Амма агъыр, узакъ йыллар девам эткен сюрюнликке огърадым. Сюрюнлик не къадар мешакъатлы, не къадар дешетли олса да, комендантлар ат ойнатсалар да, Кырымны — тувгъан Ватанымны унутмадым. Топрагъыны, ташыны, дагъларыны, чёлюни, кенъ мавы денъизини юрегиме гизледим, юрегимнинъ дамарларыны оларгъа багъладым.

Гъурбетлик, сюрюнлик. Озбекке-ватан, манъа-зиндан. Юрегим патлайджкъ. Даянмакънынъ чареси ёкъ. Ватан асрети кунъ-кунъден арта. Имдат кимден? Совет укю-

та олгъан халкъымызнынъ башына чешит тюрюл мусибетлер ягъдырдылар ве аля лгъдырмакъталар. Ватангъа къайткъан халкъымыз атиклиги ве бильгисине базанаракъ, иш тутты ве тутмакта. Узун вакытлар прописка меселесинде алып баргъан кучешлери энди масалгъа чевирильди.

“Прописка масалы” коммунистлерде, советлерде акъикъат ичте олмагъаныны, миллетимиз озю масраф чекип, ватангъа къайткъан сонъ, акъсыз, къабаатсыз чекишкенини ачыкъ косътере.

метинденми? Коммунист партиясынданмы? Хайыр! Тешкилий суретте кыйтараджакъларына инанмайым. Оларнынъ сиясети — халкъымызны алдатмакъ, Ватанымыздан сувундырмакъ эди. Беклемеге, алданмагъа не такъат, не чаре къалмады. Ишанч япракъ киби узюлип, ерге тюшти, чюрюди, топракъкъа чевирильди деркен, миллий арекет — Къырымгъа кыйтмакъ арекети башланды.

Къырымтатар халкъынынъ Къырым огърундаки къатты, шиддетли куреши Совет укюметине юкъу бермеди. О, истер-истемез, тишлерини гычырдата-гычырдата 1967 сенеси сентябрь 5-те халкъымызны алдатыджы Ферман чыкъарды. Бу не къадар бир перишан Ферман олса да, кене де Ватан ёлуны къапатып тургъан демир къапыларда кучюк аралычыкъ къалдырды ве биз ондан файдаланмагъа арекет эттик. Шу аралычыкътан кечмеге озюмизге, къоранталарымызгъа, парамызгъа ве джуръатымызгъа багълы эди. Лякин бутюн халкъымыз озь башына, мустакъиль суретте бир кереден котерилип кыйтмагъа, догърусыны айткъанда, даа азыр дегиль эди. Къырымтатарларнынъ эксериетини эвлери, энди-энди окъув юртларына кирген балалары ве, энъ аджыныкълысы, насылдыр бир умумий тюшкюнлик, ишанчсызлыкъ тута эди.

Не исе де, акъчасы олгъан, акъкъы ичюн курешмеге такъаты олгъан, джебиндеки парадан зияде озюне ишангъан къырымтатарлар Ватан, Къырым ёлуна атландылар. Чюнки шу хайн девлетнинъ халкъымызгъа нисбетен туткъан сиясети парадан, алтындан да къуветли эди.

Акимет органлары къырымтатарларны Къырымгъа къоймамакъ, Къырымдан сувундырмакъ, Къырымдан козюни кыйтармакъ ичюн нелер-нелер япмай эдилер. Къырымгъа кыйтып кельген семетдешлеримизни прописка япмай, “паспорт режимини боздынъыз” деп милиция келип къувалай, текрар сюргюнликке огъратып, оларны бала-чагъасынен, мал-мулькюнен Къырымдан тышкъа чыкъарып ташлай эдилер. Къырымда ана-бабаларымыздан къалгъан эвлеримизни, топракъларымызны кыйтарып бермейджеклер, тешкилий суретте алып кыйтмайджакълар, сюргюнликтен кыйтып кельгенлерге эвлер къурмайджакълар... Шубесиз, бизлер буны ашагъан отъмегимиз киби биле эдик...

Къырымда къырымтатарларны къучакъларыны керип, кулер юзьнен, ачыкъ чырайнен беклей эдилер. Бизлерни ялынъыз ана топрагъымыз, къурып къалгъан чокъракъларымыз, сёнген оджакъларымыз беклей эди. 1967-нинъ

Ферманындан сонъ семетдешлеримиз яваш-яваш Ватангъа, баба-деде топрагъына къайтмагъа башладылар. Даяналмай, мен де къорантамнен берабер оларгъа къошулдым, ёлгъа — Ватан ёлуна тедарикленип башладым.

Мен, дженкявер офицер, эджельнинъ козылерине нидже кере тикленип бакъкъандырым. Дженкнинъ хышымлы, агъыр, къанлы йылларыны яшап кечирдим. Ягъмурлы, къарлы къара къышнынъ сувукъларыны, серт кузьнинъ еллерини, туманлы геджелерини корип кечирдим. Гизлемеге, экиюзлюлик япмагъа аджет ёкъ: Совет укюметине эр кес киби, мен де инана, оны дюньяда энъ къуветли бир укюмет, деп сая эдим. Лякин мен къорантамнен берабер Ватан ёлуна атлангъан, Ватангъа къайтып кельген сонъ Совет укюметининъ, Коммунист партиясынынъ базар куню базарда къач капик этеджегини яхшы этип анъладым. Ватангъа биринджилер сырасында къайткъанлар, душманларнынъ фыкъыр-фыкъыр къайнашкъан еринде, Ватанда яшамакъ ичюн адий укъукъларыны талап эткенлер буны пек яхшы билелер.

Артыкъ Ватан асретлигине даяналмадым, къорантамнен Къырым пешине тюштим. Омюр аркъадашым Гульнар ханым, мектеп чагъындаки балаларым меним къарарымны беклей эдилер. Меним къарарым — къарардыр. Къорантам огде бизни беклеяткъан бутюн зорлуукъларгъа азыр эди.

Эвимизни саттыкъ... Мал-мулкюмизни джыйыштырдыкъ, богъчаладыкъ, къутуларгъа ерлештирдик. Учъ контейнер тутып, шейлеримизни Акъмесджитке ёлладыкъ. Сатылгъан эвнинъ парасыны эманет кассасына къойдыкъ. Параларны андан Акъмесджитнинъ эманет кассасына кечирттим. “Эки-учъ кунъден сонъ алырсынъыз”, — деп мени ишандырдылар. Айгиди, сени ишанч дюньясы!

Къырымгъа, Ватангъа къайтмакъ, баба-деде топрагъына къавушмакъ! Мен Къырымгъа къайтам! Бу фикир меним юрегимни тепрендирди, ичимни аст-устъ этти. Кимерде куньдюзлери козылериме къаранлыкъ перде эне, бир кимсени, бир шейни коръмейим. Озь акъ-укъукъымны бильген сонъ, талап этмеге, енъмеге кучъ-къуветим етер, деп тюшюнем. Кимерде гедже юкъум къача. Тюшюнджелерим — Къырымда. Эй, Аллам, сонъу не олур экен? — деп ойларгъа далам. Къасевет этем. Я, Раббим, иляхи, я, Раббим, манъа сабыр бер. Эр шейге даянырым, эр шейге къатланарым. Лякин “саткъын” деген сёзни хан-

джер этип юрегиме сапласалар, валлайи, даяналмам, сабырым битер. Пычакъ суюкке “дыкъ” этип урса къорай киби “лав” этип туташыр кетерим. Паспортымда “Къырым” деген иляхий сёз язылмагъандже козылеримнинъ огюне энген къара перде чекильмейджек...

Къорантамнен Къырымгъа къайттым. Ильк вакъытларда сой-сопларымызда, таныш билишлеримизде геджеледик. Уйкен огълум Рустем Андижанда къалды. О, къуруджылыкъ техникумында окъуй. Къызым Диляра Акъмесджитте ашчы зенаатына окъуй. Кендже огълум Энвер исе Красноперекопскнынъ Филатовка коюнде сойларымызда яшай. Омюр аркъадашым Гульнарнен сатлыкъ эв къыдырамыз. Шеэрден эв алмагъа кучюмиз етмей. Шеэрге якъын койлернинъ эписини доланып чыктыкъ. Не Мазанка, Не Трудовое, не Каменка, не Строгоновка, не Чистенькое къалды. Истесенъ чатла, истесенъ патла! Сатлыкъ эв ёкъ, vessелям! Сатлыкъ эв бар, лякин къырымтатарларгъа сатмайлар. Мумкюн дегиль. Ясакъ! Кой шурасынынъ реиси саттырмай. Пезевенк! Аким кесильген русларнынъ козылерини къоркъузгъан.

Кунылер бири-бири артындан зыбыр-зыбыр кече. Эвимиз даа ёкъ. Ёллар ичинде къалдыкъ. Джебинъде докъуз я да докъсан бинъ акъчанъ олсун, фаркъы ёкъ, сен къырымтатарсынъ, сен Къырымдан эв алмакъ, Къырымда пекинмек, сюрдюнликте къалгъанларгъа ибрет олмакъ, ёл ачмакъ, Совет укюмети ве партиянынъ сиясетини бошкъа чыкъармакъ истейсинъ, vessелям!

Донское (эвельки Бештерек) коюнде он эки бинъ рублеге эв сатыла, деген хаберни эшиткен олсакъ да, Гульнарнен экимиз бирден алып чапмадыкъ. Олгъаны-оладжагъы докъуз бинъимиз бар. Энди не япмалы? Гульнарнен экимиз Акъмесджитке кельдик, демирёл вокзалы янында яшагъан ознебашлы Фикрет Маметовгъа бардыкъ. Алтын парчасы киби бир адам. Онынъ мерхаметлигине, самимийлигине, акыл-ферасетине шашмамакъ мумкюн дегиль. Эр кеске элинден кельгени къадар ярдым этмеге тырышкъан Фикрет меселени анылагъанынен огълу Тимурны янына чагъырды:

— Огълум, — деди, — Осман агъанънен Гульнар аптенъни Бештерек коюне алып бар. Лякин сакът ол, кимсе коръмесин, бильмесин...

Фикретнинъ бу сёзлеринден сонъ детективимиз башланды.

Тимур шай да япты. Бештерекке айлангъанымызнен

машинасыны токътатты. Биз машинадан тюшкенимизнен о, алель-аджеле Акъмесджитке, эвлерине къайтты. Биз шу койде яшагъан Сейяр Джемалетдиновнынъ эвине джаяв кеттик.

Бу ерде Фикрет огълуны не ичюн бойле тенбиелегенининъ себебини, къыскадан олса да, анылатмакъ истейим.

Фикретнинъ бабасы Осман Нури 1967 сенеси сентябрь 5-те Ферман чыкъкъанынен Акъмесджиттен эв сатын алды, сентябрь 18-де шу эвде язылды. Арадан учъ кунъ кечкен сонъ оны эв китабынъызны, паспортнъызны алып паспорт столуна келинъиз, деп чагъырталар. Паспорт столунынъ башы Осман Нурининъ озюни, къорантасыны “выписка” этип, эв китабындан чыкъара ве паспортларыны къолларына туттыра... 2-нджи октябрьде эбедий языла.

Осман Нури сюрдюнюктен Кырымгъа къайтып келип, прописка олгъан ильк кырымтатар эди. Осман Нури Экинджи джиан дженкининъ иштиракчиси, дженк вакъытында арбий аэродромларнынъ къуруджылыгъында хызмет эте, эксплуатация батальонынынъ командири ола, 3-нджи ве 4-нджи Дженубий джебэлерде душмангъа къаршы амансыз куреше. Коммунист партиясынынъ азасы. Истифадаки капитан сюрдюнюк ерлеринден Кырымгъа къайтып келе. Акъмесджите ерлеше. 1967 сенесининъ Ферманындан сонъ Кырымгъа къайтып кельген ватандашларымызгъа ярдым къолуны узата. Ольгенлернинъ дженазелерини къыла, дуаларны алып бара. Лякин хиянет органлар оны пропискадан чыкъарып, эки ёл арасында къалдыралар. Прописка меселесинде чапып-чапкъалап, озъ эвине экинджи кере языла.

Осман Нурининъ эви озюне хас бир эшья анбары — “камера хранения” эди. Акъмесджитке кельген ватандашларымыз поездден, самолёттан тюшкенлеринен онынъ эвине келе, янындаки юклерини онъа эманет этип, сатлыкъ эв къыдырмагъа кете эдилер. Эманет юклер чокълаша берген сонъ, Осман Нури эвининъ астындаки балабан, кенъ къуру подвалында рафлар ясап, юклерни оларнынъ устюне тизип къоя... О вакъытларда юклерини Осман Нурининъ “камера хранения”сында къалдырып, озъ ишлерини битирген семетдешлеримиз бу алидженап инсанны шимди хатырлай экенлерми? Ойле адамларны унутмакъ мумкюн дегиль. Эбет, унутмагъандырлар...

Мына, Бештеректе биринджи прописка олгъан Сейяр

Джемалетдиновның эви. Уйле маали эди. Сейяр энди иштен кельген. Эски танышым Сейяр риджамны ерде кьалдырмады. Къызы Афизени чагъырды.

— Къызым, Осман агъанълар эв алмакъ истейлер. Оларгъа Слипченконың эвини косътер. Феодосия сокъагъында тюкян тарафтан учюнджи эв. Эвни косътер де тез-тез эвге къайт. Сени бирев коръмесин, — деди. Сонъки сёзлеринден къолайсызланды, гъалиба, бети къызарды, козылерини ерге алды. Сонъра манъа бакъып:

— Билесинъизми, кой шурасының реиси мени пек тенбиеледи, эгер де койге бир къырымтатар къорантасыны кетирсенъ, сени “выписка” япып койден къувармыз, деди манъа. Алымыз, иште, бойле. Афу этинъиз, — деди.

Афизе бабасы айткъаны киби япты.

Слипченколар — къарт ве къартый — эвде экенлер. “Эв сатыла, — деди къарт. — Фияты он эки бинъ. Алсанъыз — алынъыз. Бир капик тюшмем”.

— Эвни эр расткельгенге сатмакъ олмай, дейлер, сиз сатмагъа къоркъмайсызми? — деп сорадым ондан.

— Догъру, кой шурасының реиси бир къач кере мени тенбиеледи, эвинъни татарларгъа сатсанъ корерсинъ, деди. Лякин эвинъ сабысы меним. Оны шу эллеримнен къурдым. Ким пара берсе, онъа сатарым. Биревлерден сорап да отурмам. Эм ич кимседен къоркъмайым, эв менимки! — деп кестирди къарт.

Къартның лафлары бизге юрек берди. Докъуз бинъимиз бар, къалгъаныны къайдан алмалы? Мелитопольден Акъмесджит эманет кассасына кечирткен параларымыз аля даа келип чыкъмагъанлар. Я, КГБ бизим параларны махсус бердиртмейми? Эки кунъ эманет кассасына къатнадыкъ. “Ёкъ” джевабы бизни якъты-куйдирди. Бу да этмегени киби, контейнерлеримиз эсен-аман Акъмесджитке кельген, оларны аджеле суретте алмакъ кереклиги акъкъында телеграмма кельди. Телеграммадаки: “Учъ кунъ ичинде келип алмасанъыз, контейнерлерни ачып, ичиндеки шейлерни сатмагъа меджбур оладжакъмыз”, — деген сёзлер мени текмиль шашмалаттылар. Ойле бир девир эди ки, акимьет органлары не истесе, япа билир эдилер. Лякин къотур устюне чыбан чыкъкъан сонъ, алельаджеле чарелер коръмек керек.

Эртеси куню контейнерлер станциясының башына бардым. Маса устюнде яткъан дефтернинъ арасына он кумюш къыстырдым да, бир афтадан сонъ келип контейнерлеримни алырым, дедим. Къырымызы онарлыкъ шу

кьотурнынъ чаресини тапты. Парамыз эманет кассасына келип тюшти. Танышларымыздан учъ бинъ борджгъа алып, оны да кассагъа кьойдыкъ. Эки кьартны ве оларнынъ кызы Ольганы да алып, эманет кассасына кельдик. Олар параны сайып алдылар ве озылерининъ адына кьойдылар. Эв бизимки олды.

Гульнарнен экимизнинъ кьуванчымыз ичимизге сыгъмай. Айса! Баба-деделеримизнинъ топрагъына акъаретлейиджи, ашшалайыджы сюркюнликтен къайтып келип, эв алмакъ о вакъытларда буюк иш эди. Эм де меселе тек парада дегиль. Къырымгъа келип эв алмакъ, ерлешмек меселесининъ артында буюктен буюк сиясет тура эди. Ватангъа къайтув огърундаки умуммиллий курешимизнинъ амелий бир адымы, алынып барылгъан совет пропагандасынынъ чул тутмагъаныны исбатлагъан бир аркет, даа догърусы шу ашша пропаганданынъ башына эндирилъген къатты дарбелер эди.

Август 1-де контейнерлеримиз азбар къапыгъа келип тирельдилер. Оларны бошатмагъа Мазанкадан Шевкый ве онынъ огълу Рефат, Джафер ве огълу Джемиль, Дилявер, Амди агъам Мустафаевлер кельдилер. Бир саат ичинде контейнерлер бошатылдылар. Ярдымджыларымыз сагълыкълашып эвлерине къайттылар. Богъчалар, кьутулар арасында тена бир ерчикке отурып ойгъа далгъан Гульнарнынъ бетине гизлиден бакътым. Онынъ къасеветли чересинде ёргъун тебессюм излерини корип, севиндим, юркендим...

Бизге эвини саткъан Иосиф Слипченко Новая Асканияда догъып оськен. 1946 сенеси оны якъалагъанлар. 10 йыл Воркута лагеринде олгъан. 1956 сенеси азатлыкълъа чыкъарылгъанда:

— Манъа Къырымгъа бармакъ мумкюнми? — деп сорагъан.

— Эбет, мумкюн, Сиз киби адамларны анда беклеп туралар, эльбет де, барынъыз, — дегенлер.

Бакъ сен онъа! Къырымгъа ким келип ерлешсе, ерлеше берсин, оларны бу ерде беклей эмишлер! Ялынъыз миллети къырымтатар олмасын.

И. Слипченконынъ акъкъына кирмек истемейим. О, мында, Бештерекке келип, кьурулып битмеген эвни сатып ала. Оны кьурып битире. Къары-къоджа Слипченколарнынъ эмексеверлигине эр кес шаша экен. Биз кочип кельген сонъ, кьартлар азбардаки кучюк времянкада бир

къач вакъыт яшадылар, сонъра Первомай районында Алексеевка коюнден эв сатын алып, кочип кеттилер.

Гульнарнен экимиз алель-аджеле эвни низамгъа чекип башладыкъ. Гузель этип киречънен сыладыкъ, джыйыштырдыкъ, эр шейни ерли-ерине къойдыкъ. Буны ашыкъмайып япсакъ да оладжакъ эди. Эки кунъде олмаса эки афтада япа билир эдик. Лякин о девирде Къырымгъа кочип келип, ерлешмеге башлагъан эр анги къырымтатарнынъ эр анги арексининъ манасы бар эди. Бир мисаль кетирейим. 1971 сенеси Намангандан Анафи агъа Мазинов кочип келип Акъмесджит дживарында Белое коюнден эв сатын алгъан эди. Кой милиционери эр кунъ келип, оларгъа:

— Мындан кочип кетинъиз, къайда кетсенъиз кетинъиз, эвни бошатынъиз, сизни эписи бир прописка япмайджакъмыз, — деп къылына экен. Буны эшиткенимнен Анафи агъамларгъа бардым. Оны ве онынъ агъасы Османн та Намангандан биле эдим. Оларнынъ эвинде миллий меселе бонджа топлашувлар отъкере эдик. Алхатыр сорашкъан сонъ, Анафи агъа участка милиционерининъ къылынувларыны айтып берди. Эв ичинде оба-оба къутулар, богъчалар контейнерден насыл тюшюрильген олсалар, шай да бошатылмай яталар.

— Анафи агъа, сиз вокзалда поезд беклеген киби отурасыз. Шимди поезд кельсе аджеле суретте юкленип, отурып кетеджексинъиз. Участка милиционерининъ къылынувларынынъ эсас себеби сизинъ чемоданлар устюнде отургъанынъыздыр. Чёкюч, кельпеденинъиз къайда? Кетиринъиз, мен сизге ярдым этейим, — дедим.

Анафи агъа, къадыны Наджие, къызы Лейля ве мен алель-аджеле эвни джыйыштырмагъа башладыкъ. Бош къутуларны азбарнынъ ортасына обалап къойдыкъ.

Лейля ханым бу вакъианы аля даа хатырлай:

— Осман агъам келип, бизни “тюртмеген” олса, биз Краснодар улькесине кочип кетеджек эдик. Участка милиционери эртеси куню эвимизге келип, азбардаки бош къутуларны корип, индемейип артына къайтып кетти ве бир даа бизге кельмеди. Бир къач вакъыттан сонъ прописка да олдыкъ... — дей.

Эбет, ерлешкен сонъ ойле ерлешмек керек ки, сени ич бир шей еринъден къыбырдатып оламасын. Къырымтатар озь юртуна къайтып кельдими, демек о мындан энди ич бир якъкъа кетмейджек, истесе денъиз янсын, деп озь озюме юрек бердим. Адий кельмешектен тутып,

энь алий мертебелерде отургъан шовинистлернинъ ич биринден къоркъмайым, деп Гульнарға да айтам. Лякин мааллий шовинистлер де къол къавуштырып, багдаш къурып отурмайлар. Биз кочип кельген вакытта, Мазанка коюнден эв алып, ерлешкен он бир къорантаны, Донское коюнден еди къорантаны Кырымдан экинджи кере сюрдюн эттилер. Ярымадакки башкъа койлерден онларнен кырымтатарларны Кырымдан чыкъардылар, базыларынынъ эвлерини бульдозерлернен тегизлеп ташладылар. Вилает иджра комитетининъ реиси Чемодуров, вилает партия комитетининъ биринджи кятиби Кириченко ёлбашчылыгындаки мааллий совет ве партия тешкилятлары бизим юртумызны орюмчек киби бийлеген кельмешеклерни бизим устюмизге сыттыра эдилер. Кысыкысы, не ольдюрелер, не яшаталар. Лякин бизлер бутюн бу кылынувларға къаршы озь бирлигимизни къойдыкъ. 1974—75 сенелери Кырымда олса-олса 1300—1400 кырымтатар къорантасы бар эди. Бизим бирлигимизге эр кес шашып къала эди. Дерсинъ эпимиз бир ананынъ бир бабанынъ балаларымыз. Бутуньки “бирлигимизге” бакъып ичимни чекем. Бизлерге не олды экен, деп тюшюнем.

* * *

1974 сенеси август айындан куньделик дефтер тутып башладым. Къайда барам, кимнен корюшем, насыл лафлар ола -- эписини элимден кельгени къадар къайд этип башладым. Арадан черик асыр вакыт кечкен сонъ куньделик дефтеримнинъ сарарып къалгъан саифелерини кырыштырдым, о вакытларда олып кечкен вакыалар козлерим огюнде джанландылар. Бунъа адий бир кырымтатарнынъ Ватанға къайтып келип, ерлешмек ичюн алып баргъан куреши десенъ де оладжакъ...

1974 сенеси август 12. Акъмесджит район партия комитетине бардым. Учёт болюгине кирдим. Маса башында отургъан орта яшлы дюльбер къацындан:

- Партия учётына аласызмы? — деп сорадым.
- Эбет, — деп кулюмсиреди.
- Эр кесни аласызмы?
- Эр кесни. Прописка олдынъызмы?
- Даа ёкъ, — дедим. Къадын шубели назар иле:
- Партия билетинъизни беринъиз, — деди.

Оны ачып бакъкъанынен чырайы денъишти: джиддийлешти. Партия билетини омюринде биринджи кере корьген адам киби, оны саифе-саифе бакъты.

- Адресинъизни айтынъ. Къаерде яшайсыз?

— Акъмесджит районы, Донское кою, Феодосия сокъагы, 5-нджи эв.

— Башта язылырсынъыз, сонъ учёткъа алырмыз, — деди. Сытыкъ чырайындан, терс-терс бакъышындан тап бир тюрлю олдым. Индемей чыкъып кеттим.

Август 13. Саба эрте эки рус келип: “Эв сатылмаймы?” — деп сорадылар. Бу энди “разведка” олгъаныны аңладым. Эв сабыларыны сорадылар. Ёкълар, дедим.

— Эв сатылмай. Мен кирагъа яшайым, — дедим.

— Я прописканъыз бармы? — деп сорады бириси.

— Я сизинъ не ишинъыз бар? Бугунъ олмаса, ярын олур. Сиз раатсызланманъыз. Меним къасеветим сизге къалдымы? — дедим кинаенен.

Август 14. Уйле вакъытында азбар къапымызнынъ огюнде къара “Волга” машинасы токътады. Ичинден эки адам чыкъты. Огде участка милиционери, онынъ артындан исе козлюкли даа бир эр киши келелер. Оларны коръгеним киби, мусафирлер манъа кельгенлерини аңладым. Не чаре, къаршылап оглерине чыкътым. Участка милиционери бир шейден хабери олмагъан киби:

— Слипченко къартлар къайдалар? — деп сорады.

— Ашханеде отуралар, — дегенимни эшитип, анда кирип кетти.

Граждан кийимли, козлюкли адам селям берип къаршымыда токътады. Козълеринен мийимни тешип, гизли фикирлеримни биледжек киби, гъает джиддийлик иле:

— Сойадынъыз не? Кимсиз? — деди.

— Мен Османов олам.

— Къайдан кельдинъыз?

— Я сиз кимсиз, мен де сизни танымайым? — дедим тарсыкъып.

— Мен Акъмесджит районынынъ прокуроры олам.

— Шай олса, суалинъизге джевап береим. Мелитопольден кельдим. Къорантамнен.

— Къорантанъыз буюкми?

— Ёкъ, Мен, къадыным ве онынджы сыныфкъа бардажакъ огълум.

— Сиз мында не ичюн кельдинъыз? Алсханеде демир пармакълыкъ артында ятмагъа авес этесизми?

— Не, Ватанына, Къырымгъа къайткъан къырымтатарны апсханеге ташламакъ шартмы, ёкъса?

— Къырымтатар миллети ёкъ.

— Иште, мен айны бу миллетнинъ векили олам. Мен къырымтатарым, — дедим тишлеримни сыкъып.

— Ойле миллет ич бир заман олмагъан, шимди аёкъ. Сиз кене де Мелитопольге къайтынъыз. Сизге анда яшамакъ ясакъ. Яхшылыкънен аныланъыз.

— Сиз мени къоркъузаджакъ оласызмы, шу? Мен къоркъакълардан дегилим. Мен дженк атешинден кечип, сагъ-селямет къайтып кельген адамым. Сизни мында ким ёллады?

— Ёлбашчыларымыз.

— Сизни район партия комитети ёллагъан, эбет. Тюневин анда баргъан эдим. Партия эсап джедвелине киреджек олдым, алмадылар. Сизни пешиме ташлагъанлар. Прокурорнынъ башкъа иши ёкъмы, къырымтатарларнен огърашасыз? Мен Ватаныма яшамагъа кельдим. Акъкъым ёкъмы?!

— Османов, сизлер мында пек чекишеджексинъиз, прописка меселеси кучъ оладажкъ, демек истейим.

— Биз дженкявер адамлармыз, курешмеге алышкъанмыз. Акъ-укъуларымыз ичюн даа куреширмиз.

— Сиз не ичюн гизли кочип кельдинъиз? — сорав эте прокурор.

— Кунъдюз, парылдагъан кунеш ярыгъында кочип кельдим. Гизленмедим.

— Мазанка коюнде Дилявер деген адам контейнерлерини гедже бошаткъан.

— Кунъдюз идаре-идареден чапкъаламакътан вакъыты олмагъандыр даа.

— Ясакъ этильгенини биле туруп, не ичюн кельгенинъизни анылап оламайым.

Бу суаль меним къанымны къайнатты. Бу анъкъав адамгъа не джевап берсем экен деп, тюшюнем. Сабыр этип, сертлемей турам. Прокурор аркъадашнынъ исе сабыры тюкенди, гъалиба:

— Ватанынъызгъа кельдинъиз демек, шаймы? — деп кулюмсиреди, козлюклерини догъуртты. Озь озюне берген джевабындан мемнюн олып, соравларыны токътатты. Мен де онынъ юрегинде яманлыкъ олмагъаныны сезип, тынчландым:

— Эбет, Ватаныма кельдим, — дедим.

Прокурор мангъа бакъып бираз йымшады. ресмий суаллерден сонъ ал-хатыр сораштырып башлады. Огълум Энвернинъ онынъды сыныфкъа бараджагъыны хатырлап:

— Огълунъызны мектепке ерлештиринъиз. Тездже язылмагъа аракет этинъиз, — деп тенбиледи.

Бойделикнен, Къырымда Совет акимиетининъ векил-леринен биринджи танышувым шай олды. Прокурорнен бир даа корюшмек къысмет олмады. Субетимиз де серт, де муляйим олса да, экимиз де бири-биримизнен таныш олдыкъ. О манъа Къырым укюметининъ, мен исе онъа къырымтатарларнынъ макъсадларыны яхшы анълаттыкъ, беллейим.

Август 19. Базарэртеси куню. Донское кой шурасына бардым. Реис Николай Пантелеймонович отпускада экен. Онынъ ерине кятиби Мария Фёдоровна Здорова къалгъан. Мен онъа Донское коюне къорантамнен кочип кельгенимни бильдирдим. Паспортымны ве партия билетимни такъдим эттим.

— Алгъан эвинъизнинъ мескен мейданы 38,4 квадрат метр. Сизнинъ къорантанъызгъа исе бу мейдан азлыкъ эте. Сизни бу эвге язмакъ агъыр меселе, — Мария Фёдоровна маса устюндеки кягъыткъа нелердир язып сызды, башыны котерип:

— Ёкъ, сизни язмазлар, — деп кестирди.

— Язарлар! Башкъа ёл ёкъ. Язмамагъа ич бир себеп де ёкъ. Эр кесни язып, мени не ичюн язмайджакъ экенлер?! Язарлар, — дедим инатлыкънен.

Шу куню Андижандан буюк огълум Рустем, дайысынынъ огълу Нариманнен яз татилинде раатланмагъа бизге кельдилер. Оларнынъ кельгени бизлерни буюк къасеветке далдырды. Яшларнынъ мындаки вазияттен хаберлери ёкъ. Бабамлар Къырымдан эв алдылар деп, огълум мусафир де кетирген. Адресимизни онъа бильдирмеген эдик, соращтырып тапкъан. Рустемнинъ къолуна кезинмек масрафларына етеджек параны туттырып, Нариманнен экисини Алуштагъа ёлладым. Бир афта денъизде юнунынъыз да, билет алып догъру Андижангъа къайтынъыз. Бир даа бизге къайтып кельменъиз, башымызгъа бея артгъырманъыз, дие тенбиеледим. Къызым Диляранынъ исе тек яшагъан ерини косътердик, онъа да барманъыз. Бизлерни пек сагъынсанъ, язылсакъ сонъ келирсинъиз, дедим.

Август 20. Салы куню. Акъмесджит район иджра комитетиндем. Пахыл киби, къабул куню дегиль экен. Ким олса да кирип дердимни айтайым, не бермеген Алла, белъки бир ярыкълыкъ олур, деп Иджра комитетининъ кятиби Миральда Александровна Шляпниковагъа изин сорап кирдим. Маса башында отургъан орта яшлы къадын башыны котерип не кельдинъиз, деген киби юзюме тикленди.

— Мен Кырымгъа ильк кере кельгеним. Прописка меселесинде низам, кьаиделерни бильмейим. Ёл-ёругъыны аңлатсанъыз, — дедим.

— Не ичюн эпинъиз Кырымгъа келесиз? — деп устуме джекирди.

— Кырым созгъуч дегиль. Кавказгъа барынъыз. Анда Кырымдан да яхшы, сыджакъ, лимон, портакъал...

— Кавказда яхшы олса не ичюн озюнъиз Акъмесджитте яшайсынъыз? Анда лимон, портакъал истегенинъиз къадар, — деп оны мыскъылладым.

— Мен мында догъдым. Бу ер — меним Ватаным.

— Я меним Ватаным къайда? Кырымда тек мен дегиль, баба-деделерим, оларнынъ да баба-деделери догъгъан. Кырым сизинъ дегиль, меним Ватаным.

— Бельки, эвель олгъандыр, амма эльден къачырдынъыз. Энди сизинъ Ватанынъыз — яшагъан еринъиздир.

— Мен яшамагъа меджбур олгъан ер манъа Ватан дегиль, тюрьмедир, — дедим тирелип.

— Агъызынъызгъа бакъып лаф этинъиз. Бойле сёзлернен шакъа олмаз. Айткъан сёзлеринъизнинъ манасына етесизми, асыл?!

— Эбет. Ватаннен оюн олмаз. Сюргюнликте яшайым. О да бир апсхане, араларында пек балабан фаркъы ёкъ. Ватанымда, Кырымда яшамагъа истейим. Меним Ватаным Акъмесджит дегиль. Мен Багъчасарайда догъдым. Тувгъан эвим Шахболат сокъагъындадыр. Амма шимди онда сталинджилер яшайлар. Манъа исе, догъгъан эвимде яшамакъ четте турсын, оны зиярет этмек биле ясакъ, дейлер. Акъкъым ёкъ экен!

Мен бу немурт къадынъа ким олгъанымны, дженк иштиракчиси, партия азасы олгъанымны бильдирдим.

— Не о къадар макътанасыз?! Коммунист олсанъыз не олгъан экен? Улу Ватан дженки иштиракчисим деп, не гъуурланасыз? Тек сиз дженк эттинъизми ёкъса, миллионлар дженклешти, гъайып олып кетти.

— Мен миллионлар акъкъында айтмайым. Тек озюмни билем, озюмни де айтам. Шимди мен сизге дженкте олгъанымны исбатлайым, — деп чантамдан весикъаларымны чыкъарып башлагъанымны корип:

— Етти, етти, Османов. Манъа сизининъ делиллеринъиз керекмей. Оларны башыма урайыммы? Кыскъасы, яшагъан койинъизге къайтып, эв алып мукъавеле азырланъыз. Кой шурасына барып, къанун боюнджа ресмийлештинъиз. Прописка олунъыз. Сизнен давалашмагъа меним

вакытым ёкъ. Экинджи къаткъа котерильгенде партия комитетине кириңиз. Ярдым этеджек олсалар, олар эте билелер. Мен сизге бир тюрлю ярдым этип оламам, къолумдан бир иш кельмей, — деп догъру джевап берди.

Экинджи къаткъа котерильдим. Район партия комитетининъ экинджи кятиби Елена Андреевна Возвышаева къабул эткен кунъ экен. Мусааденен кабинетке кирдим. Ким олгъанымны билъген сонъ, кятип къадын партия билетимни сорады. Оны дикъкъатнен козьден кечирген сонъ, яланымны чыкъараджакъ киби:

— Сизни партиягъа къаерде къабул эттилер? — деди.

— Джебэде. 1943 сенеси намзет олдым, бир йылдан сонъ партия азасы олдым. 6-нджы зенит топчылары дивизиясынынъ сиясий болюгинде къабул эттилер.

— Янъы билетни къайдан алдыңыз, — деп къадын сорауыны девам эттирди.

— Мелитополь райком партиясы берди.

Къадын акъылгъа ятмагъан мантыкъсыз суаллерини эп ягъдыра:

— Я не ичюн Самокиш адына рессамлыкъ окъув юртуны битирмединъиз?

Озюңизни де, мени де ахмакъ этмесенъиз, дейлжем амма, шейтанларымны къувып:

— Дженк башлагъаны себебинден, — джевап берем сабырнен: — Бутюн эркеклерни мобилизледилер. Мени Акъяр зенит топчылары артиллериясынынъ окъув юртунда ёлладылар. Бир йыл окъуп, лейтенант рутбесини къазандым. Учъ йыл джебэнинъ энъ огдеки сафларында булундым. Гъалебе кунюни Германияда къаршылап алдым. — Янымда мевджут бутюн весикъаларымны чыкъарып огюне къойдым. Кятиб де манъа бакъа, де кягъытларгъа, манъа не джевап береджегини тюшюне, гъалиба. Ниает, башыны котерип, козьлерини кысып агъызыны ачты:

— Сизге ич бир тюрлю ярдым этип оламам. Прописка меселелеринен тек милиция огъраша. Анда барынъыз. Бугунъ тамам милиция башынынъ къабул эткен куню. Биз оларнынъ ишине къарышмаймыз, — деп лакъырды биткенини билдирди.

Манъа кимсе ярдым этмеге истемегенини артыкъ анъладым. Къырым бюрократларынынъ макъсады — бири-дигерине ёллап, инсанны алдатмакъ, болдыртмакъ, бездиртмектир. Эзиеччилер бутюн Къырымны бийлеп, сарып алгъанлар. Укум оларнынъ къолларында. Бильгенле-ри киби къылыналар. Бизлер исе тильсиз эсирмиз...

Акъмесджит район милиция болюги. Башы подполковник Евгений Романович Лашенко. Кабинетнинъ янынъ да 50-ге якъын адам башлыкънынъ узурна кирмек ичюн невбет беклеп отура. Эписи де бизим кырымтатарлар. Семетдешлеримизден изин сорап кабинетке кирдим. Къапыда невбетчи лейтенант сакъчылыкъ япа.

Селямлашкъан сонъ, паспорт ве арбий билетимни милиция башына узаттым. Къолуна алып не бакъты, не де окъуды. Весикъаларымны къайтарып манъа берди ве:

— Меним узурма кельгенде 15 санлы форманы толдырып, кой шурасында тасдикълатып, колхоздан я да чалышаджакъ еринъизден ишке къабул этеджеклери акъкъында справканы да тасдикълатып келинъиз, — деди подполковник.

— Евгений Романович, меним сизге буюк риджам бар. Мен, джебэдеки офицерге, кырымлы дженк сакъатына, мени ёл-ёлларгъа тюшюрмейип, ярдым этип, язмагъа бир чаресини тапмазсынъызмы?

— Османов, сиз айткъанынъыз киби, мен юкъарыдан рухсет алмайып, бир джебэджи офицерни язсам, мени коммунист партиясы сафларындан къуварлар, иштен бошатырлар, подполковник унванындан марум этип, милиция органларына ишке якъынлаштырмазлар.

— Эгер мени рухсетсиз язсанъыз, сизинъ башынъызгъа бу къадар беля ягъаджакъмы? — шаштым мен.

— Пек догъру анылагъансынъыз. Агъырмагъан башыма бу белялар керекми?

Битмез-тюкенмез алдатувлар, сылтавларнынъ сонъу корюльмей.

Август 22. Джумаакъшамы куню.

Бугунъ Акъмесджит район иджра комитети реисининъ ярдымджысы Владимир Петрович Лазутин къабул эте. Невбетте турам. Эпимиз кырымтатарлармыз. Эр кес язылмакъ пешинден чапкъалап юре. Невбетим келип Владимир Петровичке кирдим. Селямлаштыкъ. Ким олгъанымны, Къырымгъа темелли яшамагъа кельгенимни айтам.

— Яшагъан эвинъизнинъ “китабы” бармы? — сорады о.

— Ёкъ, оны участка милиционери “якъалады”.

— Мескен мейданы этмейдир даа?

— Ёки квадрат метр эксик экен. Мен энди не япма-лым? Къайда барсам, язылмагъа ярдым этмейлер. Кимден имдат? Ким ярдым эте билир?

— Сиз бу меселени менден де яхшы анылагъансынъыздыр. Юкъары инстанцияларгъа, юкъары акимиятке

язынъ, талап этинъ. Амма бизим районда язылмайып яшагъанынъыз, паспорт режимини бозгъанынъыз ичюн сизни пара джезасына чекмек керекмиз. Кяр этмесе, суд этип, эвден чыкъармакъ керекмиз.

— Не къадар джезаламакъ мумкюн? Мен бир ерде чалышмасам, айлыкъ алмасам. Къорантама да яшамакъ, ашамакъ, ичмек керекми?

— Башта пара джезасы, сонъ мемурий чарелер корип, сюргюн де этермиз.

— Мен джебеджи коммунистними?

— Эбет. Къанун огюнде эр кес бир.

— Сиз манъа къаршы хыянетлик япып оламазсыз. Чюнки къальбинъизнинъ кошесинде, аз да олса, намус бар. Мен Ватаныма яшамагъа кельдим. Манъа тиймеге кимсенинъ акъкъы ёкъ. Эгер мени сюргюн этсенъыз, буны корьген, эшиткен башкъа халкълар не дерлер экен?! Тюшюнип бакъынъыз. Сиз кычыргъан инсаниетлик, адалет, намус къайда къаладжакъ?!

Мен Акъмесджитте Лазутиннинъ кабинетинде акъукъуларымны къорчаламагъа тырышкъанда, Донскосде эвимизге участка милиционери Сергей Сапрыкин бир къадын ве бир эркек — эки шаатнен келип протокол язгъан.

Гульнар онынъ суаллерине джепап бере, ынджынгъанындан окюр-окюр агълап, башына кельгенлерини икяе эте.

Гульнарнынъ бабасы Зекерья дженк башлагъанынынъ биринджи куню Къызыл-Къоба коюнден джебеге кете. Бутюн урушларда иштирак этип, бир къач кере яралана, госпиталлерде тедавийлене, кене уруша. Гъалебе кунюне къадар элинден сялясыны ташламай. Дженктен сонъ къорантасыны кыдырып Андижан шеэринде келип тапа. Оккупация вакъытында койде къалгъан сакинлер партизанларгъа ярдым эткенлери ичюн гитлерджилер Къызыл-Къоба койини якъалар. Кой халкъы Акъмесджитке къача. Эвсиз, баркъсыз пек хорланалар. Мал-мульк ёкъ. Акъча ёкъ. Ачлыкъ чекелер. Амма сагъ къалалар. Фашистлер къагъан сонъ Гульнар да койдешлери иле койлерине къайталар. Койде янмагъан бир мектеп къалгъан. Къайтып кельген бутюн джемаат мында ерлеше. Койлюлер топлашып топракъларыны къазалар. Тапылгъаны къадар бутюн урукъларыны сачалар. Энди экинлерни битирдик дегенде, койге НКВД аскерлери бастырып кирелер. Автоматларынен тюрте-тюрте бутюн халкъны машиналаргъа рыкъма-

рыкъ толдырып, Акъмесджит демирёл вокзалына алып келелер. Анда айван ташыгъан вагонларгъа, тамам айван киби юклеп, ачлыкъ, хасталыкъ, олюм ёлуны кечирип, Андижан шеэринде бошаталар. Сагъ къалгъан къартлар, къадынлар ве балаларны душман киби къаршылап алалар. Бетлерине “фашистлер” деп тюкюргенлер де олгъан.

Гульнар агълай-агълай сюрюнкликни хатырлай. Мында кочип кельген сонъ да чекишкенимизни айта. Къорантада учъ бала олып эписи эр тарафта яшамагъа меджбур олгъаныны опыкелей.

Участка милиционери эп язгъан. Гульнар о язгъан протоколны элине биле алмагъан, окъумагъан да, имзасыны да къоймагъан. Участка милиционеринен берабер кельген шаатлар оны окъуп, имзаларыны къойгъан сонъ, Гульнарнынъ бетине бакъмагъа утанып, индемей кетелер.

Август 23. Сабанынъ эрте маали. Участка милиционери кене бизге кельди. Бу эвде акъсыз яшагъанымыз хусусында протокол язды. Койге рухсетсиз келип эв сатын алгъанымыз, мында яшагъанымыз ичюн, Сергей Сапрыкин август 27 куню мени Акъмесджит район иджра комитетине мемурий комиссиягъа чагъырткъанларыны бильдирди. Мен, барарым деп, сёз бердим. Я сёз бермей къайда бараджанъ?! -

Август 26. Базарэртеси куню.

Акъмесджит район партия комитетининъ биринджи кятиби Юрий Георгиевич Бахтиннинъ бугунъ къабул куню дегиль экен. Чюнки бугунъ партия комитетининъ бюросы оладжакъ экен. Вакъытым зая кетти, деп яндым.

Амма бугунъ Кырым виляет милициясынынъ къабул эткен куню. Барып бакъайым, чаресини тапсам, къабулгъа кирейим, дедим. Генерал Захаров айнеджи, тилькиге ошагъан бир адам олгъаныны адамлардан эшиткен эдим. Амма адамларгъа яланджы ве айнеджи олгъанындан манъа да не? Биз, джебэде олгъанларгъа, дженк сакъятларына бирде-бир имтиязлар бардыр, бельки бир енгиллик олур? Невбетке пек чокъ адам язылгъан, чокъусы да кырымтатарлар. Не де олса, мен де неvbетке язылдым. Отурамыз, беклеймиз. Эр кес озъ дердини айта. Меним янымда башы чаларгъан элли яшларында бир къадын отура. Эр кеснинъ дердини индемей динълей, лафкъа да къошулмай. Сусып отургъаны дикъкъатымны лжелъп этти. Бу къадыннынъ да озъ дерди озюне ете, шунунъ ичюн де тюшюнджеге далып отура, гъалиба.

— Сиз кьайдан кельдинъиз? — сорадым кьадындан, оны лафкьа кьошмакь макьсадынен.

— Мен татар дегилим, — рус тилинде джевап кьайтарды о. — Мен эрменим.

— Сиз де генералгьа кирмек ичюн небет беклейсизми?

— Эбет, онъа кирмек кереким. Манъа гьайрыдан язылмакь ичюн рухсет алмакь керек, — деди кьадын терен кокюс кечирип.

— Бир кере язылгьанынъыз кифае дегильми? Даа гьайрышан язылмакьнынъ пешинден юресизми?

— Меним прописка тарихым да узун, амма бу меселеде сизнинъ “бильгинъизни” арттырмакь ичюн, кьыс-кьадан икье этейим. Мен Ялтада яшайым. Омюр аркьадашымнынъ миллети рус. Учъ баламыз бар. Эвимиз бар. Кечкен сене мени паспорт столына чагьыртып: “Эв китабында хата кьачкьан, оны тюзетмек керек”, — деп эв китабыны, паспортымны алдатып алдылар ве шу дакъ-кьасы мени пропискадан, эв китабындан чыкьарып, паспортымны да, эв китабыны да: “Сиз энди мында яшамайсыз”, — деп элиме туттырдылар. Эбет, иштен де бошаттылар. “Бу якькьанынъыз не? Меним не кьабаатым бар?” — десем: Сизнинъ Ялтада яшамагьа акькьынъыз ёкъ, дедилер. Мен шаштым. Энди не япайым, деп сорадым. Акьмесджиттен рухсет алып келинъиз, дедилер. Иште, бир йылдан берли ёллар ичинде юрем. Не Акьмесджити кьалды, не Киев, не Москвасы. Меркезий Комитеткедже бардым. Бармагьан, кирмеген кабинетим кьалмады. Бириси бу меселени бойнуна алмады. Эписи бири-бирине сылтай: онъа бар, бунъа бар, ондан рухсет, бундан рухсет. Эписи озь башындан аткьармагьа тырыша. Энъ сонъу СССР Паспорт столынынъ башына кирдим. Шимди сойадыны унуттым. Догьру джевапны тек о адам айтты. Керчектен де Кьырымда яшамагьа акькьы олмагьан алты миллет бар экен. Бу — чингенелер, немселер, румлар, булгьарлар, эрменилер ве кьырымтатарлар. Бу миллет векиллерининъ Кьырымда яшамагьа акьлары ёкъ экен. Кьырым оларгьа ясакь этильген. Кьырымда бу халкьларны язмакь да ясакь этильген, деди манъа паспорт столынынъ башы. Ачыкь-айдын айтты.

— Я Кьырымда яшамагьа рухсет алып кельдим, дейсиз де?

— Эбет. Паспорт столынынъ башы генерал Захаровнен телефон вастасынен багьланды ве меселени анылатты.

Къолума кягъыт да язып берди, — деди къадын буюк ишанчнен.

— Озюнъиз язмамакъ акъкында къарар бар, дейсинъиз. Озюнъиз де кягъытка инанасыз. Язаджакъларына эминсинъизми?

— Оны бильмейим. Буларнынъ, — къадын башыны кабинетнинъ къапысына тараф саллады, — не мерамлары олгъаны бизлерге къаранлыкъ. Башыма не язылгъан олса, оны кореджектирим даа, — деди къадын. Бир йылдан берли акъикъат къыдырып ёллар ичинде къалдым. Пек чокъ паралар масраф эттим. Энди язарлар деп умют этем, Аллагъа ялварам, башкъа кимседен имдат ёкъ...

Эрмени къадыны да къырымтатарлар киби умютнен яшай. Алла эпимизнинъ истеклеримизни ерине кетирсин.

Нури адлы бир семетдешимиз къуванып икяе эте:

— Олян, мен секиз айдан берли сатып алмакъ ичюн келишкен бир эв къыдырам. Мескен мейданы келишмей, тапкъанларымнынъ илле квадрат метри етишмей. Къыдыра, къыдыра бир якълы олдым. Шимди чель тарафтан балабан бир эв таптым, акъайлар! Мескен мейданы сексен квадрат метр. Захаров энди язар деп умют этем. Квадрат метри етишкен эв тапсанъ, язарым, деген эди. Сёзюнинъ устюнде турар, беллейим.

Нури эфендининъ небети келип генералнынъ узурна кирди. Беш-он дакъкъадан сонъ къапы ачылып Нури чыкъты. Эр кеснинъ козылери онда. О исе къайда бакъаджагъыны бильмей. Бетинде къуванч аляметининъ изи биле ёкъ. Эпимиз Нуруни сарып алдыкъ:

— Яздымы? Рухсет бердимиз?

— Яланджы бир адам экен. Олян, къырымтатарджа темиз лаф эте. “Сен Нури, юз квадрат метрли эвни кабинетиме биле кетирсенъ, сени Къырымда язам! Мында къалып даа юреджек олсанъ, КПЗгъа къапатырым, — деди. Генералнынъ макъсады прописка меселесини чезмек дегиль де, бизлерни Къырымдан къувмакъ. — Бар, Озбекистангъа къайт, сени бир даа мында коръмейим. Бугунъ сени язсам, ырын Озбекистандан юзлернен къорантлар келеджек. Олар да анъласынлар, Къырымда бир къырымтатарны яздайджакъмыз деп, сиясетини ачыкътан ачыкъ беян этти, — дей рухтан тюшкен Нури.

Захаров дженктен эвель Алушта шеэринде милиция болюгининъ башы олгъан. О вакъытларда, даа яш экенде къырымтатар тилини огренген. Аферин, генерал Захаров! Акъикъат айткъаны омюринде биринджи кере олмалы.

Пис мерамларыны гизлемеди. Сюргюнликтен кьайтайт-
къан кьырымтатарларны язмайып, не ичюн чекиштир-
генлерини ачыкъ-айдын айткъан. Нури кене девам эте:

— Акъайлар, энди Озбекистангъа кьайтмасам олмай-
джакъ. Башкъа чареси ёкъ. Секиз айдан берли сюмсюкле-
нип юрем. Баягъы ларалар масраф эттим, амма мурадъма
етмедим. Мен кьорантамны ташлап, янгъыыз кельдим,
шунунъ ичюн де язылып оламайым. Менден сонъ кель-
ген кьоранталар узакъ койлерде язылмакънынъ чареси-
ни тапкъанлар. Барып кьорантамны алып келеджем. Эв
алып яшайджам. Прописка меселесинен де бир даа юрь-
мейджем. Пропискалары озьлерине олсун! Меним кунюм
пропискасыз да кечер. Керек олса, озьлери келип язарлар.
Къырымгъа кочмек ниети олгъанларнынъ эписине де
айтып анылатаджам, бала-чагъалары, мал-мулклеринен
кочьсинлер. Темелли кочмек керек...

Меним невбетим келип, башлыкънынъ узурьна кир-
дим. Кабинет балабан. Онынъ ичинде генерал манъа ку-
чюк бир кьуртчыкъ олып корьунди.

— Меним вакъытым ёкъ. Ярдымджыма, полковник
Жоричке мураджаат этинъиз, — деп кестирди о.

— Мен сизге кельдим, — дедим мен де инат этип. —
Манъа мында язылмакъ ичюн рухсет берсенъиз. Мен
джебеджи, дженк сакъаты...

Захаров мени башымдан аякъларымадже козьлеринен
сюзип чыккыты:

— Язылынъыз даа, сизге ким кедер эте?

Бойле джеваптан тап шашмаладым.

— Сиз кедер этесиз, язмайсыз да.

— Мен сизни биринджи кере корем. Биз эр кесни
язамыз. Къырымтатарларны да язамыз.

— Мен сабадан берли къапы тьбюнде невбетимни
беклеп отурам, амма бу вакъыт ичинде сиз язгъан бир
къырымтатарны расткетирмедим. Не ичюн ялан айтасыз?
Генералгъа ялан айтмакъ ич де ярашмай...

— Манъа насиат окъумакъ сизге къалмагъан! Не ичюн
озьнъизни бильмемезликке аласыз? Акъмесджитте, кой-
лерде юзлернен къырымтатар язылдылар. Яшайлар, ча-
лышалар. Эбет, рухсетсиз кочип кельгенлернинъ эписи-
ни язып оламаймыз. Бунунъ имкяны ёкъ. Къырым кучюк
ярымада олса, яшамагъа истеген адам чокъ. Иш ёкъ. Эв
ёкъ. Меним вакъытымны алып, башымны кутьменъиз.
Мен топлашувгъа кетем, — деп аякъ устуне турды ве

невбетчи офицерге: Энди полковник Жорич кѡбул эте-
джек, — деди.

Мен сагълыкълашмайып, кабинеттен серт-серт чыкы-
ып кеттим...

Бугунь омюр аркъадашым Гульнар Красноперекоп
районына барып, Филатовка совхозында дайысынынъ
кызы Зекиенинъ эвинде мусафир олгъан кендже огулу-
мыз Энверни алып кельди. Йигитни Бештерек кой мек-
тебине ерлештирмек керек эди. Акълары керекмей бир
тюрлю кылынувсыз Энверни 10-нджы сыныф талебе-
лерининъ джедвелине кирсеттилер. Не исе де, бир тю-
шонджемиз даа эксильди. Мектеп де бир къасевет эди.
Аллагъа чокъ шукюр.

Август 27. Акъмесджит иджра комитетинде мемурий
комиссия чалышаджакъ. Бойле меджлис айда бир кере
отъкериле. Мени де бу комиссиягъа чагъырттылар.

Къадыным да меннен берабер. Комиссиягъа чагъырт-
тырылгъан “къабаатлыларнынъ” эписи кырымтатарлар.
Башкъа миллетлерден кимсени корьмейим. Бу комиссия
язылмагъан кырымтатарлар ичюн искенджедир. Комис-
сиянынъ ишинде район иджра комитетининъ, милиция,
прокуратуранынъ, КГБнынъ хадимлери иштирак этелер.
Шимди бу комиссиянынъ иши бизлернен огърашмакъ-
тыр. Чешит ахыр заман суаллерини берип, инсанны аш-
шаласалар, акъаретлеселер, озь вазифелерини эда эткен
деп саялар. Оларнынъ макъсады — ватандашларымызны
къоркъузмакъ, къуумакъ, пара джезасына чекмек ве баш-
къа чарелер корьмек. Бу иш эр ай текрарлана. Сыкъыш-
тырувларгъа даяналмагъанларнынъ озылери кочип кете-
лер. Озылери кетмегенлерни исе мал-мульклеринен ма-
шиналаргъа юклеп, Къырымдан тышкъа чыкъарып таш-
лайлар. Бу масхараларнынъ эписи кырымтатарнынъ ко-
зьяшларынен пишкен, шишкен отьмекни ашайлар. Алла
джезаларыны берсин!

Биз, “къабаатлылар”, маса этрафында аякъ устюнде
турамыз. Не япсалар да, бутюн арекетлери, сёзлеринен
кырымтатарны ашшаласалар. Алла белянъызны берсин!
Къаршымызда, маса башында комиссия азалары къарыл-
гъачлар киби тизильгенлер. Эки къадын, учь эр киши.
Эписи кийинген, къушангъанлар. Гъам-кедерлери ёкъ,
чырайлары гуль киби, мис къокъуйлар.

Маса башында реиснинъ ярлымджысы, Лазутин багъ-
даш къургъан. О, бугуньки комиссиянынъ реиси ола. Ким
олгъанымны айткъан сонъ, пропискасыз яшагъанынъыз

ичюн штраф — манъа ве къадыныма онар кумюш джеза укюми чыкъардылар. 1974 сенеси август 27 куню бу хусу-ста чыкъарылгъан 363 санлы къарарны элимизге туттыр-дылар.

Комиссия азаларындан бириси, санки дерсинъ баш-къаларынынъ хабери ёкъ да, оларгъа анълата:

— Османов аркъадаш къорантасы иле бизим районда рухсетсиз яшай.

Мен реис аракъадашнынъ огюне чешит тешкилятлар-гъа язгъан мектюплеримнинъ экинджи нухаларыны, оларгъа алгъан джевапларны тизип къойдым.

1969 сенеси апрель 18-де Къырым виляет иджра ко-митетинден кельген джевап:

“Гражданин О. М. Османовгъа. Мелитополь шеэри, Радишев сокъагъы, 17-нджи эв

Мектюбинъызге джевап оларакъ, мескен мейданы олмагъаны себебинден риджанъызны къанаатлендирмек имкяны олмагъаныны хабер этемиз.

Виляет иджра комитети реисининъ муавини Н. Мо-исеев”.

1971 сенеси июнь 25-те берильген джевап:

“Акъмесджит шеэринде темелли яшамакъ ичюн кочъ-мек меселеси боюнджа КПСС Меркезий Комитетине ёл-лагъан мектюбинъыз алынды ве бакъылды.

Сизге шуны хабер этемиз ки, шеэрде мескен тек Акъ-месджит шеэринде темелли яшагъанларгъа сатылгъаны себебинден, шеэр иджра комитети риджанъызны къа-наатлендирип оламай.

Шеэр иджра комитети реисининъ муавини П. Мар-ченко”.

1972 сенеси, январь 14-те берильген джевап:

“Украина КП МКден кельген сизнинъ аризанъыз бакъылды ве сизге шуны хабер этемиз ки, шеэр иджра комитети, мескен мейданы олмагъаны себебинден, ри-джанъызны ерине кетирип оламай.

Шеэр иджра комитети реисининъ муавини В. Макси-мов”.

— Сайгъылы комиссия азалары, озюнъыз окъуп анъ-лагъанынъыз киби, манъа кельген джевапларнынъ эпи-синде, мескен мейданы олмагъаны хабер этиле. Мен бир кимседен мескен сорамайым. Шимди меним яшамакъ ичюн, прописка талапларына джевап берген мескен мей-даным мевджут. Мен сизден тек мени ве къорантамны шу

мейдангъа язманъызны риджа этем. Мангъа башкъа бир шей керекмей...

Мектюплерде косътерильген “себеп” де кяр этмеди, меним риджама къулакъ аскъан да олмады...

Комиссия: “тенбиеленсин” деген къарар чыкъарды.

Август 31. Совет акимieti мени бош ташламай. Эп тель-бевлеримни чекип тура. Я барып да онынъ ёлундан чыкъсам?!

Акъшам устю эвимизге орта яшлы эки эр киши ве бир къадын тешриф буюрдылар. Эписине Слипченко къартларнынъ керек олгъанына шашам.

— Къартлар раатланмагъа, тедавийленмеге кеттилер, — дедим. — Къаерге олгъаныны бильмейим. Мен квартирантым. Кирагъа яшайым.

— Бу эв сатыла экен, оны бакъмагъа кельдик, — дедилер.

— Ёкъ, эв сатылмай.

Корюнишинден кой зиялысы олгъан эр кишилерден бириси:

— Сизни мында язмазлар. Сизге ошагъанлар чокъ келип кеттилер. Сиз де къайтмагъа меджбур олурсынъыз. Корюнишинъизден колхозда чалышаджакъ адамгъа да ошамайсыз, — деди кулюмсиреп.

— Меним ким олгъанымны, язмайджакъларыны къайдан билесиз? Сизнинъ мында яшамагъа акъкъынъыз олып, не ичюн меним акъкъым олмай экен?! Сизден меним арамыздаки фаркъ тек шунда ки, мен къырымтатарым ве Къырым — меним Ватаным. Эминим ки, мени язарлар!

Чокъ лафлар айттым. Эслидже эркекнен къадын лафкъа киришмедилер. Опыкели суаллериме джевап да къайтармадылар. Мени къозгъап, къанымны къайнатып, вазифелерини эда эткен адамлар киби, индемей кеттилер. Сонъундан анъласам, оларнынъ эписи Ленин колхозынынъ партия тешкилятындан экен.

Сентябрь 2. Базарэртеси куню. Акъмесджит район партия комитетининъ биринджи кятибининъ узурына ильк кельгеним. Невбетте менден эвель эки рус адамы бар эди. Олардан сонъ мен кирдим. Биринджи кятиб — Юрий Георгиевич Бахтин. Къыркъ беш яшларында корюмли эркек. Масанынъ этрафында отургъычлар. Кятиб аркъадаш теклиф эткен якъынджа ерге чёктим. Партия билетимни алып санфелемеге башлады:

— Осман Мустафаевич Османов. 1944 сенеси парти-ягъа къабул этильген... Мм-м... Учъ айдан берли партвзнос

телемей экенсиз де. КПСС Уставы боюнджа, партия саф-ларыннан чыктынъыз, — деген хулыса чыкъарды.

— Бунда меним къабаатым ёкъ. Бутюн къабаат сиз-лерде. Мени эсапкъа алмайсыз, партвзносны да алмай-сыз, — деп дердимни тёкип башладым.

Кятиб аркъадаш меним омюрим, эмек фаалиетимнен меракъланды. Рессамлыкъ якъанымны хош хабер киби къаршылады.

— Прописка меселеси — милициянынъ иши. Мен оларгъа, Османовны язынъыз, деп эмир бермеге укъым ёкъ, — деп, манъа ярдым этип оламагъанына “янып-куйди” бичаре...

Октябрь 7. Базарэртеси куню. Акъмесджит район идж-ра комитети. Бу бинаны ич де севмейим. Андан кельген сувукълыкъ бутюн вуджудынъны сарып ала. Иджра ко-митетининъ реиси — Иван Степанович Тарасюк къабул эте. Онынъ узурна кирмек ичюн невбетке язылдым. 49-нджы экеним. Энтъ сонъуна кирмек къысмет олды.

Иште, бу титис кабинетте, бу бинада бизим халкъны хорлагъан, богъгъан, тынч яшайыш бермеген реис ве онынъ арамтамакълары чалышалар. Эр анги къанунны истеген тарафларына буралар Къанунларнынъ эписи де къырымтатарларгъа къаршы олгъанына шашам. Къанун-ларны чыкъаргъанда, санки дерсинъ, тек къырымтатар-ларны козь огюне алгъанлар!

Къырымгъа кельген сонъ, къайда барсанъ весикъа, справка талап эткенлерини огренип, озюме махсус бир чанта сатып алдым. Онынъ ичине топлангъан бутюн къагъ-ытларны къойдым ве бу чантаны къолумдан ташламай-ым, озюмнен алып юрем.

Кабинетте четте бир къадын иле бир де эр киши оту-ралар. Оларнынъ кимлигини бильмейим, эм манъа бу-нынъ кереги де ёкъ. Реис юксек масанынъ башында отура. Яслангъан, санки дерсинъ раатлана. Онъа якъынлашып, чантамны маса устюне къойдым. Ачып ичиндеки бутюн барлыгъымны: партия билети, паспорт, арбий билет... профсоюз билетиме баргъандже, орден ве медаллеримни — реиснинъ огюне обаладым.

Реис аркъадаш орден ве медаллерге козь ташлап, олар-ны манъа тараф сюрди де:

— Къырымда яшамакъ ичюн буларнынъ эмиети ёкъ! — деп джекирди.

Къаным къайнап, къутураздым. Нефесим богъазыма

тыкбылып, кьатып кьалдым. Терен нефес алып, бар кучюмнен мен де онынъ устуне кычырдым:

— Бу орден ве медаллерни не ичюн итересиз? Оларны манъа Ватан азатлыгы ичюн тѣкюльген кьаныма бердилер. Олар кьан ве олюм кьокъуйлар! Кьокъу да бакъынъыз. Не ичюн Совет девлетининъ мукафатларына бу кьадар нефрет беслейсиз? Бельки сиз ичюн оларнынъ эмиети ѳкьдыр. Амма оларны манъа сиз кибицерни фашизмден кьорчалагъаным ичюн бердилер. Бумы меним кьабаатым, ѳкьса сагъ кьалгъаным кьабаатмы?!

Меним эп кызышкьанымны сезип, реис аркъадаш даяналмай аякъ устуне атылып турды. Манъа кьаршылыкъ бир шейлер айтаджакъ олды, гьалиба, менден тыныш тапмай. Мен озюми тутып оламайым, девам этем:

— Мен хыянетлик, хаинлик япмадым. Отуз йылдан берли партиягъа хызмет этем. Отуз йылдан берли ботенлер ичинде яшайым. Дженкявер офицер оларакъ озюмни хорлатмам, таптатмам!

Экимиз де аякъ устунде бири-биримизге тикилип турамыз. тамам эки хораз. Бириси кьырмызы, экинджиси кьара. Экиси де кьанатларыны кьакъып, бири-бирини чокъуйлар. Экиси де енъильмеге истемей.

— Сизнинъ халкьынъыз Совет укюметине кьаршы хаинлик япты. Шунунъ ичюн де халкьынъыз Совет девлети, партия огюнде джинаетчи оларакъ джевапкяр, Эпинъиз джевапкярсыз! — деп кычыра реис аркъадаш. — Совет укюмети ичюн кьырымтатар халкьы ѳкь!

— Ифтира, эписи уйдурма ялан. Хаинлик япкъан сизлер. Бутюн миллетни хаин эттинъыз. Сиз ичюн джаныны кьурбан эткен дженкчилерни хаин эттинъыз. Шу джумледен мен де хаин олдым. Демек манъа бу мукафатларны такъдим эткен девлет де хаин. Девлет буларны манъа хаинлик япкъаным ичюн ляйыкъ корьдими?! Ёкь, реис аркъадаш! Сизлерни гитлерджилерден кьуртаргъаным ичюн. Девлет манъа арбий силяларны, юзлернен аскер, офицерлерни ишанды. Сиз исе мында девлет векили оларакъ мени, кьорантамны хорлайсыз. Не ичюн язмайсыз? Ватаным Кьырым, миллетим кьырымтатар олгъаны ичюнми? Эбет!

Реиснинъ чырайы ачувындан бем-безд кесильди. Чаресини тапса мени чий ашайджакъ. Меним сѳзлерим акъ олгъаныны билип, даа зияде кьутура. Эзберден огренген кьабаатлавларыны девам эте:

— Сизнинъ татар дивизияларынынъ Кьырымны дженк

этмейип душмангъа теслим эттилер. Фашистлернинъ та-
рафына кечтилер.

— Эбет, — дейим мыскылнен, — татарлар Русиени
де, Украина топракларыны да душмагъа дженксиз тес-
лим эттилер, багъышладылар. Ботен олгъаныны озюньиз
де яхшы анылайсынъыз. Озюньизни масхара этменъиз.
Къырымтатар дивизиялары ёкъ эди. Совет ордусынынъ
дивизиялары бар эдилер. Къырым душмангъа урушсыз
теслим этильген экен, оны Къызыл Орду багъышлады,
озю де къачып кетти. Аман-аман бутюн мемлекетни тес-
лим этти. Мен мында халкъымызгъа къаршы ботен ве
уйдурма яланларынынъзыны динълемеге кельмедим. Про-
писка меселесинен кельдим.

Арамызда даа баягъы лафлар олды. Не де олса, ахыр-
сонъу экимиз де сусып къалдыкъ. Бири-биримизге не-
фрет, ачувнен айтылгъан сёзлер экимизни де асабийлеш-
тирдилер. Бираз вакъыт кечкен сонъ, насыл меселенен
кельгенимни анылаттым. Койден сатын эв алгъанымны,
амма прописка меселеси чезильмегенини айттым.

— Пара джезасына чеккенлерини шикъет этесиз. Къа-
нунны бозып эв сатын алгъансыз, сизни суд этмек ке-
рек, — деди реис.

Акъмесджит район иджра комитетининъ реиси, Та-
расюк аркъадашнен танышувымыз бойле сёзлернен екюн-
ленди...

Октябрь 8. Салы куню. Бугунъ Къырым виляет иджра
комитетининъ реиси Трофим Николаевич Чемодуров ве
онынъ ярдымджысы Василий Васильевич Барановский
къабул этелер. Оларнынъ бирде бирине кирмек ичюн
кятиблери Алексей Терентьевич Зубенконынъ узурунда
булунып, рухсет алмакъ керек.

Чемодуров даа бир къырымтатарны къабул этмеди,
деген лафлар догъру экен. Онынънен корюшмекнинъ ча-
реси ёкъ. Барановский де ондан къалышмай экен. Базыда
кейфи кельсе, къабул эте экен. Семетдешлеримизнинъ
айткъанларына коре, экиси де пек хыянет, миллетимиз-
ге къаршы, Къырымгъа кочип кельгенлерни текрар сюр-
гюн этмеге азыр экен. Олар акъкъында эйи сёз айткъан
къырымтатарны расткетирмедим.

Мен олардан имдат къыдырмакъ мерамындан вазгеч-
тим. Озь аягъымнен барып озюмни акъаретлендирейим-
ми?! Эвге къайткъан сонъ отурып тюшюнип-ташынып
экисине де бирер мектюп яздым.

Алла беляларыны берсин. Эбет, экисинден де бир джевап алмадым.

Шу куню Къырым виляет партия комитетине бардым. Биринджи кятиб Николай Карлович Кириченко ёкъ экен. Ким бильсин къайсы дженнет кошесинде раатланадыр, джеэннемге бараджакъ. Эбет, къырымтатарлар оларнынъ эсини-усыны алалар, такъатсызланалар гъариплер. Къырымда олар раатланмай, ким раатлансын?!

Вакъытым зая кетмесин, кельген сонъ бир иш беджерейим деп мемурий болюкке котерильдим. Бу болюк учюнджи къаттаки 69-нджы оада ерлешкен. Болюк мудир Виталий Сергеевич Герцев еринде экен. Бу болюк милиция, суд, прокуратура, КГБнен бирликте чалыша, бу тешкиятларгъа сиясий джеэттен ёл-ёрукъ косътере. Виталий Сергеевич ишнен мешгъуль эдими я да махсус мени башындан аткъардымы, не де исе, о мени ярдымджысы Владимир Трофимович Шаблаевге ёллады. О да бу кабинетнинъ къаршысында экен, изин сорап ичери сокъулдым.

— Мен прописка меселесинен мураджаат этем... — вазиетимни къачынджы кере олса да, кене де анылатмагъа меджбур олдым.

— Мескен мейданы етишмейдир, — деди Владимир Трофимович, меселени бильген адам киби.

— Эбет. Я сиз оны къайдан билесиз? — дедим тааджипленип.

— Сиз милициягъа мураджаат этмек керексиз. Обком кимсени прописка япмай, — деди о, суалимни эшитмезликке алып.

— Къайда барсам, айны бир джевапны алам. Анылайым, къырымтатар олгъаным ичюн прописка япмайсыз. Эр кес озъ башындан аткъарса, озъ вазифесини эда этти, сайыла.

— Виляет иджра комитетининъ къарары бар, истесенъиз косътерейим. Къырымда яшамакъ ичюн бир адамгъа мескен мейданы 13,65 квадрат метр олмалы. Къырым виляет партия комитети виляет иджра комитетининъ къарарыны бозып оламай, — сабырнен анылата кабинет саиби.

Мында кельгенде ёл бою тюшюнип кельдим. Язаджакъларына ишанчым ёкъ эди, эбет. Обком не десе, башкъа тешкиятлар “азырмыз” деп, онынъ эмирини бир сёзсиз эда эте. Ордуда олгъаны киби, ашагъыдаки тешки-

лятлар партиянынъ эмирини музакере этмейлер. Бир шей деп корьсинлер чи! Эм демезлер.

Амма бу чиновникнинъ айткъанына бакъынъыз: иджра комитетининъ эмири экен. Тепме кимден чыкъкъаныны бильмегенлерге айтсын. Мында — ялан устюнде ялан. Ялангъа батып къалгъанлар. Энди озьлери де бу ялангъа инаналар, гъалиба. Мен де олардан огренип, ялан уйдурып башладым.

— Владимир Трофимович, адий адамлар четте турсын, Кырымда кырымтатар Советлер Бирлигининъ Кыраманларыны да язмайлар. Бичарелер келип кыйналып, кене де сюрдюнюк топракъларына кыйтып кетмеге меджбур олалар, — дейим.

— Бос-ботен ялан! Советлер Бирлигининъ Кыраманны Решидовны къорантасы иле Акъмесджитте яздылар. Башта бир одалы квартира бердилер, бир къач айдан сонъ эки одалы квартирагъа авуштылар. Шеэр иджра комитети оны кыйгъыра, ялан айтманъыз!

Бакъса сен онъа! Решидовнынъ сойады да, ерлешюв тарихы да акъылында. Яланымны бетиме къаршы ургъанындан севинч-къуванч.

Догъру, меним яланымнынъ янълышы бар эди. Абдуреим Решидовны башта язмадылар, оны да чекиштирдилер. О Кремльге Брежневнинъ адына телеграмма ёллады: “Эгер мени учъ кунъ ичинде язмасанъыз озъ озюмни якъарым!” Бу телеграмма Кремльге барып етмегени шубесиз, эбет. Амма шеэр мемуриети хадимлерининъ башларына бир талай иш ачты. Абдуреим Решидов учъ ай девамында “Украина” мусафирханесинде яшады. Эпимиз киби тешкилят тешкилятлардан юрип, тек хорланды. Шеэр акимиети, КГБнинъ хадимлери кунъде мусафирханеге келип: “Къайдан кельген олсанъ, анда кыйт”, — деп якъасыны бошамай экенлер. Иште, бу телеграммачан сонъ, кыйтармакъ чаресини тапалмай, бир одалы квартира бермеге меджбур олалар. Мен бу вакъианы Абдуреим агъанынъ озюнден эшиткен эдим.

Абдуреим агъа икяе эткен даа бир вакъианы хатырладым.

Гъалебе кунюнинъ арфесинде кыйсыдыр бир колхознынъ парторгы оны ве рус миллетине менсюп даа бир Кыраманны Гъалебе кунюне багъышлангъан топлашувгъа алып бара. Топлашув колхозда ола. Сёзни башта о бир Кырамангъа берелер. Сонъ озъ хатырлавларынен Решидов пайлаша. Адамлар о насыл дженклешкенини, насыл

къараманлыклары ичюн бу юксек унван берильгенини сорайлар. Суаль-джевапнен мешгуль олгъан Абдуреим агъа, парторгнен о бир Къараманнынъ гъайып олгъанларыны абайламай. Сонъра бакъа, пайнозю къалгъан. “Парторг мусафирни зияфетке алып кетти. Сиз оларны беклеменъ”, — дей колхозджылар. Решидов озюне бильдирилген мунасебеттен утанып, индемей ёлгъа чыкъа. Расткельген биринджи машинаны токътатып, эвине къайта. Парторг оны бутюн колхоз джемааты огюнде аселет ашшалап, масхара эткенини, Решидов буюк джанагъырсы иле хатырлагъан эди. Иште, бу топлашувдан сонъ, мен бир даа топлашув деген топлашувгъа, корюшювге бармадым, деген эди Абдуреим агъа.

Решидовнынъ тарихыны хатырлар экеним, онынънен багълы даа бир “ошекни” айтайым.

Кунылернинъ биринде Акъмесджитнинъ меркезий базарында эски танышым Эмине аптени расткетирдим. О базарда алыш-веришнен огъраша, азбарында, багъчасында осьтюрген-етиштиргенини базаргъа чыкъара, ондан кунъ коре. Алланынъ берген къысмети деп, шукюр эте. Эмине аптенин онынъ омюр аркъадашы Коккозлю мерхум Къурбедин агъаны рахметтен анъдыкъ. Къурбедин агъа Сулейманов миллий арекетимизнинъ фааль иштиракчиси эди. Алла рахмет эйлесин, пек яхшы адам эди.

— Осман, санъа бир ошек айтайым, — деди Эмине апте кулюмсиреп.

— Акъшам эвиме, сен о адамны таныйсынъ, Советлер Бирлигининъ Къараманы Абдуреим Решидов кельди. Чырайы сытыкъ, ачувлы, козылери исе кедерли, дудакълары къалтырай, юреги къырыкъ бала киби агъламагъа азыр тура.

— Абдуреим агъа, хайырлысымы шу? Не олды? — деп сорадым ондан. Озюнъ билесинъ, шимди хайырлы хаберден хайырсызы чокъ, мен де къасеветленип башладым.

— Бир шей олгъаны ёкъ, — деп яшлы козылерини сюртти. Ахыр-сонъу козыашларыны гизлемей агълай-агълай юрегиндеки дердини тёлти: Лаф неден чыкъкъаны акъылымда ёкъ, апайым Катя лаф арасы: “Сен де халкъынъыз киби хаинсинъ”, — деди. Къартайгъанда хаин де олдым. Миллетим де хаин экен... Катя манъа бойле сёллер айтыр деп, ич де беклемеген эдим. Пек джаным агъырды. Мен энди о эвге бармам. О къара къальбли къадынны кореджек козюм ёкъ. Эмине, сен бир тул къадынсынъ,

янъгъыз яшайсынъ. Биз экимиз тиль тапып, муаббет яшармыз, беллейим. Айды, экимиз кьоранта тюзейик, эвленейик. Сен манъа бир заман хаин демезсинъ деп ялварды.

— Абдуреим агъа, манъа итибар бильдирип айткъан сёзлеринъиз ичюн сагъ олунъыз, амма мен тул къадын олсам да, янъгъыз дегилим. Меним еди балам бар. Кимсеге кунюм къалмай. Базарнынъ келири манъа етерлик ола. Мен сизни къайгъырып раатлыгъымны бозмам. Сиз мени дегиль, озюнъизни тюшюнунъиз. Бундан да гъайры, Абдуреим агъа, сиз энди учъ къадын алып экисинден айырылдынъыз, учюнджисинен яшайсынъыз. Энди учюнджиси де ярамай олгъан. Бельки мени де алгъан сонъ, бегенмейип айыраджакъ олурсыз? Джанынъыз агъырмасын, Абдуреим агъа, мен энди сиз киби акъайгъа бармам. Бар да озъ Катянъызнен барышынъыз. Яшлыкъта рус къызларыны севип, башынъызнынъ устуне котергенсиз. Яшлыгъынъызны, сагълыгъынъызны, барлыгъынъызны оларгъа багъышлагъансыз, энди къартайгъанда, хаин олгъанынъызны бильген сонъ, пешман этип озъ миллетинъизни къыдырасызмы?! — батырып айткъанымны анълайым, амма адджы олса да — акъикъат, юрегимдекини айттым. Оны кене де озъ Катясына къайтардым...

Абдуреим агъа киби семетдешлеримизнинъ шахсий омюри базы бир яшларымыз ичюн нумюневий дерс ола биле, амма башына тюшмегендже анълагъан бармы я?!

Владимир Трофимовичнинъ узурунда субетимиз девам эте:

— Вилает партия комитетинде коммунистлерни прописка япкъан курьер бармы? Шеэр комитетинде бар экен, — дейим мен.

— Олмагъан шейлерни къайдан тапып чыкъарасыз бильмейим. Не вилает не де шеэр комитетинде бойле меселелернен огърашкъан адам ёкъ, — сертледи Владимир Трофимович.

— Яланымны чыкъараджакъ олып тырышманъыз. Озь яланынъыз ашкяр ола. Шеэр комитетинде Алексей Петрович Хондога деген бойле адамнен шахсен озюм таныш олдым. О, Киселёванынъ кабинетинде чалыша. Алгъан эвиме язылмакъ ичюн 2,55 квадрат метр мейдан етишмей. Не япмалы? Тюшюнджеден башым къатты.

— Алуштагъа барынъ, рессамлыкъ зенаатынъыз боюнджа, бельки анда иш тапылыр.

— Ёкъ, Алуштада меним ишим ёкъ. Паспорт режими-

ни бозмам, бир ерге бармам, — деп, бу адамдан да бир эйи сёз эшитмейджегиме эмин олып, кене де бош-бошына кьайттым.

Октябрь 18. Бугунь Къырым АССРнинь мейдангъа кельген куню.

Бильмем, кьайдан пейда олгъанлар, ёлларгъа милицияларны “сепип” чыкъкъанлар. Къырымтатарларны Акъмесджитке ёлламайлар, кери кьайтаралар. Халкъымызнынь чыкышларындан, митинглерден кьоркъалар. Мени де танып автобустан тюшюрдилер. Эвге кьайтмагъа меджбур олдым. О вакъыт ГАИ Каменка къасабасынынь бурулышында эди. ГАИ де бизге кьаршы куреше. Акъмесджитке кеткен машиналарнынь эписини токътаталар...

Октябрь 28. Базарэртеси куню. Къырым виляет иджра комитетининь реиси Чемодуровгъа ве онынь ярдымджысы Барановскийге кене мектюплер язып ёлладым. Эвельки мектюплериме аля даа джевап кельмей. Мектюплерге джевап бермемек де бизге кьаршы курешнинь даа бир усулы олды...

Октябрь 31. Къырым виляет партия комитетине бармакъ сырасы тюшти. Я язылмакъ керек де. Комитеттен яхшылыкь беклемейим амма, чаресизликтен япкъан аркетим, иште. Озюмни танытмакъ истейим. Биринджи кятибке кирип вазиетимни анылатайым. Не бермеген Алла, бельки бир чаре булуныр, язылмакънынь ёл-ёругъыны огретир. Николай Карпович Кириченко СССР Юкьары Шурасынынь депутаты, КПСС Меркезий Комитети азалыгына намзет, Украина Компартиясы Меркезий Комитетининь азасыдыр. Бутюн Къырым акимиети онынь элинде. Вазифелери чокъ, амма ишини насыл беджергенини Алла биле.

Кириченконынь ярдымджысы Владимиір Анатолевич Корестелинге мураджаат эттим.

— Насыл меселе боюнджа? — деп кыскъа суалини девам эттирмеди. Кириченконынь адына язгъан мектюбимни алды ве индемей сабырнен окъуды. Бир суаль биле бермейип:

— Кятиб аркъадаш сизни къабул этмез. Амма Сизнинь мектюбиньизни онъа такъдим этерим деп, ишандырам. Нетиджесини сизге мытлакъа хабер этермиз, — деди лакъырды биткенини бильдирип.

Сонъундан эмин олдым ки, Коростелин язгъан мектюбимни Кириченкогъа, айткъаны киби, такъдим эткен...

Ноябрь 3. Акъмесджит райком партиясы кятиби Ю. Г. Бахтиннинъ узурндам. Онынъ адына язгъан аризаларымны такъдим эттим. Мени озъ башындан аткъармакъ ичюн чешит себеплерни косътерди. Мен даяналмай чыкъып кеттим.

Ноябрь 4. Кене де Бахтиннинъ къабулханесинде отурам. Башкъа “зарур” ишлернен мешгъуль олгъаны ичюн бир саат къадар сабыр этип бекледим. Санки башкъа чарем бар. Ниает, онынъ къаршында отурам. Кятиб аризамны окъуй.

— Ленин адына колхозда яшайым, бельки колхоз партия тешкиляты мени вакъытынджа партия эсабына алып? Партвзносларны да анда теслим этер эдим, — теклиф этем мен.

— Сизни насыл партия тешкиляты эсапкъа алып? Даа Уставдан да хаберинъиз ёкъмы? Паспортынъызда прописка олмагъаныны унуттынъызмы, ёкъса?

Мен онъа Кириченконынъ адына язгъан мектюбининъ экинджи нусхасыны косътердим. Оны окъугъан сонъ:

— Яхшы. Николай Карпович насыл къарар чыкъарса, оны эда этмеге борджлумыз, — деди.

Лакъырды арасында, къувангъанымдан дегиль, эбет, асабийлешкенимден, кулюмсиреген олсам керек, субетдешим ачувнен:

— Мен сизнен джиддий лакъырды этем, сиз исе кулесиз. Кулюнчли бир шей айттыммы ёкъса? — деди.

Мен де ачувландым, аякъ устуне турдым:

— Манъа асыл не япмакъ мумкюн я?! Къырымда яшамакъ мумкюн дегиль, прописка олмакъ мумкюн дегиль, партия эсабына кирмек мумкюн дегиль, ана тилимде лаф этмек мумкюн дегиль, энди кульмек де мумкюн дегильми? — деп къычырдым бир нефесте.

— Догъру, мумкюн дегиль, — деди о сесини котермей.

— Тиленджилер киби къапы—къапыдан юремиз. Биринъиз анъламагъа, ярдым этмеге истемейсиз. Эпинъиз башынъыздан аткъармагъа тырышасыз. Биз исе даянып, сабыр этмектен башкъа чаремиз ёкъ.

— Вазиятни пек догъру анълагъансыз. Эбет, сабыр этмек керек. Сиз мындан башкъа ерге кочип кетсенъиз, пек догъру ве акъыллы иш япкъан олур эдинъиз.

— Сизлер де бизим вазиятмизден хаберинъиз ёкъ дегиль. Сиз озъ джевабынъызнен мени къанаатлендирип ола-

мадынъыз. Башкъа ерге кочип де кетмем, къандырып оламазсыз. Мында яшамагъа истейим. Башкъа парам да къалмады. Кетер деп умют этменъиз. Оледжегиме разым, амма энди Къырымдан бир якъкъа кетмем. Буну бильмиш олунъыз, тырышманъыз, пюсюр макъсадларынъызгъа иришип оламайджакъынъызны да мийинъызге къакъып къойынъыз, — джанынъа тийселер, бутюн тюшюнгенлеринъни айтмагъа джуръат этесинъ экен. Я индемей турсанъ къуванаджакълар. Уйдургъан ифтираларынъ бойнумызгъа алгъан киби оладжакъмыз. Бу фикирлеринден умютлерини кессинлер. Эр шейни анылагъанымызны бильсинлер.

— Юрий Георгиевич, биз экимиз де коммунистмиз. Бир мемлекетнинъ адамларымыз. Сиз — рус, мен — къырымтатар. Бутюн фаркъымыз шунда. Иште, бу фаркъ сизге бутюн акъ-укъукъларны бере, мени исе эр шейден марум эте. Къырымтатар олгъаным ичюн “саткъын” тамгъасыны бастылар. Сиз меним Ватаным — Къырымда яшайсыз. Меним бетиме бакъып: сенинъ Къырымда яшамагъа акъкъынъ ёкъ, дейсиз. Омюримнинъ ярысы сюрдюнликте кечти. Керчектен де саткъынларны, джинаетчилерни давет этип, Къырымда ерлештиресиз. Мен, джебэджи офицерни исе язмайсынъыз, кене сюрдюн этермиз деп, къоркъузасыз. Мен Совет укюметине, партиягъа насыл мунасебетте олмалым? Бунъа насыл чыдамакъ, сабыр этмек мумкюн?

— Айта беринъиз. Даа суаллеринъиз бармы?

— Меним суаллерим чокъ, амма сиз оларгъа джевап бермеге истемейсиз. Чюнки эписине ялан уйдурмакъ керексинъиз. Мен шимдики сиясетни аныламайым. Дженк майданында душман ким ве онынънен насыл курешмек кереклигини биле эдим. Шимди мен аджизим. Девлет, партия, башкъа халкълар ичюн “саткъын” олып къалдыкъ.

— Кимсе сизлерге “саткъын” дегени ёкъ.

— “Къырымтатарлар — саткъынлар”, — деп эр кеснинъ мийини сарсыттынъыз. 30 йылдан берли пюсюр пропаганданъызны алып барасыз. Къырымтатарларны корьмеген, бильмеген халкъларнынъ мийлерине бу фикирни синъдирдинъиз. Къырымгъа аякъ баскъан адам энъ эвеля “Къырым къырымтатарларнынъ Ватаны олмагъанындан, къырымтатарлар асырлар девамында, хайн, саткъын” олгъанларындан хабердар олалар...

Юрий Георгиевич мени индемей динълей. Сонъ озь-озуне: “беда, беда” (беля, беля) деп текрарлады...

Айткъанларымны хатырлап, ишим харап деп тюшюндим. Айды шуны, не япсалар япарлар. Айткъан лафларымнынъ эписи догъру. Акъикъат ичюн исе эр анги заманда курешкенлер, мен де курешеджем.

Ноябрь 11. Базарэртеси куню.

Бештерек койининъ автобус дурагъында шеэрге кетмек ичюн автобус беклеп турам. Яныма келип фургонлы бир машина токътады. Кабинасында кой шурасынынъ реиси Николай Морозенко ве участка милиционери, уйкен лейтенант Сергей Сапрыкин отуралар. Морозенко кабинадан башыны чыкътарып, манъа тараф эгильди:

— Османов аркъдаш, Лашенко сизни район милиция болюгине аджеле суретте чагъырта. Догъру анда барынъыз. Биз де шимди анда кетемиз, — деп машинаны айдап козюмден гъайып олдылар.

Айткъанлары киби, мен догъру Акъмесджит район милиция болюгине бардым. “Къудалар” мени не себептен чагъырткъанларыны айтмадылар, мен де сорамагъаным. Бакъсам, экиси де энди анда. Олар мени милиция болюгининъ башы подполковник Евгений Романович Лашенконынъ узурна алып кирдилер. Подполковник маса башында отура. Кабинетте ондан гъайры район паспорт столынынъ башы Лидия Андреевна Фирсова да бар. Лашенко ишарет эткен янындаки отургычкъа отурдым.

Чевре-четиме козь ташладым: ябанджы кимсе ёкъ. Лашенконынъ элинде мен Кириченкогъа язгъан мектюпни тандым. Онынъ кошесине даа бир кягъыт япыштырылгъан. Эеджанлангъанымдан юрегим чапаланып ичиме сыгъмай: ниает, азынъыз, деп эмир кельген! Къувангъанымдан кабинетте кунеш догъгъан киби корюнди. Язаджакълар, эбет, язаджакълар!

Лашенко ашыкъмай. Элиндеки кягъытларны четке ташлады ве манъа мураджаат этти:

— Бизим районгъа насыл макъсаднен кельдинъиз? Не ичюн Мелитополь шеэринде яшамайсыз? Анда эвинъиз, ишинъиз бар эди. Кырымгъа келип бизим башымызны айландырасыз.

— Мен Кырымгъа сизнинъ башынъызны айландырмагъа кельмедим, подполковник аркъдаш. Раатланмагъа да кельмедим. Мен Кырымгъа Ватаным деп, темелли яшамагъа кочътим.

— Мында кельмек ичюн рухсетинъиз бармы?

— Кимден, насыл рухсет керек? Мына рухсетлер, — деп мектюплериме кельген джевапларны онынъ огюне ташладым.

— Эписи догъру, — деди милиция башы мектюплерни окъуп, — Амма сизге разылыкъ бермегенлер де.

— О вакъыт мескен мейданы ёкъ эди, амма шимди бар. Энди разылыкъ бермек, язмакъ керексинъиз. Шунынъ ичюн сизнинъ узурынъызгъа кельдим.

— Мескен мейданы етишмей де...

— Сиз айткъан квадрат метри тек мана. Башкъа миллет векиллери онынъ не экенини бильмейлер биле. Анълашылгъанына коре, бу квадрат метрлер тек къырымтатарларгъа керек экен. Биз бол-сал яшамакъ керекмиз, — дедим мыскылнен.

Фирсова бир шейлер айтаджакъ олды, лякин Лашенко ишмар этип, оны токътатты.

— Эвни сатын алдынъызмы? — деди мени аджыгъан адам олып.

Мен, ахмакъ, онынъ муляйим сесине алдандым, тузакъкъа тюшкенимни дуймай къалдым:

— Сатын алдым, — дедим саделик этип. Мерамыны анълагъан олсам, пропискам ёкъ, насыл сатын алайым, квартирантым, дер эдим, амма...

— Фирсова аркъадаш, Османов рухсетсиз сатын эв алгъаны акъкъында протокол язынъыз, мемурий комиссиягъа ёлланъыз, — сонъ манъа тараф чевирилип: Сиз чалышмайсыз, ким ярдым эте? — деди.

— Сой акърабаларымыз чокъ. Озбекистанда, Къырымда яшайлар.

Лашенко ишмар этти. Морозенко иле Сапрыкин индемей чыкъып кеттилер. Фирсова исе мени озь кабинетине давет этти. Протокол язды. Мен оны имзаламадым, ачувланып чыкъып кеттим.

Кириченкогъа умютнен язгъан мектюбим де ярдым этмеди. Бутюн арекетлерим бошкъа чыкъты. Мен алданып, кене ёллар ичинде къалдым.

Бу эзнетке даянгъаныма шашам. Алла-Таала сабыр-такъат бере экен. Аллагъа чокъ шукюр.

Саат 11-де Акъмесджит райком партиясынынъ бинасында эдим. Он дакъкъа къадар бекледим. Бакъсам Бахтин кельди. Мен де онынъ артындан кабинетке кирдим. Эсапкъа алынъыз, взносларымны телейим, дедим. О партия билетимни алып индемеди. Кимнендир телефоннен багъланып взнослар акъкъында бир шейлерни сорады. Сонъ

менден кыйда яшагъанымны сорады. Адресимни айтып, квартирада яшайым, дедим. О даа чокъ вакъыт телефоннынъ къулагъыны тутып турды, динъледи ве, ниает, ерине ташлап манъа мураджаат этти:

— Сиз башкъа квартира тапмакъ керексинъыз. Янъы мескен мейданына кочип, башта язылынъыз, сонъ партия эсабына кирсетирмиз, взносларынъызны телерсинъыз, — деди лакъырдыны битирип.

Партиясыны да, азаларыны да юректен ынджынып баштан аякъкъадже сэгдим. Партия ичюн онынъ азасы къач капик олгъаныны пек яхшы аныладым...

Ноябрь 12. Салы куню.

Саба саат докъузда мени кене Акъмесджит район ме-
мурий комиссиясына чагъырттылар. Милициянынъ башы,
подполковник Лашенко комиссиягъа реислик япа. Ком-
миссия азалары Рыбкин, Халтурина, Қопылов, Воло-
щенко, Зусманович иштирак этелер. Михайлова комис-
сиянынъ кятиби эди.

Реислик япкъан Лашенко:

— Бугунъ Османовнынъ меселеси бакъыладжакъ. О,
Къырымгъа, бизим районгъа кочип келип, прописка-
сыз, изинсиз яшай. Азыр эвни Бештерек коюнден сатын
алды. Бойделикнен, паспорт режимини бозды. Озюнинъ
догъгъан ери — Багъчасарай, амма анда бармай, бизим
башымызгъа бея олды. Язынъыз деп давалаша. Тюневин
озь кабинетиме чагъырып, прописка къаиделерини аны-
латтым. Аныламагъа истемей. Тек талап этмеге биле.

— Догъру, тюневин сиз мени кене язмайып, прото-
кол ресмийлештирдинъыз. Эбет, Багъчасарайда догъдым.
Амма шимди анда сатлыкъ эв ёкъ. Шунунъ ичюн де Беш-
терек коюнден эв тапып алдым. Анда яшайым эм анда да
яшайджам...

Комиссия азалары да, санки мен оларны къувып эв-
лерине кирип яшайджам, мени къувып башладылар:

— Багъчасарайда догъгъан олса, анда кетсин. Бизим
районда зали де номай, иш де ёкъ...

— Багъчасарайда сатылгъан эв булсам, вакъыты келип
анда да коче билем. Языкъ ки, ал-азырда анда сатлыкъ эв
ёкъ. Бабам къургъан балабан эв даа тура, амма анда ста-
линджилер яшайлар.

Айткъан сёзлеримни эшитмеген адам киби, Лашен-
ко:

— Насыл теклифлер бар? — деди. Кечкен сефер Осма-

новлар онар кумюш пара джезасына тартылган эдилер. Олар штрафларыны төледилер.

Комиссия азаларынынъ анги биридир, бакъылган меселеге ич бир якъынлыгъы олмаган, асыл онынънен алып береджеги олмаган бир суаль берди:

— Османов, халкъынъыз арасында совет къурумына зыт адамларгъа расткелесинъ. Олар бизим яшайышымызгъа къаршы, совет укюметине къаршы, партиягъа къаршы чыкъышлар япалар. Сиз о адамларны бильмейсизми?

— Багъышланъыз, шимди сиз айткъанларынынъ суаль дегиль де, провокациядыр. Экинджицен, бу адамларны сиз озюнъиз пек яхшы билесиз? Хаберджилер керекми? Сталин киби, “халкъ душманларыны” къыдырасызмы? Къырымтатар халкъынынъ арасында бойле адамларны нафиле къыдырасыз. Бизим арамызда сиз айткъан адамлар ёкъ. Амма номенклатура хадимлери арасында пек чокълар, хусусан Къырымда пек чокълар. Къомшуларымыздан тутып, энъ юксек мертебелерде чалышкъан “интернациональ” аркъадашларынынъ эксериети озъ иши, аркетлери иле совет къурумына, партиянынъ сиясетине къаршы чыкъалар. Къайсы кабинетке кирсем, Алла сакъласын, ярдым этмек дегиль, къырымтатар олгъаным ичюн башынъыздан аткъармагъа тырышасыз. Сизнинъ бу аркетлер Совет укюметининъ коммунистик партиясынынъ халкълар арасында мусавийлик, интернациональ сиясетине къаршы чыкъышлар дегильми экен?! — Кяр этмейджегини анъласам да, даа чокъ шейлер айттым. Эр шейни анълагъанымызны бильсинлер. Бизлерни ахмакъ ерине тутмасынлар...

Мемурий комиссия кене де “тенбиеленсин” деген къарар чыкъарды.

Бир шейге наиль олмайып, Гульнарнен экимиз тюшюнджелерге далып, кене де саиб оламаган эвимизге къайтып кельдик.

Комиссия азалары, Багъчасарайгъа кетсин, догъган ери, дегенлерине инанманъыз. О вакъытларда Багъчасарайда вазиет даа кергин эди. Не шеэрге, не де районгъа эв аладжакъ бир къырымтатарына аякъ бастырмай эдилер.

Ноябрь 13. Язылып оламаган бир къач семетдешимиз иле къуруджылыкъта вакътынджа иш булдыкъ. Вилает колхозларара къуруджылыкъ тешкилятынынъ ПМК-3-нинъ башы, Соболев ишсиз чекишкенимизни корип, аджынды, гъалиба, бизлерни эки айгъа ишке алмагъа разы олды. Акъмесджитте санитария-эпидемиология станция-

сынынъ беш къатлы бинасыны къурамыз. Бунъа да къу-
ванамыз, эбет.

Бу къуруджылыкъта бир ай ве бир афта — декабрь 18-
ге къадар чалыштым...

Ноябрь 26. Салы куню. Мен иште олгъанда эвимизге
милиция кельген. Мени сораптыргъан. Омюр аркъада-
шым мени шеэрге прописка меселесинен кетти, деген.
Милиция хадими озюне керек малюматны язып алгъан.
Эвни сатын алдынъызмы, деп сорагъан.

Мусафир манъа “даветнаме” язып къалдыргъан. Анда,
ноябрь 27 куню саат 9-30-да Къырым виляет милиция
болюгине ашагъыдаки адрес боюнджа: Акъмесджит шеэ-
ри, Б. Хмельницкий сокъагъы, 4-нджи бина, 23-нджи
кабинет, лейтенант Сафоновнынъ узурна буюрынъыз,
денильген.

Ноябрь 27. Чагъыртылгъан ерден къалма, дейлер къарт-
лар. Милиция хадими тайинлеген вакъытта, о тайинлеген
ерге кельдим Сафонов мени озь одасына алып кирди,
тюневин бизим эвге баргъаныны бильдирди, эвде ол-
магъанымны шикъятледи. Кириченконынъ адына язгъан
аризама бинаэн, Кириченконынъ бир сыра суаллерине
джеваплар азырлай экен. Кириченко мен ёллагъан мек-
тюбиме, СССР халкъ депутаты оларакъ, джеваплана-
джакъ экен.

Сафоновнынъ бир сыра суаллерине джевап бердим.

— Мелитопольдеки эвимизни докъуз бинъ беш юз
кумюшке саттым. Учъ бинъ бордж алып, Бештерек ко-
юнде 12 бинъ кумюшке эв алдым.

— Къорантамызда учъ адам яшай: мен, къадыным ве
огълум Энвер, — дедим. Акъмесджитте яшап, окъугъан
къызым Диляра ве Андижанда къуруджылыкъ технику-
мында тасиль алгъан огълум Рустемни анъмадым.

Сафонов эр шейни язып битирген сонъ, ондан дже-
вап къыдырдым:

— Насыл къарар чыкъарыр экенлер?

— Сизни я 196-нджи мадде боюнджа суд этерлер, я
да... Кириченко джевапларынъызгъа коре бир къараргъа
келир, эбет. Онынъ джевабыны биз сизге ёллармыз, —
деди о.

Кириченко я да бир къарар чыкъармады, я да оны
манъа хабер этмедилер. Эр алда, мен ондан мектюп алма-
дым.

Ноябрь 21-де Мелитополь райком партиясы язгъан
мектюпни алдым.

“Мелитополь район партия комитетине Акъмесджит район партия комитетинден, учъ ай девамында партия эсабына кирмегенинъиз себебинден, эсап карточканъыз къайтарылды. прописка олгъан, яшагъан я да иш еринъизнинъ там адресини, сизни партия эсабына кирсетмек меселесини чезмек ичюн, ёлланманъызны риджа этемиз.

Райком кятиби О. И. Передерий”.

Декабрь 15. Базар куню. Автобускъа отуруп Мелитопольге кеттим. Достум Джафер Сейдаметовнынъ эвинде мусафир олдым. Лакъырдымыз Къырым ве анда кочъкен къырымтатарларнынъ вазияти этрафында олды. Эвельде шай эди де. Эки къырымтатар бир ерге кельсе, Ватан, онынъ асретлигинден гъайры башкъа лаф олмай эди.

Сабасына Мелитополь район партия комитетине бардым. Эсап меселелеринен огърашкъан кятибине мураджаат эттим. Онынъ бильдиргенине коре, меним эсап карточкамны изаат мектюби иле Акъмесджит район партия комитети ёллагъан.

Ич бир нетиджесиз Бештерекке къайтып кельдим.

Декабрь 17. ПМК-3-те намуснен чалышамыз. Онынъ башы Н. Соболев, акъкы керекмей, яхшы адам экен, бизим чалышкъанымызны корип, Мазанка ве Бештерек койлеринден ишке къатнагъан секиз адамны къайгъырып махсус автобус айырды. Ондан да гъайры, ёл масрафы дие, эр иш кунюне бирер кумюш къошты. Бизлер де косьтерильген бутюн ишлерни озъ вакътында яхшы беджеремиз. Эпимиз козьде. Макътайлар.

Мен Акъмесджитте къуруджылыкъта чалышкъан еримизге бардым. Бакъсам, меним аркъадашларым ёкълар. Тюневин чалышкъан еримизге милиция бастырып кельген. Дилявер Османовны якъалагъанлар. Джафер Абдурешитов къачып къуртулгъан. Олар паспорт режимини бозгъанлары ичюн, оларны бир айгъа къапатмакъ акъкында суднынъ къарары бар экен.

Бойделикнен, секиз къырымтатарны бир кунъде эсапкъасап этип, иштен бошаттылар. Элимизге эр биримиз 254-ер кумюш къазангъан парамызны алдыкъ да, шу дакъкъасы къувулдыкъ... Иш де битти, къазанч да, бизге олгъан итибар да.

Декабрь 18. Джумаакъшамы куню. Вилиет партия комитетининъ биринджи кятиби Кириченкогъа текрар мектюп яздым. Эбет, кене де, партия эсабына кирсетинъиз, деп мураджаат эттим.

Декабрь 24-те канцеляриядан джевап кельди. Аризам-

ны бакъып чыкъмакъ ичюн Акъмесджит район партия комитетине ёллагъанлар. Андан исе бир тюрлю хабер кельмеди. Бу аризам да “къуюгъа” кетти...

1974 сенесинингъ согу. Кечкен йылгъа базы бир екюндер чекмек истейим.

Къырымгъа кочип кельген къырымтатарлар озылерининъ акъ-укъуакълары ичюн Совет укуметинен ялынъыз озылери курешелер.

Четтен кимсе ярдым берип оламай. Озылерини, къоранталарыны къорчалап бир кесек отъмек, бир авуч тувгъан топракъ, кучюк бир эвчик... ичюн кескин куреш алып баралар. Айны заманда эр шейге къатланып, сабыр этелер, чешит провокацияларгъа къапылмайлар.

Къырымгъа раатланмагъа кельген Улу Ватан дженкининъ иштиракчиси, Алланынъ рахметинде олсун, мен бу адамны пек чокъ анъам, подполковник Сейтхалиль Чалбаш Киевге, Москвагъа бизим вазиятимиз акъкъында мектюплер язды. О бу мектюплерни манъа окъумагъа берди. Мен окъудым.

Къырымгъа кочъкенлернинъ эписи бири-биринен таныш олып, агъа-къардаш киби яшаймыз. Къуванчымыз, кедеримизнен пайлашамыз. Бири-биримизге барып келемиз. Эвимиз бош олмай. Сой-акърабаларымызнынъ эписи ал-хатыр сорап келелер. Шерфе аптемнинъ огълу, учуджы Ильмий Османов, Гулюмдей коюнден, Мунире аптемнинъ огълу, бестекяр Февзи Алиев келип хабер ала-лар. Айше аптемнинъ огълу Шукри Ибраимов исе бизге маддий ярдым косътере. Эписининъ Алла сагълыкъларыны берсин. Япкъанлары эйиликлерине къайтсын.

Совет районынынъ Алмазное коюне Хатидже аптемнинъ къызы Нияр акъайы Осман Ибраимов иле, Мунире аптемнинъ къызы Гульнар акъайы Асан Ибриш иле Красногвардейскке кочип кельгенлери бизлерни пек къувандырды. Эпимизге юрек берди. Къырымгъа кочип кельген эр бир къоранта Къырым акимлерининъ башына эндирилген даа бир янъы дарбе эди.

КГБ къырымтатарлардан тыныш коръмей, эп пис ишлерини девам этмекте. Бутюн макъсадлары бизим бирлигимизни бозып, биримизни дигеримизге къаршы къоймакъ эди. Арамызда: “анавы адам, КБГгъа хызмет эте”, “фелянча бизлерни чакъа” деген лафлар даркъалды. Мен бильген адамлар арасында бойле сойлары ёкъ эди. Эминим ки, бу лафлар, арамызны бозмакъ макъсадынен, КГБнынъ япкъан айын-оюнларыдыр. Амма базы адамлар

бунъа инана, ве чокъ вакъыткъадже бу фитнелер агъыз-агъыздан юрьдилер.

Яшайышымыз агъыр. Амма вазиетимизни кельген мусафирлерден гизлемеге тырыштыкъ. Эр кимни аш-сувнен къаршыладыкъ, геджелемеге ер таптыкъ, къолумыздан кельгени къадар ярдым этмеге ашыкътыкъ, янъы кельгенлерге, озъ теджрибемизнен пайлашып, ёл-ёрукъ косътердик. О вакъыт Къырымгъа кочип кельгенлерни пармакънен сайып чыкъмакъ мумкюн. Алла эр кесни къу-вандырсын.

1975 сенеси. Январь 2. Джумаакъшамы.

Къырым виялет паспорт болюгине ильк баргъаным. Болюкнинъ башы Фёдор Яковлевич Гайдамака. Тамам эки саат бекледим. Менден сонъ невбет беклеп, устюнде эски бушлат, аякъларында йыртыкъ аякъкъаплар, озълери айткъанлары киби, “бомж” тура. Тыраш олмагъан, сачлары оськен, отуз яшларында мазаллы эриф. Озю де сабадан ичкенми, я да тургъан-турушы шуму, орталыкны леш сасытты. Сувукътанмы, сархошлыкътанмы къалтырап, невбетчи лейтенанткъа мураджаат этти:

— Мен паспорт алмагъа кельдим.

— Къайдан кельдинъиз? — сорады лейтенант.

— Апсханеден келем. Апайымны котеклегеним ичюн шикийет этти, олмайджакъ.

Меним къулакъларым тикленди. Къабул этерлерми экен?

— Документлеринъни беринъ, — деди лейтенант.

— Менде документ деген шей ёкъ. Эписини хырсызлаттым, — деп къалтырамакътан-къалтырай.

— Къайда яшайсыз? Догъмушларыныз бармы?

— Догъмушларым Сибирьделер. Койде къадыным, эвим бар эди. Мени апске ёлландыргъан сонъ, башкъасыны тапып эвни сатып кеткен. Демирёл вокзалында, отургъычта яшайым.

— Я энди къайда языладжакъсынъыз?

— Эбет, Акъмесджитте. Ятакъханеси олгъан ишханеге ёлласанъыз, зенаатым къуруджы.

— Эмек дефтеринъиз бармы?

— Эписини хырсызлаттым, — дейим де.

— Чалышмакъ ниетинъиз бармы, асыл?

— Эбет. манъа урба керек, ашамакъ керек, эвленмек керек. Чалышмасам ёллар ичинде гъайып олурым. “Начальник” ярдым этер беллейим. Къабаатым олгъан олса,

джезамны алдым. Мен энди кѳанун огюнде темиз-пак инсаным, — деди бомж башыны котерип.

— Инанса ярдым этер. Сизге ошагѳан бир адамгѳа кеченлерде ярдым этти, эм янѳылмады. Ал-азырда о адам чалыша, кѳорантасыны бакѳа.

Мен лейтенантнынъ бомжнен “сиз” деп урьмет иле лакѳырды эткенине шашып, агѳызым ачылып кѳалды. Рус олсанъ итибарынъ да бар, ёллар да ачыкъ. Эр кес санѳа ярдым этмеге ашыкъа...

Бомж, пьянса олсанъ ол да, тек кѳырымтатар олма! Сонъ, бу укуметке мунасебетим насыл олмалы?

Саат 11 дегенде Гайдамака мени кѳабул этти.

— Эвнинъ саиби Слипченконен берабер кой шура-сына бармакъ керексинѳыз. Нотариускѳа мураджаат этип, эвни сизнинъ адынѳызгѳа авуштырып, ресмий суретте эвни кѳанунлаштырмакъ керек, — деди о эр шейден хабери олып.

— Мени провокацион арекетлерге итерменѳыз, не-тиджеде суд этеджек оласызмы? Бир якѳкъа бармам, — кестирдим мен.

— Османов, мен сизге догѳру ёл косьтерем. Бу месе-ленен паспорт столына барынѳыз, район иджра комите-тине барынѳыз.

— Полковник аркъадаш. Мен энди бармагѳан ерим кѳалмады. Сиз мени яшагѳан эвиме язынѳыз. Башкъа бир шей истемейим. Бездим, ёрулдым. Кѳапы-кѳапыдан бош-бошына юрьмеге такѳатым кѳалмады.

— Эвни мен дегиль, сиз алдынѳыз. Бар да озъ ишинъ-изни озюнѳыз беджеринѳыз, — деп, мени кѳувгѳандан бетер япты.

Мен де айтаджагѳымны айта, айта чыкѳып кеттим.

Невбетчи лейтенант мени токътатып:

— Гайдамака сизге яхшылыкъ япаджакъ ола. Сиз оны анѳламадынѳыз. Башта эвни ресмийлештиринѳыз. Эв сиз-нинъ дегиль, кѳайда язаджакѳлар? Сиз ачувланманъ. О айткъаны киби япынѳыз, — деди.

— Лейтенант аркъадаш, бизлерни пек хорлайлар. Баш-та эвни ресмийлештирсем, эв алмагѳа ким рухсет берди, деп суд этерлер, Кѳырымдан сюргюн этерлер. Бойле факт-лар бар. Оларгѳа эсасланып айтам, — лейтенант бу шей-лерни менден де яхшы биле, эбет.

Тышкъа чыкѳъкан сонъ, бираз сувундым, гѳалиба, акѳылыма бомж тюшти. Онынъ меселеси не олды экен деп, оны бекледим. Ниает, о да чыкѳты. Амма онынъ

чырайы эр вакыт бир түсте олса керек, къувангъаныны да, кедерленгенини де аңламадым.

— Сонъ, “начальник” ярдым эттими?

— Ленин колхозына ёллады, шеэрни ляйыкъ корьмеді, — мыдырданды “яңы койдешим”.

— Мен анда яшайым, — дедим онъа.

— Гаражда айдавджы олып чалышаджам, ятакъханеде яшайджам. Сонъ паспорт береджеклер, прописка да яп-джакълар. Мен оларгъа бомж дегилим, пропискасыз яшамагъа. Айды, койде корюширмиз. Мен барып “къызынмагъа” бир ютум шей тапмасам гъайып оладжам, — деп ёлуна реван олды.

Виляет паспорт болюгинден чыкъып, догъру район милиция болюгине кирдим. Онынъ башы Фирсовагъа мураджаат эттим:

— Гайдамаканынъ узурьндан келем. Эвни ресмийлештирмек керек деди о манъа. Бундан хаберинъиз бармы?

— Эбет, о манъа бу хусуста айтты, амма манъа Акмесджит иджра комитетининъ къарары керек, эв сатын алмакъ, прописка олмакъ акъкъында къарарлар керек. Қъарар олса, мен сизни беклетмем. Базарэртеси куню Тарасюк къабул эте, онъа барынъыз. Талап этинъиз, къарар чыкъарсын. Бойле къарар къолумда олса, шу дакъкъасы оны эда этерим...

Январь 4. Джумаэртеси куню. Донское кой шурасына бардым. Реис кельгендже бекледим. Николай Пантелеймонович Морозенко машинасындан тюшип, меним яныма якъынлашкъянынен:

— Бир яңылыкъ бармы? — деп сорады.

— Эбет, бар, — дедим ве Гайдамак айткъанларыны олгъаны киби онъа текрарладым ве ондан: бундан хаберинъиз бармы? — деп сорадым.

— Манъа айттылар, амма... Лидия Андреевна чанъ къакъаджакъ, — деп одасына кирип кетти.

Бир саат къадар сабыр этип отурдым. Беклемектен гъайры чарем бармы ёкъса?! Не исе де чыкты. Манъа чешит яланлар такъмакълады:

Мен Лидия Андреевнагъа чанъ къакътым, амма о мешгъуль экен... кеткен... — Ахыр-сонъу озю де безип: башынъызны айландырып отурмайым, сиз догъру Тарасюккъа барынъыз. Меселени чезмеге истесе, тек о чезе-джек. Прописка меселеси онынъ иши, укъом де онынъ къолунда, — деди ве лаф биткенини аңлатты.

Къырымтатар “прописка масалыны” башкъа миллет-

лерге тариф эткенде, олар оны акъикъатен де масал деп анылайлар. Аким олдым деп, бу пезевенклернинъ бизге къылынганлары акъылгъа сыгъаджакъ шейми, асыл?! Эписи озюнден, юкъарыдаки акимден къоркъып, башкъасына ёллай. Амма оларнынъ энъ буюк къоркъулары къырымтатарлар! Иште, айны бу дуйгъу бизлерге озъ акъукъларымыз ичюн курушмеге кучъ бере...

Январь 6. Базарэртеси куню.

Район иджра комитетинде отурам. Невбетте он биринджим. Саат 11-30-да Иван Степанович Тарасюкнинъ узурндам. Мен онъа дёрт кунъ эвельси Гайдамаканен олган лакъырдымыз акъкъында айттым.

— Эгер сиз о эвде прописка олмагъан олсанъыз, о эвни насыл этип къанунлаштыраджакъсынъыз?

— Иште, мен де Гайдамакагъа шуны айттым. Амма о эшитмеген адам киби, бир шей демеди, — джевапландым мен.

— Сизнинъ акъкъынъызда башкъа лаф олды. Теклифимиз бойле: учъ аркъадашкъа, экиси Мазанкадан, бириси де сиз, Совет районындан я да Раздольное районындан эв берильсин, кочюрилип кетирильгенлер ичюн къурулган эвлерден, бош сойлары бар. Бугунъки назиретте энъ оптималь вариант буudur. Къаиль олсанъыз, озюнъиз ичюн яхшы олур эди, — деди, манъа къыйметли бахшыш такъдим эткен адам киби, “миннетдарлыгъымны” беклеп турды.

— Иван Степанович, мен не Совет районына не де Раздольный районына бармам. Кочип юрьмеге алым-такъатым къалмады. Донское коюнде сатын алгъагъ эвимден чыкъып, энди башкъа бир ерге кетмем. Бутюн барлыгъымызны масраф этип, борджгъа батып, алган эвиме язманъызны бир даа ризжа этем, — дедим кестирип.

— Османов, мен сизге ачыкътан-ачыкъ айтам, башкъа бир тюрлю ярдым этип оламам.

— Мен фикиринъизни аныладым. Башыма мусаллат олма да, бу райондан гъайып ол, демек истейсиз, — деп чыкъып кеттим.

Январь 17. Украина Коммунист партиясы Меркезий Комитетининъ биринджи кятиби Владимир Васильевич Щербицкийге ёллагъан мектюбимни алгъанлары акъкъында бугунъ манъа хабер кельди. Бу хаберден сонъ мектюбиме башкъа бир тюрлю джевап алмадым. Мектюбим де ер ярылды, ерге кирди. Эбет, КГБ хадимлери оны “пек бегенип” озылеринде къалдырганлары белли.

Бугунь саба автобуснынъ огъ кѡапысындан миндим. Автобуста адам пек азъ эди. Эр кес отура. Эр кес корюне. Арт сырада отургъан шишман бир кельмешек мени корьгенинен, бар сесинен, эбет онынъ мерамы автобуста отургъанларнынъ эписине айткъанларыны эшиттирмек эди, бар сесинен кѡычырды:

— Аркъадашлар, сиз сонъки хаберни эшиттинъизми? Тюневин Акъмесджитте кѡырымтатарлар оларны язмагъанлары ичюн лейтенант Сафоновны ольдюргенлер. Мына бойле. Олар Кѡырымгъа кѡайтып кельселер бутюн Кѡырымны кѡангъа батыраджакълар...

Эр кес манъа тараф чевирильди. Мен огден кѡычырып, шишман провокаторгъа джевап кѡайтардым:

— Мен сизнинъ ким олгъанынъызны билмейим, амма озюнъиз пис арекетлеринъиз ве ифтираларынъызнен провокатор олгъанынъызны тасдикъладынъыз. Акъыллы адам сизнинъ айткъанларынъызгъа инанмаз, тырышманъыз. Кѡырымтатарлар мында адам ольдюрмеге кельмедилер.

Автобус ичинде адамлар арасында фысылтылар башланды. Къеде бир манъа тараф да бакълар. Амма эписи бир ачыкътан-ачыкъ меним тарафымны алгъан да ёкъ. Огде отургъан къартларнынъ бириси янында отургъанына анылаткъаныны эшитем:

— Эвель о (шишман эрифни айта) Донское кой шу-расынынъ реиси олгъан. Юрий Иванович Шипицин. Онынъ девиринде койге кочип кельген кѡырымтатарларны къузмагъа, Кѡырымдан тышкъа бир даа сюрюн этмеге тырышкъан адам. Кѡырымтатарларны корьмеге козю ёкъ. Укъом онынъ къолунда олса, о эвель япкъаны киби, кѡырымтатарлар алгъан эвлерни сюрдирип, озьлерини сюрюн этер эди. Санки кѡырымтатарлар онынъ эвине кирип яшайлар. Сафоновны да не ичюн ольдюреджек экенлер? О паспорт столынынъ башы, юкъарыда онъа не деселер, оны япа. Кѡырымтатарлар да ахмакъ дегиль, анылайлар, — фысылдай яваштан. Багъырып айтмагъа сакъына. Оны да аныламакъ мумкюн. Я 30 йылдан берли мында яшагъан, кельген адамлар кѡырымтатарлар акъкъында бир яхшы сёз эшитмедилер де.

Шишман Шипицин де КГБнынъ небеттеки “сымарышыны” эда эткени шубесиз, эбет.

Январь 27. Москвагъа КПСС Меркезий Комитетине, Леонид Ильич Брежневнинъ адына ачыкъ мектюплер язып ёлладым. Бу мектюплер Кѡырымдан, КГБнынъ бинасын-

дан тышкыа чыкымагыяныны пек яхшы анылайым. Олар Москвагыа барып етмегенини билем, эбет. Мен бу мектуплерни почта кыутусына ташладым. Амма дос-догыру КГБгыа тышеджеклери шубэсиз. Догыру, мен бир тюрлю девлет сырыны ашкяр этмедим. Кене де “прописка масалы”ны яздым. Бу меселе боюнджа баргян тешкилятларымны, мураджаат эткен ёлбашчыларны кыайд эттим. Мени кыабул эткенлери, пек муляйым лаф эткенлери, дженкте иштирак эткеним ичюн тешеккюр бильдиргенлери, амма прописка меселесинде агыыз ачмагыяналары акыкында яздым. Мен даа нени яза билirim?!

Январь 29.

30 йыллык сюрюнликтен сонъ, биринджи кере Кырым телевидениесинде “Приглашение к профессии” конкурсында кырымтатар кызы Диляра Османованы косътердилер. Диляра конкурснынъ эписи вазифелерини мувафакыетнен эда этип, биринджи олгыянына бутюн Кырымнынъ телесейирджилери шаат олдылар. Амма конкурс журисининъ реиси биринджи ерни рус кызына берди. Дилярагыа исе экинджи ерни ляйлык таныдылар...

Январь 31. Мектуп кельди. Оны меним адыма Мелитополь райком партиясынынъ кятиби Ольга Ивановна Передерий ёллагян.

“Украинанынъ Мелитополь район компартиясы прописка ве партия эсабына кирюв меселесини якын вакытта чезмекни тевсие эте. Акс алда, Сизнинъ эсап картчанъыз бизим районгыа кыайтарылгян ве сиз беш ай девамында бир ерде эсапта олмагыянынъыз, нетиджеде, амелий суретте партия тешкилятынен багынынъызны ёкъ эткенинъиз себебинен, биз сизнинъ партиялыкъ меселенъизни чезмеге меджбурмыз”, — денильген мезкюр мектупте.

Мен бу мектупке бир тюрлю кяршылыкъ джевап бермедим. Кыабаат менде дегиль, деп озюмни акылайым-мы? Олар буны анылайлар, амма аныламазлыкыкыа ала-лар. Бутюн кыабат озылеринде. Олар бу мектупни меним адыма дегиль де, Акъмесджит район компартиясынынъ адына язмакъ керек эдилер. Оларнынъ мерамы мени сыкыштырмакъ, козюмни кюрккюзмакъ, нетиджеде — Кырымдан чыкыармакъ. Бойле арекетлеринен башкыа кырымтатар коммунистлерни де кюрккюзмакъ. Османовнынъ вазияти эпинъизге нумюне олсун, демек истейлер.

Февраль 3. Базарэртеси куню.

Мени язмакъ акъкъында къарар чыкъаргъанларындан хаберим ёкъ. Манъа индемейлер. Кене де чешит уйдурмаларнен башымны айландыралар. Даяналмай, къайтыр деп, умют этелер, эбет. Амма язаджакъларыны юрегим дуйды.

Кене де район иджра комитетининъ реиси Иван Степанович Тарасюккъа бармакъ сырасы тюшти. Агъламагъан балагъа эмчек бермейлер, дегенлери киби, къыбырдап, талап этип турмасам, ишим еринден къыбырдамайджакъ.

Бу кереси, не исе де, реиснинъ агъызындан беклеген сёзлеримни эшиттим:

— Османов, деди о мени къаршылап, — Донское кой шурасына барып, язылынъыз. Язылгъан сонъ, алгъан эвинъизни кене де кой шурасында ресмийлештиринъиз.

Аллагъа чокъ шукюр. Бу хаберни эшитеджек кунюме етиштирдинъ, Я Раббим! Инанып оламайым:

— Я Николай Пантелеймоновичнинъ хабери бармы?

— Бар, бар, — деди реис кетеджегимни беклеп.

Мезкюр бинанынъ экинджи къатына котерилип, партия комитетининъ биринджи кятиби Ю. Г. Бахтиннинъ кабинетине кирдим. О, мен киргенимнен аякъ устюне туруп, манъа таба якъынлашты. Онынъ бу мунасебетини корип, мени язаджакъларына эмин олдым. Демек, кятининъ эр шейден хабери бар.

— Янъылыкъ бармы? Язылдынъызмы? — деп сорады о.

— Райком кятиби олып, сизнинъ хаберинъиз ёкъмы? Аля даа язмайлар. Партия эсабына да кирмедим, взносларымны да тёлемедим.

— Тамам шу къабаатларынынъз ичюн сизни партия сафларындан чыкъараджакъмыз.

— Қабаат менде дегиль, — эзбер айткъан киби кене де текрарлайым. — Мен шахсен сизге къач керелер мураджаат эттим, амма сиз меним меселеме лякъайдлыкънен бакътынъыз, — дедим джанагъырсы иле.

— Қабаатлы дегилим дейсизми? Қабаатлысыз, къабаатлы. Айды, бар язылынъыз да, партия эсабына киринъиз, сонъ бакъармыз, деди о муляйым сеснен, мени озгъарып.

Даа бу партия меселесинен де чекеджегим бар экен, деп тюшюндим.

Февраль 4. Салы куню.

Донское кой шурасынынъ кятиби Мария Фёдоровна

Здорова, кой шурасынынъ реиси Морозенко колхоз идаресинде олганыны айтты.

— Озюнъизнинъ, къадынынъызнынъ эмек китапчыкларыны кетирип колхозгъа ишке кирмек керексинъиз. Прописка ичюн зарур къагъытларны толдуруп, бу меселеге де екюн чекмек мумкюн, — меслеат берди къатип къадын.

Эмек китапчыкларымызны алып, Ленин адына колхознынъ реиси Василий Прокофьевич Давиденконынъ узурына кирдик. О эмек дефтерчиклеримизни саифеледи. Мен — рессам, къадыным исе турмуш хызмети фабрикасында чалышты... Колхоз реиси бизлерни къабаатлагъан давушнен:

— Я сизлернинъ колхоз зенаатынъыз ёкъ экен де!

Бу талапкъа къаршы насыл акъыллы джевап бермек мумкюн. Меним акъылым етмеди, индемедим. Амма ачуым богъазыма келип тыкъылды.

Колхоз реиси кой шурасы реиси иле телефон вастасынен багъланып меслеатлаштылар, сонъ бизге чевирилп:

— Сиз ярын келинъиз. Мен сизлерни ишке алып оламам. Башта Тарасюк аркъадашнен лакъырды этейим, сонъ бир къараргъа келирмиз, — деди сагълыкълашып.

Ярын олса — ярын. Докъсан докъузына даянгъан бирине де даяныр, дегенлери киби, башкъа чарем де ёкъ. Кене сабыр этип беклейджем. Алла сабырлар берсин.

Февраль 5. Саба эрте Ленин адына колхоз партия тешкилятынынъ къятиби Павел Николаевич Беяниннинъ кабинетинде эдим.

— Безетиджи рессам эр анги колхозда керек олганы киби, бизим колхозгъа да керек. Колхоз идаресинде мен сизни теклиф эттим. Разы олдылар. Айлыгъынъыз 120 кумюш оладжакъ. Колхоз азасы оларакъ, сиз озъ рессамлыкъ зенаатынъыз боюнджа чалышырсыз. Амма бугунъки шараитни козь огюне алып, сизге насыл иш теклиф этселер де, разы олунъыз, мен буны эйи тилеклернен теклиф этем, — деди Павел Николаевич.

Кой шурасынынъ реиси Морозенко колхоз реисининъ одасындан чыкъкъанда манъа расткельди.

— Рессамлыкъ зенаатынъыз боюнджа колхозда иш ёкъ, — деди о.

Онынънен берабер колхоз кадрлар болюгине кирдик. Кадрлар болюгининъ башына не япаджагъыны анылатып, манъа мураджаат этти:

— Сиз Акъмесджит район милициясына барып, алгъан эвинъизини китабыны алынъыз.

Шу арада лафкъа участка милиционери Сапрыкин къошулды:

— Анда бугунъ къабул этмейлер. Ярын сабадан барып келирсинъиз, — деди о.

Кене де — ярын!

Кадрлар болюгининъ башы мени давет этип, къолума справка туттырды.

Справка Акъмесджит район паспорт столынынъ башына эди. Ленин колхозынынъ идареси Осман Мустафавич Османовны Донское кою, Феодосия сокъагъы, 5-нджи эв адреси боюнджа язмакъны риджа эте. Язылгъан сонъ иш ве мескен иле теминленеджек, денильген ишбу справкада. Справканы Ленин адына колхознынъ реиси Давиденко имзалагъан.

Саба ола хайыр ола.

Февраль 6. Акъмесджит район милициясы шеэрнинъ Пушкин адына сокъагъындаки 5-нджи бинада ерлешкен. Анда паспорт столына кирдим. Невбетчи лейтенант демир сейфте сакълангъан эв китабыны чыкъарып манъа узатты.

Артыма-огюме бакъмайып, догъру кой шурасына ёл алдым.

Кой шурасында язылмакъ хусусындаки аризама имза къойдылар, мухир бастылар. Енгиликнен кокюс кечирип, бол нефес алып, ашыкъа-ашыкъа шеэрге къайттым. Автобус дуракъкъа келип токътагъандже козылерим дёрт олды.

Аризамны энди милиция болюгининъ башы тасдикъламакъ керек. Онынъ ярдымджысы чокъ бош лафлардан сонъ, не исе де имзасыны къойды.

Энди район арбий комиссариатына ашыкъам. Яхшы да о бу азбарда ерлешкен. 3-нджи офицерлер болюгининъ башына мураджаат эттим. О арбий билетимни тек ялап бакъмады. О якъ бу якъкъа айландырып бакъкъан сонъ:

— Сиз ярым йылдан берли къайда юресиз? Къырымгъа кельген сонъ, бир ай мулдетинде эсапкъа кирмек керек эдинъиз, — насиат окъуп башлады.

— Мен къырымтатарым. Мени язмакъ акъкъында къарарны энди чыкъардылар, — дедим.

— Мен сизни эсапкъа алып оламайым. Арбий комис-

саргъа мураджаат этинъиз, рухсет берсе, эсапкъа алырым, — деди о.

Пахыл киби, арбий комиссар да ёкъ экен, ярын келинъиз, дедилер.

Иш кене ярынгъа къалды...

Февраль 7. Арбий комиссариаткъа ёл алдым. Ашыкып барсам, комиссар даа кельмеген экен. Ярымджысына мураджаат эттим, меселени анылаттым. О мени тенбиелей, тенбиелей, “эсапкъа алынсын” деп рухсет берди. Башым-козюм айланып олса да, бу ишни де битирдим.

Ёлда къаршыма Мазанка коюнде яшагъан Абдурешитовнынъ къадыны, Гульнар расткельди. Агълай, агълай козьлериде къызаргъан, бети шишкен къадын акъайыны къыдырып кельгенини икяе этти:

— Танъда бир сюрю милиция эвге бастырып келип, даа тешекте олгъан Джаферни тургъызып алып кеттилер. Къолларыны, аякъларыны багълап, бу сувукъта чырчыплакъ, машинагъа аттылар, — дей Гульнар. — Балачагъа эвде агълап къалдыкъ. Къайда алып кеткенлерини бильмейим. “Сени кечкен сене декабрь 17-де алып оладыкъ. Бизден къачып къуртулдынъ. Дилявер Османовны якъаладыкъ. Сен, къачакънынъ джесасыны энди берирмиз. Къачкъанынъа пешман этерсинъ”, — деп къоркъуздылар. Къайда алып кеткенлерини мында милиция башындан сорамагъа кельдим. Урбаларыны алып кельдим, — дей элиндеки богъчасыны косьтерип Джафернинъ къадыны.

О вакъытларда акъайыны, баласыны къыдырып сокъакъларда юрген къадынлары, сой-акърабалары аз олмады. Япкъан бутюн джинаетимиз — Къырымда, озь Ватанымызда яшамагъа истегенимиз. Я биревлерининъ топрагъына саиплик этмек джинает дегильми экен?!

Февраль 8. Сабадан Акъмесджит район милиция болюгине кельдик. Паспорт столынынъ башы, лейтенант Сафоновгъа мураджаат эттик. О да мени энди таный.

— Лейтенант аркъадаш, прописка олмакъ ичюн бутюн весикъларымыз мевджут. Мына эв китабы. Бугунъ бизлерни къувандырынъыз даа, — дедим.

— Шимди, шимди, — деп къолумыздаки къагъытларны алып козьден кечирди ве Гульнарнен экимизнинъ паспортларымызгъа бирер тамгъачыкъ басты ве къалемнен де адресимизни язып, паспортларымызны къолларымызгъа такъдим этти.

Бойлеликнен, еди айдан сонъ мен, Осман Мустафа

огълу Османов, къадыным Гульнар Зекерья къызы Османова ве огълум Рустем озь Ватанымызда язылдыкъ. Бунынънен меним “прописка масалы”ндаки сергузештлерим екюнленди.

Къавгъа-котек иле, чапып-чапкъалап, хорланып, ашшаланып олса да, Ватанымызгъа къавуштыкъ. Бу уфачыкъ тамгъа ичюн еди ай ёллар ичинде юрьдик, ким олгъанымызны исбатладыкъ. Аллагъа чокъ шукюр, къорантамызнен къырымлы олып къалдыкъ. Отуз йыллыкъ асреттен сонъ баба-деделеримизнинъ мукъаддес топрагъына къавуштыкъ. Амма энъ муими — Къырым бунынънен къырымтатарларнынъ, яни къырымтатарлар Къырымнынъ саиби олмадылар. Бу макъсадымыз огърунда даа чокъ курешмек сырасы келеджек. Миллий арекетимиз даа девам этеджек.

Февраль 8 куню бизим къорантамызда парылдап кунеш догъды, амма ачылгъан бир гульнен яз олмай, дегенлери киби, о вакъытта Къырымда ерлешкен къырымтатарларны пармакънен саймакъ мумкюн эди. Халкъымызнынъ деерлик эписи даа гъурбетликте яшай, Ватангъа кочип кельгенлернинъ чокъусы даа язылып оламайлар. Ватанына кельген даа бир къоранта къолайлыкънен язылмады. Базы къоранталар бир йыл, беш йыл, он йыл, он беш йыл язылып оламадылар. Акъмесджит шеэринде эв сатын алгъан, эр йыл суд олунып эвинден къувулгъан корбекли Аджимелек къартий Мустафаева он беш йылдан сонъ язылды! Онынъ янында къызы ве торунчыклары да бу вахшийликке даянып, сабыр этип, умютнен яшадылар.

Иншалла къырымтатар халкъынынъ арзу-умютлери омюрге кечер. Эминим, бутюн къырымтатар халкъы ичюн де кунеш догъар. Бизлер де ярыкъкъа чыкъармыз. Къырымтатарларнынъ эписи сюрюнликтен къайтырлар, ерлеширлер. Ватанымызда топланырлар. Девлетчилигимизни де тиклермиз. Амма бу ниетлер бугунъ-ярын оладжакъ шей дегиль. Бу улу макъсад огърунда акъыл-идрак иле, буюк сабыр иле, бирлик олып курешмек керекмиз. Бу мукъаддес ишимизде Алла бизге ярдымджы олсун! Амин!

◆ Угрис АСАНОВ

О, АДЖАЙИП БИР АНА ЭДИ

Алтмышынды йылларнын экинжи ярысында туташып кеткен миллий курашимиз уйкен несиль веткиллери арасындан бир чокъ аджайип шахсларны аламге аян этти. Оларнын сынъырсыз ватанперверлик, миллетсеверлик хусусиетлерини ачып косътерди. Ватанымыз ве миллий мусавийлигимиз огърунда энъ къатты курашлерде бир сафта турмагъа, бир ниет эшкъына адымламагъа къабилиетли бир миллет олгъанымыз дюньяджа танылды. Бугунъ бу сырада, миллетимизнин энъ мушкуль кунълеринде онынъ онларджа етимлерине аналыкъ эткен, оккупация ве сюрюнлик мешакъкъатлары ичинде вакътында бильги аламагъан генчлеримизге оджалыкъ эткен, Ватан огърунда, миллий аят огърунда курашчилеримизнин огдеки сафларында узун муддет, сыдыргъы булунгъан — аджайип Инсан, Фатма Языджыева бу йыл мартта докъсан яшыны толдыраджакъ эди.

Языкъ ки, Фатма аптенинъ, ватангъа къайтып кельген сонъ, чокъ кечмей вефат эткенине он йыл олды.

...1944 сенеси, 2 июнь, саба саат 4-ке якъын эди. Къапылы мал вагонларыны демир ёл станциясынынъ кенар ёлакъларындан бирине сюрип ташладылар. Вагонларнынъ къапылары ачылмады. Олардан агълагъан бала сеслери, окюнчли инсан ынъырдылары, теренден чыкъкъан "Ах! Аллам, кыйдасынъ!" киби давушлар келе. Бу давушлар гедженинъ тынчлыгъыны бозып инсаннынъ юрегине санчыла. Вагонларнынъ этрафында долангъан аскерлернинъ русча: "Мумкюн дегиль!" "Сабагъадже ольмезсинъ!" давушлары ве бу давушлар артындан янгъырагъан куфюр сёзлер вагондаки инсанларнынъ бир ютум сув, я да бир нефес темиз ава талапларына къатты джевап олгъанына шубе къалдырмай эди.

Бу-къырымтатар сюрюнлери, олар он еди гедже ве кундюз бу вагонлар ичинде. Оларнынъ эксериети чаресиз хаста къартлар, къадын-къыз ве яш балалар. Еди куньден берли Орта Асиянынъ къум чёллери бою, якъыджы кунеш астында кельмектелер. Энди саба якъын, лякин вагонларнынъ дюнь кунештен къызгъан демир къысымларына тийгенде аля даа къол чыдамай.

Кокте, къуршун тюс мунарлы перде артында, айнынъ тюссиз синиси Батыгъа тыгъыра. Саарь ели сыджакъ, тозлы къумны ерден уюрип ала, инсанларнынъ юзюне шыпыра, вагонларнынъ делик-тешиклеринден ичери плюскюре.

Бу, язда озюнинъ къум бораны, къышта исе къар боранынен метинли Бекабад. Бекабад факъат йыл бою девам эткен боранларынен дегиль, къырккъынджы йылларнынъ башында башлагъан кениш къуруджылыкъларынен, эсапсыз эсир лагерлеринен, сонъсыз мезарлыкъларынен де намы кеткен бир ер эди.

Муштерилер саат докъузны кечкен сонъ кельдилер. Анълашыла Райкомда эсирлернинъ такъсиматы чокъкъа сюрдь. Район партия комитети секретары Рахимбаевнен берабер кельген муштерилер, бу ерде де, узакъ вакъыт субетлешип турдылар. Ниает, вагонларнынъ къапылары ачылды. Чаресиз къартлар, бала-чагъа, къадынлар ерге текюльдилер. Хусусан, балаларнынъ ярыдан зиядеси энди хаста, тиббият ярдымына мухтадж алда эдилер.

Фатма оджапчени эки къучакъ баласынен бирге инфекция хастаханесине ерлештирдилер. Сюрюнлернинъ бир къысымыны эки копчекли юксек къодалакъларгъа юклеп, бу ерден узакъ колхоз ве совхозларгъа алып кеттилер. Къалгъан къысымыны джаяв Бекабад къасабасына догъру айдадылар. Оларны мында бир къач вакъыт эвель арбий эсирлер ве мабюслер яшагъан топракъ толелерге кетирип тыктылар. Узунлыгъы элли метрден зияде бу къобаларнынъ эр бирине 70—80 джандан ерлештирдилер. Ачлыкъ, эпидемия

ве зеэрли кьуртлар чакьувы нетиджесинде, куньде 5-6 джан дюньядан кече эди. Ольгенлернинь эксериети яш балалар.

Оджалыкь теджрибеси олгъан, эки яш баланынь анасы Фатма апте бу вазиятке лякьайд бакьып турамады. Эм турмакь да мумкюн дегиль эди. О сьургюнлер биринджи куньден ишлеп башлагъан Фархад кьуруджылыгы трести идаресине барды. Бир кьач кунь ребернинь кьабулына киралмаса да, ферьяд этмей, пешинден кьалмады. Бахтына, анда озюнинь семетдеши, дженктен эвель "Янью дюнья" газетасында чалышкъан Исмаил Ирсмамбетни расткетирди. О якьында яралары бираз савултылгъан сонь арбий госпитальден чыкькъан ве "Фархадстрой" трестининь кадрлар болюгинде ишлеп башлагъан эди. Олар бирге трест реберине кирдилер. Фатма оджапче балаларнынь джаныны кьутармакь меселесини кьатты кьойды. Бала багьчасы ачмакь, аш-судан гьайры медицина ярдымы ве саире кереклерни рапортсмета тарзында трест реберининь огюне кьойды. Ребер разы олмакьнен бирге, бутюн тешкилятий ишлерни Фатма оджапчеге юкледди.

Чокькъа бармай, бу макьсатнен тамирленген топракь баракларнынь биринде бала багьчасы тешкиль этильди. Ишке джелъп этильген тербиеджилер, оджалар, ашчы ве медиклернен бирликте, Фатма апте 60-тан зияде балачыкьларымызны хасталыкьтан ве ач олюмден кьуртарды. Чокь кечмей яз битти. Сентябрь етип кельди. Энди балачыкьларымыз ичюн мектеп меселеси алдымызда тура эди. Фатма апте бу меселеде де бир нумюне олды. Кьасабанынь о бир башындаки мектеп бинасы узакьлыгындан гьайры, мектеп чагындаки 300—350 сьургюн балачыкьларыны кьаврап аламайджакь эди. Текрар эсирлер бараклары ве эски мемурий бинаны тамирлемек керек олды. Фатма апте бу меселеде де озюнинь тешкилятчлыкь кьабилиетини косьтерди. 1944—45 окьув йылында Фатма Языджыева бу мектепте дерс берди. Айны заманда мектепнинь окьув ишлери боюнджа мудири вазифесини беджерди.

1945 сенесининь июнь айында Бекабад демирёл станциясында 40-кьа якьын кьапалы мал вагонлары топланды. Оларны аджеле суретте тамирлей, ичине агьач нарлар ясай эдилер. Арадан эки кунь кечмей, июнь 18 сабасы шеэр милициясына ярдымгъа кельген Ички ишлер аскерий кучьлеринен кьырымтатр сьургюнлеринден 5—6 юзь кьорантаны текрар вагонларгъа юкледилер. Сонь вакьытларда Советлернинь эсапсыз джанаварлыкьларыны башындан отькерген заваллы миллет, бу ёлджулыкьны итимал Кьырымгъадыр, деп сонь дакькъасына кьадар бири-бирининь гоньюлини котере эдилер. Лякин, чокь сайылы конвойларнынь

Фатма Язиджыева.

назары астында ёлгъа чыкъ-
къан къара вагонлар куньба-
тыгъа дегиль, сурьат иле
дженюпке догъру кете башла-
ды. Алты гедже ве куньдюз
сюйрекленип кеткен вагонлар
Таджикстан ССРнинъ пайтах-
ты Сталинабадкъа барып ет-
тилер. Лякин, къырымтатар
эсирлерини шеэрге дегиль
де, кене арабаларнен дигер
демирёл станциясына алып
барып, ачыкъ платформалар-
гъа юкледилер. Даа эки кунь
ачыкъ товарняклар устюнде
кунешнинъ якъыджы сы-
джагъы астында, кунь бою
азаплангъан бала-чагъа,
къартларны Къургъан-Тёпе
область Ички Ишлер векил-
лерине теслим эттилер.

“Сюрюнлерни къабул этип алгъан, Къургъан-Тёпе Ички
ишлер идаресининъ башы Селиверстов, озюнинъ “хошкель-
ди” чыкъышында: “Сиз, билесизми къайдасыз? ...Вахш ва-
дисиндесиз. Бу вадиге бизлер “Долина смерти” деймиз. Сиз-
ни олюмден къуртараджакъ, этмишлеринъизни акълайджакъ-
эмегинъиздир. Биз сизлерни кезинтиге дегиль, ишлетмеге,
чёлъде кетменнен ишлемеге алып кельдик, э, э, э... секиз
килолыкъ кетменнен”, — деди.

Бу акъсыз акъаретлер ичинде Фатма оджапче озюни
джоймады. Инсанлар сюрюсининъ ичинден огге чыкъып, сёз
истеди. Милиция полковниги чаналагъаныны корьген, граж-
дан кийимли адам Язиджыевагъа сёйлень, деди. Фатма апте
вазиетни анълай эди. Сёзюни чокъ созмай: “...Биз иштен
къоркъкъан халкъ дегильмиз. Бизим Республикамыз 1934 се-
неси Ленин орденине ляйыкъ олды. Мында насыл иште иш-
лесек ишлейик, лякин бизим келеджегимиз, балачыкълары-
мыз, бала багъчасынен, мектеп яштакилери исе, мектеп ве
дерсликлернен темин олсун” — деп битирди. Сюрюдеки се-
метдешлер эписи бир давушнен: “Фатма догърусыны сёй-
лей, эвалла, Фатма!” дедилер. Бу лаф бошуна кетмеді.

Бала багъчасы ичюн бина тапылды. Бу эски бир харабе-
ге чеврильген мемурий бина эди. Оны талакъа тарзында
сюрюнлернинъ кучюнен тамирледилер. Лякин вазият кет-
тикче агъырлашты. Ачлыкъ, хасталыкъ икълим келишмеге-
ни себебинден, инсанлар ольмекте, етимлернинъ сайысы

артмакъта эди. Фатма апте Бекабаддан чыкъкъанда, озюнен бирге, кимсесиз къалгъан етимлерден 6-7 бала алып кельген эди. Мында, 2-3 ай ичинде етимлернинъ сайысы йигирмиге якъынлады. Нетиджеде бала багъчасы дегиль де, оксюзлер эви ачмакъ сырасы кельди. Мектеп меселеси даа мушкюль олды. Ноябрьде бу дагъ районларында авалар бирден сувуй. Балалар буюклердай тамирленмеген, отсыз-оджакъсыз эвлерине дерстен сонъ къайтмакъ истемей, мектеп одаларында ятып къалалар. Олар етимлер звинден берильген бир чомуч боткъанен кунъ кечире, акъшамлары къайда бираз джыллы ер тапсалар, о ерде бурулып юкълайлар. Ачтан бурлукъып олип къалгъан балачыкълар кунъ-кунъден арта. Бу вазиятни корьген Фатма апте район партия ве совет органлары алдында къыямет къопара, нефретлене. Кене хайыр, бу джесаретлер бошуна кетмеди. Онъа аммам тешкилятландырмакъ, балаларгъа медицина ярдымы бермек ичюн бир къач адам сечип алмагъа изин бердилер. Узакъ вакъыт ачлыкъ чекип, ташлангъан балачыкъларны Фатма апте мукъ-айтлыкънен озю ювундыргъан вакъытлары да ола эди.

Фатма апте алтмышынды йыллары бу кечкен кунълерни хатырлап: "Бу-миллетимизнинъ эр бир эвляды, эр бир тамчы къаны ичюн куреш йылларымыз эди. Манъа Алла рахим берди, онларнен сабийчиклернинъ джаныны къуртардым" — деп севине эди.

Акыкъатта бойле джаныны къуртарып, аятта къалмасына себеп олгъан бир чокъ кимселерден миннетдарлыкъ мектюплери ала эди. Я бундан да буюк инсанперверлик, миллетперверлик бармы!

Фатма апте яшлыкътан ёкъсузлыкъ, оксюзлик, хорлукъ ичинде осьти. О 1909 сенеси Корьбекуль коюнде догъды Мустафа Аджы Османнынъ аилесинде алты баладан энъ буюги эди. 1923 сенеси анасы Ава Шерфе агъыр хасталыкътан вефат этти. Бир сюрю ишке ярамагъан балачыкълардан ибарет къорантанынъ бутюн ишлери яшы он бешке кирген Фатманынъ бойнуна къалды. О 1920 сенеси кой мектебининъ дёртюнджи сыныфыны битирген сонъ, окъувына девам эталмады. Лякин, окъув-илимге истеги Фатманынъ хаялына чешит фикирлер кетире. Даима бир чарелер тюшюнип юре эди. 1924 сенеси, къызына эв ишлери къарардан зияде агъырлыкъ эткенини корьген Мустафа эмдже экинджи кере эвленмеге меджбур олды. Лякин, эвге огей ана кельгени Фатманынъ ошуна кетмеди.

1925 сенесининъ кузь айлары эди. Фатма койдешлеринден бир къач къызынынъ Акъмесджитке окъумагъа кетеджегини эшитти. Бабасындан гизли бу къызларгъа къошулып ёлгъа чыккыты. Онынъ къолунда олгъаны-оладжакъы, кой со-

ветинден бир справка бар эди. Джаяв-джалпы Акъмес-джитке келип еткен Фатма, маариф ишлеринде чалышкъан койдеши Усеин Балични тапты. Балич Фатманы Тотайкой техникумына ерлештирди. Фатма мында 1929 сенесине къадар окъуды. Бу девирде комсомолгъа кирди. Сонъра партия азалыгъына кандидат олды. О девирде мында О. Акъчокъракълы, Я. Байбуртлы, И. Усеин киби корюмли оджалар дерс бере эдилер. Фатманынъ мектеп аркъадашлары арасында А. Динша, Ш. Алядин, Дж. Аким, Т. Усеин, Ф. Аким киби келеджекнинъ истидатлы оджа ве яызджылары бар эдилер.

Фатма Яызджыева 1930 сенеси Къырым Девлет оджалар институтына ёлланма алды. 1934 сенесине къадар бу институтнынъ химия-биология факультетинде окъуды. Оны, бир къач студентлер сырасында, ильмий иш ичюн аспирантурагъа айырдылар. Мында оларнынъ ребери профессорлардан В. Лункович ве И. Пузанков эдилер. 1934 сенесининъ бааринде, Къырымда сиясий аят денъишти. Бир чокъ оджалар иштен четлетилюди. Пузанков ве Лункович Москвагъа кочип кеттилер. Фатмагъа аспирантураны битирмек ичюн Ленинградкъа кетмекни теклиф эттилер. Икътисадий ве даа бир чокъ себеплерден толайы, Яызджыева Ленинградкъа кеталмады.

1934 сенеси Яызджыеваны Ялта татар мектебине оджалыкъкъа ёлладылар. Фатма оджапче мында дерс берген Халиля оджанен расткелиштилер. Яызджыева фааль ве пек джесаретли тешкилятчы эди. Онынъ бу истидатыны козъге алгъан Ялта окъув ишлери идареси оны Дерменкой мектебине мудир оларакъ ёллады. Яызджыева ве энди онынъ омюр аркъадашы олгъан Меметов 1940 сенесине къадар Дерменкойде оджалыкъ эттилер. 1940–41 окъув сенеси Яызджыева ве Меметов Алупка орта мектебинде ишледилер.

1941 сенеси август 23-те Халиля оджаны аскерге алдылар. Яызджиева исе, алман арбий кучълери кельмезден 2 кунъ эвель Коръбекульге барып сыгъынмакъ ниетинен ёлгъа чыкъты. Лякин, даа 1,5 ай Буюк Ламбатта къалды...

1946 сенеси, июнь 14 Фатма аптенинъ аилеси ичюн энъ къуванчлы кунълерден бири олды. Бу кунъ Фатма аптенинъ эки эвляды бабаларына къавуштылар. Халиля агъа яшлыгъында Фатма аптенен мектеп аркъадашы, сонъра-иш аркъадашы олды. Олар Ялта татар мектебинде берабер ишледилер. 1934 сенеси Ялтада, буюк олмагъан бир “джыйын” акъшамы откерилип, бу эки яш оджа, энди артыкъ бир-бирине омюр аркъадашы олмагъа къарар бергенлерини тувгъанлары ве достларына бильдирдилер. Олар эки бала — Разиле ве Муневерни тербие этип, бильги ве зенаат бердилер.

Фатма оджапченинъ Вахш вадисиндеки ишлери артыкъ

бироз онъуна бакъып башлады. Етимлер эви, бала багъчасы, онгъанлыкъ-боллыкъ олмаса да, ишлей. Хор татар балачыкъларынынъ бир оджагъы-сыгъынгъан ери бар, демек мумкюн. Мына, сентябрь айындан мектеп меселеси де оладжакъга бенъзей. Бу меселеде Фатма апте янгъыз дегиль, Халиля оджа да, маариф идаресине барып, эсапкъа кирди. Аз вакъыт ичинде мектеп оладжакъ бинаны тамирлемек ве керекли кедиклернен темин этмек керек. Олар къадын-къоджа гедже-кунъдюз бу меселенен огъраша. Керек олса, бетон къарыштыра, сыра кельсе тола бошаталар. Мектепке келеджек балаларны джедвельге алалар. Бутюн бу хызметлер агъыр олгъанына бакъмадан, Фатма апте ве Халиля агъа озъ эмегинден мемнун олып, умют ичинде яшай эдилер.

1946 сенеси сентябрь 6-да мектепте дершлер башлады. Мында дерс берген апты оджадан экиси къырымтатар: Халиля оджа ве Фатма оджапче. Олар экиси де юксек бильгили, не дженктен эвель, не де оккупация вакътында кендисине леке тийдирмеген инсанлардыр. Бунъа бакъмадан, кунълернинъ биринде, аджеле суретте оларны комендатурагъа чагъырдылар.

Гъарип татар оджалары етип кельгенде, район маариф болюгининъ мудири комендантнынъ одасында эди. Башта сёз алгъан комендант Сабиров: "Партия органлары тарафындан кельген косьтеришлерде шаны лекеленген халкъларнынъ векиллерине идеология ве яшлыкъны тербие ишлери берильмесин", дениле, — деди. Мудир бу субетни девам этип, оларнынъ къолуна, иштен азат этильгенлери акъта эмирни ве эмек дефтерлерини узатты. Бу гъарип, неге огърагъанларыны бильмеген оджалаар, итираз бильдирдилер. Кенди наmlарындан гъайры бутюн бир миллет акъикъатта шаныны лекелемегенини, бу иш ботен олып, эрте кеч къайта корюлджегини, бу халкъ акъланаджагъыны анълатмагъа урундылар. Сабиров дженк корьмеген, талдада ашап-ичип, кимнинъдир къолтугъы астында къочкъардай бесленген "майор милиции" унванына котерильген бир къашкъыр эди. О ич бир этмиши олмагъан оджаларнынъ устуне атылып: "Ярын сизни памукъ чёлюнде корейим, деп ёлланма язып башлады. Язып битирген ёлланмасыны Фатма аптеге узатты. Фатма апте алмады. Къулакъларына къадар къызаргъан Сабиров бу эки оджанынъ, эр бирининъ 12 йыллыкъ иш олгъан эмек дефтерлерини маариф мудирининъ къолундан алып, еринден турды. Одасы бою адымлай ве къатты акъаретли сёзлернен Фатма аптенинъ устуне джекирип: "Мына, мен ойле япайым, сизлер артыкъ бу дефтерлерни косьтерип, кимсенинъ башыны айландырмазсынъыз", — деп кириш къапыдан солда янаяткъан собанынъ атешине ташлады.

Бу джанаварлыкълардан сонъ дередже теляшлангъан Фатма апте бу "Олюм вадиси"ни терк этмек къарарына кельди. Халиля агъа агъыр-сабыр, омюр аркъадашынынъ сёзюнден чыкъмагъан бир инсан. О Фатма аптенинъ бу фикиринен разы эди. Оларнынъ мында къыйылмайджакъ бир шейлери олса, о да Фатма аптени та Бекабаддан аналыкъ этип къорчалагъан 6-7 нефер етим, кимсесиз балачыкълар эди.

Фатма аптенинъ бу "олюм вадисин"ден чыкъмакъ ичюн бир эсасы олса, о да, онынъ 74 яшында къартбабасы та койден чыкъкъанда айры тюшкен ве Озбекистаннынъ Самаркъанд виляетинде янгъызлыкъта эди. Бу истипдат девринде Таджикистандан Озбекистангъа кочюп кельмек ичюн рухсетни факъат эки республиканынъ Ички ишлер Министрликлерининъ бирликти разылыгъынен эльде этмек мумкюн эди. Бу арада, Фатма апте бабадаш къардашы Осман Языджыевнинъ Совет Ордусындан къайтып, Булунгъур районында бабасыны келип тапкъаныны аньлады. Бойлеликле, Фатма аптенинъ догъмушларынен бирлешюв талаплары даа эсаслы олды.

1947 сенеси октябрьнинъ сонъ кунълери Фатма апте къорантасынен бирликте Булунгъургъа келип тюшти. Мында онынъ бир чокъ койдешлери яшай эдилер. Лякин, Фатма аптенинъ бабасы Мустафа къарт энди аяттан кеткен эди. Булунгъурда олар къадын-къоджа етимлер эвине ишке ерлештилер. Фатма апте текрар, энди учюнджи кере ёллар бою, базар бештахталары астындан кимсесиз балачыкъларны (оларнынъ эксериети къырымтатар эди) топлап алып келе, аммамда ювундырып ресмийлештире эди. Тербие тертип джеэтинден Фатма апте эр шейни башындан башлады. Къыска вакъыт ичинде Булунгъур етимлер эви Самаркъанд областы боюнджа темизлиги, тербие-тертиби ве балаларнынъ окъувы джеэтинден мувафакъиетлери Районо мудири Салахиддинов ичюн макътанмагъа керчек бир эсас олды.

1948 сенеси Биринджи майыс тантанасында Салахиддинов етимлер эвиндеки ишлерни макътап, хусусан тербиеджи оджалардан Меметов Халилянынъ семерели, самимий хызмети ичюн онъа макътав ярлыгъы такъдим этти. Бу муяфат оджалар ичюн рух котериджи бир вакъиа олды. Олар пек севиндилер. Даа гъайретли олдылар. Арадан чокъ кечмей, акъсыз къара тамгъа: "Кечмиште шаны лекеленген миллетнинъ векиллери..." деген ярлыкъ мында да келип етти. Майыс 23 куню райОНО мудири Салахиддинов оларны озъ узурюна чагъыртты. Руху гъафил оджалар-къадын-къоджа дюнь оларнынъ хызметинден мемнун мудирнинъ узурюна кирдилер. Шубесиз, яхшы лафлар, тевсиели музакерелер беклей эдилер. Мудир йымшакътан башлап, тартынса да,

лафны чокъ создадан, узур иле: "...Эвельден лекеленмиш татар миллетининъ векиллеринден: тербиеджи — Меметов Халиля, оджа Языджыева Фатма иштен четлетилъсин" денильген эмирни къолларына берди.

Къырымтатарларны озъ зенаатлары боюнджа ишлерден чыкъарып, ламукъ чёллерине айдамакъ-бу факъат Булунгъур районында дегиль, умумен, алий партия органларынынъ къарары эди. Бунъа къаршы биринджи олып Булунгъур районында яшагъан сюрдюнлер чыкъыш яптылар. Совхоз ве колхозларгъа ишке чыкъмадылар. Буны корьген Булунгъур районындаки комендант майор Б. Петров милиция кучюнен къырымтатарларны Булунгъур район клубына топлады. Бу 1948 сенесининъ июнь айынынъ орталары эди. Кельгенлер клубкъа кирмедилер. Ичериде тарашлыкъ, сьджакътан турылмай, дигер тарафтан исе, сыгъмайджакъ эдилер. Район функционерлери исе, халкъны ичериде истегени къадар сөгмек, акъаретлемек ниетинде эдилер. Нетиджеде топлашув азбарда, мында да сыгъмай, ёлда отькерильди. Сюрдюнлерни къоркъутып, тенбиелеген сонъ, зыр-зоп Петров сёзю биринджи секретарь И. Коробкогъа берди. Большевик колонизатор Коробко озъ сёзюнде: "Сизлерге чалышмакъ, факъат кетменнен, манълай теринен миллий лекенъизни ювмакъ тюше. Башкъа ёлу ёкъ. Партия сизлерге лек буюк гуналарынынъ багъышлады. Ким де буны анъламаса, бизде буны анълатмакъ ичюн чешит усуллар, ёллар бар", — деди.

Топлашувда сюрдюнлерден де сёз истегенлер бар эди. Секретарь озюне къолтуткъанлар чыкъар умюдинен разы олды. Лякин, умюди акъкъа дёнмеди арды-сыра сёз алгъан дженк иштиракчилери, партизан, гизли тешкилят иштиракчилери, озъ инсан акъкъыны фаркълагъан Ваджип Аметов, Усеин Чалбаш, Бекир Чалбаш, Фатма Языджыева ве даа бир чокълары Петров ве онъа ошагъанлар аттаки мына шимди чыкъышта булунгъан Коробко бильмеден, акъсыз ерде бутюн бир халкъны акъаретлегенини къайд этти ве эрте-кеч бу арсылыкынынъ устю ачыладжагъына умют бильдирдилер. Партия органларынынъ "тенбие топлашувы" бир митинге чевирильди. Мындан реберлер де, сюрдюнлер де — эр кес озъ фикирлерини денъиштирмеден даркъап кеттилер.

Халиля оджа чокъ медениетли ве сабырлы инсан эди, о вакъыт джоймай совхозгъа ишке чыкъты. Юзюм пытады, чукъур къазды, арыкъ ачты. Фатма апте де онынънен берабер, лескер, курекнен чалышты. Чюнки, эки къыз баланы бакъмакъ, кийиндирмек, окъутмакъ керек эди. Бу къоранта агъыр топракъ ишлеринде де кенди инсан шаныны юксек тутты. Лякин Фатма апте ниетинден къайтмады. Чокъ керелер озюнинъ башындан отькенлерни, маариф хадимлери

етишмегенини, айны заманда ич бир къабаатсыз юксек бильгили оджаларны памукъ чёллерине айдалгъаныны Ташкент ве Москвагъа язды. Бойле акъсызлыкъ келеджек несильни зеэрлегенини къайд этти. Джевап эр кереси ерли органларгъа келе, олар исе Фатма аптени чагъырып, мезеклей эдилер. Лякин Фатма аптенинъ сабыр ве джесарети бу седни йыкъты.

1954 сенеси 4 августта оны район маариф идаресине чагъырдылар, мудирнинъ сейфиндеки, меркезден кельген мектюпте: "Къырымтатар оджалары халкъ маарифинде ишнен темин этильсин. Языджыева оджалыкъ вазифесине къайтарылсын", — дениле эди. Бунъа бакъмадан, Языджыевагъа даа бир сынав, даа бир сед чекмеге истедилер. Оны Самаркъанд Девлет университети янындаки, оджаларнынъ бильгисини арттырув институтына химия, биология фенлеринден имтиан бермеге ёлладылар. Бу айын-оюн, шубесиз, 3 йыл оккупация хорлугъы, сонъра даа он йыл сюрдюнюк мусибетлерини башындан кечирген къырымтатар къадынынъ принципаль талабыны сынавада йыкъмакъ, сонъ кулькюге чевирмек эди.

Фатма апте къыскъа вакъытта яхшы азырланып, бутюн фенлерден "яхшы" "аля" ишаретлери къазанды. Бунынъ иле, Языджыева бутюн къырымтатар оджаларынынъ шаныны котерди.

Языджыева 1954 сенесинден 1964 сенесине къадар, Булунгъур район меркезиндеки ишчи-яшлар акъшамлыкъ мектебинде оджа, окъув ишлери боюнджа мудир муавини оларакъ ишледи. Фатма оджапче мында да дженк ве сюрдюнюк себебинден, кунъдюз окъуп оламагъан осьмюрлеримизни акъшам дерслерине джелъп этти. Пек чокъларына ярым къалгъан орта бильгини тамамлап, шеадетнамелер алмагъа, юксек окъув юртларына кирмеге аналарджа ярдым этти.

Эллинджи йылларнынъ сонъларында къырымтатар миллий арекети артыкъ ашкяр ве кениш даркъагъан эди. Бу Фатма оджапченинъ чокътан арз эткен ниетлеринден бири эди. Фатма апте 1964 сенесининъ кузюнде Самаркъандкъа аилесинен бирге кочип кельди. Биринджи кунъден миллий арекетнинъ область тешебюсчилери даиресине кирди. Мында халкъ арекетининъ ирмакъ башында тургъанлар: Абдураман Ибраимов, Бекир Умеров, Раим Серверов, Велиулла Муртазаев, Энвер Аблаев, Яя Арифов, Ильяс Мустафаев, Айше Кемерова, Шевкъий Мутеремов, Исмаил Сейфуллаев, Сулейман Таиров, Асан Эмиров, Эбазер Бекиров ве даа бир чокълары Фатма аптенинъ Къырымдан танышлары ве акъранлары эдилер. Бу Фатма аптеге энъ муим меселелерни авале этмеге ве ишанмагъа имкъян берди. 1964 сенесинден

башлап 1967 сенеси сентябрь 5 Ферманына кьадар Фатма апте 4 кере халкъ векили оларакъ Меркезий партия ве девлет органларында олды. О кыска вакытта джесаретли тешилятчы, федакяр ватанпервер оларакъ, Самарканд джемаатынын урьметини кьазанды. Бу йылдан башлап шеэрнинъ Весенняя сокъагындаки 37 номералы Меметов-Языджиеваларнынъ эви, Самарканд-Джизакъ-Къашкьадарья областлары боюнджа миллий арекет векиллерининъ штабына чеврильди.

Языджиеванынъ пешинден чокътан берли авланып юрген чекистлер 1967 сенеси апрельде бир группа халкъ векиллери Самарканддан Ташкентке кетеджегинден хабердар ола. Оларнынъ арасында Фатма апте де бар эди. Девлет телюкесизлиги Комитетининъ Самарканд область . Идаресининъ башлыгы Казурин, онынъ болюк мудир Кири бир группа милиция хадимлерини алып автобус станциясына чыкълар. Автокасса башында тургъан агентлери Фатма аптени нишангъа алды. Козьнен кездирип башлады. Фатма аптенинъ 3 билет алгъаныны корип отурды. Бу елджылар арасында Ильяс Мустафаев ве Исмаил Языджиев бар эдилер. Автобускъа минеяткъанда, векиллернинъ эр бирининъ кьолтугына экишер милиционер кирип, азыр тургъан милиция машинасына алып барып отурттылар. Фатма аптени исе, Казуриннинъ машинасынынъ арттаки отургъычына, эки милиционер ортасына алдылар. Фатма апте огде шофер янында отургъан Казуриннинъ джелъкесине япышып: "Сойле, пезевенк, меним не этмишим бар, ёлумдан кьалдырасынъ?" — деди. Неге огърагъаныны бильмеген кьоркъакъ машинаны токътатып ерге тюшти. Бир кьолунда пистолети, дигеринде машинанъ рациясы, милиция кучьлерини чагъырып башлады. Бу айкъырып юрген айдутнынъ арекетлери бир комедия олды. Чокъ кечмей патруль машинасы келип етти. Фатма аптени патруль машинасынен КГБнинъ шеэр идаресине алып кельдилер. Казуриннинъ кабинетине топлангъан гэбистлер Фатма аптени ортагъа алып, якъан кьабаатнынъ агъырлыгыны анылата, бу кьабаатны багъышланмасы ичюн бир шарт, бугуньден халкъ арекетинден чекилджегине бу кягъытны имзаламасы керек деп, огюне бир кягъытны сюре эдилер. Фатма апте озюни сыкъмай: "Мен халкъымнынъ акъкъыны сорамакътан кьайтмайджам. Не истесень-из, не япсанъыз кьоркъмайым!" — деп кестирди. Бир саатке сюрюген зорбадан сонъ, ишини махъкемеге бериледжегини ишандырып, чыкъларып йибердилер. Фатма апте чыкъланды о бир елджылар да, сокъакъта оны беклеген чокъ сайылы саметдешлеримиз арасында эдилер. Акъшам саат 9-да олар республика корюшювине келип еттилер.

Бу вакъиалардан сонъ, къоркъмакъ дегиль, Фатма апте даа фааль, даа джесаретли олды. О, оджа оларакъ яшлыкънынъ миллий тербиесине, келеяткъан несильнинъ миллий куреште ляйыкълы ер алмасына буюк дикъкъат бере ве умют беслей эди. Бу сырада онынъ этрафында, озъ акъранларындан Айше Кемерова, Селиме Акимова, Сидикъа Джемилева ве даа бир чокълары бар эдилер. Фатма аптенинъ эв даимий суретте кунъ бою, халкъ арекетининъ чешит районларындан, бир де бир малюмат алмагъа кельген, я да адже-ле хаберлер кетирген векиллернен толу ола эди.

Къырымтатар миллий арекети сюрюнлик ерлеринде партия ве онынъ джеза органы-КГБнинъ атеши ичинде шекилленди ве девам этти. Онынъ биринджи кунълеринден аркетнинъ энъ фааль иштиракчилери зинданларгъа ташланды. 1964 сенесинден башлап йылда 4-5 кере махкеме процесслери олды. Онларнен активистлер зинданларгъа атыла эди. Бу себептен юзьлернен балачыкълар беслейиджилерини джоя, аилелер бакъымсыз къала эди. Фатма апте адетиндже бу процесслерде шахсен иштирак эте, сонъундан о къоранталаргъа джемаат ярдымы тешкиятландырып, озю алып бармакъны адет этти.

Фатма апте оджа оларакъ миллий медениетимизнинъ баба юртумызда къалгъан абиделерини, онынъ шанлы тарихини ятлар агъзында, миллетимизнинъ адыны Хансарай музейинде ве дигер ерлерде бозып къулланылгъанына чыдамаз эди. О дефаларджа Хансарайымызда туристлер огюнде ифтиралар даркъаткъан гидлерни динълеп, оларнынъ арсыз чыкъышларыны косътерип партия ве девлет юкъары органларына шикаетлер язды. Тарихий ве ильмий джеэттен кереги дередже эсаслангъан бу шикаетлер, ачыкъ мектюп тарзында мемлекет боюнджа медениет хызметчилерине ве джемаат эрбабларына даркъатыла эди.

1972 сенеси СССР Медениет министри Демичевнинъ адына ёллангъан ачыкъ мектюбинде, Фатма оджапче энди чокъ йыллыкъ сынавларындан сонъ, сёз сырасы бойле яза: "В течении 30 с лишним лет музей в Бахчисарае стал одним из центров распространяющих клевету и провокационных измышлений против крымскотатарского народа. Составителей и распространителей этих фальшивых данных вдохновляете Вы, ваше министерство. Это черное пятно на национальную политику партии ", дениле акълы оларакъ. Языджыева онларнен бойле ачыкъ мектюплернинъ музллифидир. О 1972 сенеси, о девирде Багъчасарайда Тарих музейининъ мудири вазфесинде олгъан М. Кустованен корюшти. Языджыева Мария Кустованы та дженктен эвель шахсен биле эди. Бир группа Балтыкъ бою зиялылары огюнде Ма-

риянын халкымыз адына сөйлеген пис ифтираларындан сонъ, Языджиева Кустованын кабинетине кирип: "Мария, сен кырымтатарларнын кучагында осюп, буюдинъ. Бу ифтиралар сенинъ виджданынын кыйнамаймы? — деди. Мария озони сыкмадан: "Пойми, Фатма джаным, теперь время другое!" — деди, Фатма апте озони тутай: "Маск-ара! Сенинъ виджданын алмалы-салмалы экен де!" — деп, савлыкълашмай чыкып кетти. (Мария Кустова 1921 сене ачлыкъ йылы елда кълган бала эди. Оны багъчасарайлы Аджы Асан эфендинин аилеси алып, тербие этип осьтюрген эди).

1967 сенеси сентябрь 5 Ферманындан сонъ, халкымыз бир кылабалыкъ ичинде кълды. Акъикъатта, бу Фермандан эсас макъсат-кылабалыкъ догъурмакъ эди. Миллий арекет иштиракчилерине кършы истипдат кълбарды. Бир чокъ активистлер якъланды. Буларнын арасында Фатма аптенинъ тувган кърдашы-Языджиев Исмаил де бар эди. Бу он неферден ибарет активистлернинъ устюнден макеме июль 4-те башлап, бир ай девам этти. Бу македеде кырымтатар сиясий хулиганларыны суд этемиз, денильсе де, акъикъатта джесюр халкынын миллетпервер эвлятлары яланджы совет империясынынъ миллий сиясеттеки джинаетлерини дюнья алемине ача эдилер. Фатма апте бу джеръяннынъ башындан сонъуна кълдар бир дакъкыкъл кълчырмай динъледи. Сонъра кенди хатырлавларыны язды.

Яшы алтмыштан кечип, сагълыгы зайыфлашкъланына бакъмадан, Фатма апте 1967 сенесинден текрар йылда бир кълч кере векиль оларакъ Меркезде олды. 1969 сенеси бир группа кълдын-кълзларнен Москвада меркезий журнал ве газеталарнынъ муарририетлерине кирип, халкымызнынъ ич бир себепсиз огъратылган сюргюнлиги нетиджесиндеки акъибетлерини анълатты. О озъ чыкълшларында илери рус зиялыларыны намуслы, инсафлы омагъла давет эте ве "кырымтатарларнынъ талийине узакътан сейир этип турмакъ-сизлер ичюн намуссылыкъ олур", — деп адалетке чагълара эди.

1970—76 сенелери арасында миллий арекет курешчилерининъ сафлары сезилирли дереджеде сийреклешти. Бу табиий ал эди. Чюнки, бир тарафтан уйкен несиль векиллерининъ бир кысымы эсленди, ёрулды, аяттан кетип башлады, дигер кысымы исе, кочип кете, Къырым этрафларында токътай эдилер. Олар эвлятларымызны ич олмаса Къырымгъла якъын ерлерде кълдырайыкъ, дей эдилер. Янъы кельген несиль векиллери исе, миллий куреш мейданы ичюн Краснодар, Кубань улъкесини эр джеэттен эльвер ишли таний эди. Бойледже, кырымтатарнынъ эсас кы-

сымы яшагъан, миллий арекетнинъ бешиги олгъан Озбекистан виляетлериндеки тешеббюсчилер агъыр алгъа къалды. Бундан файдалангъан КГБ ве партия органлары арекет иштиракчилери устунден такъибини кеттикче арттырды. 1976 сенеси апрельде Союз боюнджа кельген векиллер Москвада эвельден шартлангъан ерде айны вакъытта тапышмакъ керек эдилер. Векиль оларакъ Самаркъанддан кетеджек дёрт адамны чешит баанелерле къолларындаки авиабилетлерини лагъу этип, озьлерини ич бир документсиз къалдырдылар. КГБнинъ Самаркъанд идаресинде чалышкъан подполковник Дуниннинъ джаризлиги нетиджесинде демирёл ве учакъ билет кассаларында, билет факъат паспорт эсасында берильди. Нетиджеде Самаркъанд векиллерини Москвагъа этип бармасы къыйынлашты. Бу меселени корьген Фатма апте акъайына: "Халилия, кель бу явурларнынъ къастына бу меселени озюмиз аль этейик", — деди. Олар бу лафтан сонъ эки саат кечмеден ёлгъа чыкътылар. Экинджи куню акъшам къаранлыкълашкъан сонъ, эвельден тайинленген ерге чыкъкъанда, энъ аджеле ишлерининъ бирден бир иджраджысы Ленмар Таймазов, ич бир гъурурсыз; "Санаториягъа кеткен къартларымыз, бугунъ саба, саат 7—30 да учакъ салонында эдилер" — деди. Лемар оларны саба танъда "Бухара—Москва" рейсине отуртып къайткъан эди. (Рахметли Л. Таймазовнынъ халкъ арекетиндеки ролю айры бир мевзудыр).

Кенё бойле бир вакъиа 1979 сенеси юзь берди. Москвагъа кетеджек дёрт векильден учь адам кунъ эвель кеттилер. Азырпанаджакъ имзаларны тертипке чекмек бираз вакъыт талап этти. Имзаларны Ватан дженки иштиракчиси, козьге чарпмагъан бир инвалид — Сулейман Асанов алып кетеджек эди. О акъыкъатта умют этильмез бир адам эди. Москва учагъы котерильмесине 2 саат эвель оны милициягъа чагъырып, махсус керексиз бир шейлер акъкъында къозгъап, телашландырып ёлдан къалдырдылар. Бундан хабери олгъан Фатма апте ве Халилия агъа деръал киевининъ машинасынен Каттакургъангъа "мусафирликке" кеттилер. Бу эки къарт эки аджайип инсан, арадан беш кунъ кечмеден, Меркезден телефон этип. "Эр шей сырасында. Бугунъ Ишковнен де телефон вастасынен сёгюшип алдыкъ", — дедилер.

Языджыева къырымтатар меселеси этрафындаки энъ кичкене вакъианы биле буюк эеджан ве телашнен къабул эте. Мувафакъиетлерге шахсий мувафакъиетидай севине, магълубиетине де, кенди джоюгъыдай яна, ынджына эди.

1987 сенесине къадар Языджыеваларнынъ эви даимий динъленилип тургъанындан гъайры, эр йылда бир къач керетинювге огъратыла эди. Бу сырада энъ кутълевий ве девамлысы 1979 сенеси майыс 8 сабасы саат 4-те башлады.

16 курсантнен алкъагъа алынган эв ве азбарда куньдюз саат 1-ге къадар Ташкент ве Самаркъанд шеэрлеринден топланган бир бригада чекистлер тинтюрлер отькердилер. Бу куню айны вакъытта миллий арекетиниң дигер активлери: Р. Къадиев, И. Асанин, К. Усеинов ве даа бир чокъларыныñ эвлери тинтильди. Гэбистлер эр бир эвден къолуна илинген китап, къагъыт, басылган ве басылмаган ресмий къагъытларны да алдылар. Олар революциягъа ве экинджи дюнья дженкине къадар басылган тарихий китапларгъа айрыджа дикъкъатнен авландылар. Факъат бир Асанинниң китапханесинден сийрек расткельген китаплардан 132 дане алынды.

Фатма апте бу меселеде де, органларгъа къымыш бермеди. 1980 сенесиниң январында Халиля агъанен берабер бир группа векиллернен Москвада олды.

СССР Девлет Телюкесизлиги Комитетине кирди. Мында реисниң озюнен корюшмекни талап этти. Реисниң мемлекеттен тышта командировкада олгъаныны аңлатмагъа тырышкъан невбетчилер, бираз телефон музакерелеринден сонъ, Фатма аптени генерал Соколовскийге алып кирдилер. Фатма апте генералгъа къырымтатарларныñ акъсыз кочюрильгенини сёйледди. Халкъымызныñ талийиниң Лениндже чезильмесини талап этип, айтынды, тёкюнди. Генерал факъат динъледди. 25-30 дакъыкъалыкъ субеттен сонъ, Фатма аптеден кимнен кельгенини, не вакъыт къайтаджагъыны сорады. Фатма апте: "Меним кимнен кельгенимни, неге кельгенимни бильмесенъиз, мында не отурасыз", — деди. Соколовский мулайим давушнен: "Языджыева аркъадаш, биз эпсини тешкеремиз, сиз къайтып баргъандже джевабымыз да, барып етер", — деп еринден турды. Фатма аптени къапыгъа къадар оздурды. Арадан чокъ кечмей, алынган джевапта: "Тешкерюв нетиджесинде беян олгъанына коре, майыс 8 куню Языджыеваныñ звини тинткенде, орган хадимлери тарафындан къанунларгъа акс арекетке ёл берильмеди", — дениле эди.

1987 сенесиниң июнь—июль айларындаки Москва вакъиалары, юксек дереджедеки къабуллар Фатма аптени теренден севиндире эди. Яваш-яваш саметдешлеримиз Ватангъа кочип башладылар. Миллетимизниң ярым асырлыкъ гъурбетлиги ве онынъ ватан куреши акъкъында матбуат хаберлери артыкъ башкъа ренкте янъгъырай эди. Энди Фатма апте мураджаатлар астында имзаларныñ эсабыны дегиль де, ватангъа кочип кеткен аилелерниң эсабыны алып бара эди. Онынъ юзю куле, гонъюли котеринки юре эди.

Фатма аптениниң аилеси кочип кельген кунюнден 1988 сенесине къадар бу азбар Самаркъанд милиция ве КГБ орган-

ларынынъ этрафлы назары астында турды. Мында ачыкъ ве гизли шпионлар-эписи бирден бу азбаргъа кельген кеткенни, къач кере топлашувлар отъкерильгени малюматыны топлай, вакъыт-вакъыт озь шорбаджыларына малюмат бере, "иш акъкъы" ала эдилер. Фатма апте ве Халиля оджа бу вазиятни ачыкъ-айдын биле, коре эдилер. Кене де бу меде-ниетли, озь ниетине эмин инсанлар къомшуларынен бозуш-май яшадылар. Аиленинъ артыкъ кочип кетеджегини фаркъ-лагъан гъайры миллетли къомшулар, отъкен кунълерни ха-тырлап, Фатма аптеге: "Органлар сизинъ эвни "татар клубы" адландыргъан эди деп кулюшелер. Даа бириси исе, меним вазифем даа агъыр эди: "Меним балаларыма йигирми йыл-дан берли къач кере бу азбарда топлашув олгъаныны сай-макъ буюрылгъан эди", — деди. Фатма апте, шакъанен: "Къана, сейленъ, джаным, озюм де билейим", — дегенде, къомшулардан энъ эслиси: "Менден чокъ бильген ёкъ. Сонъки малюмат: 26 йыл ичинде — 627 кере топлашув олды. 24 бинъден зияде инсан келип кетти. Озюнъиз де бир докъ-уз кере Москвада олдынъыз", — деди. Фатма апте: "Малю-матынъыз ичюн буюк тешеккур!" — деди.

Фатма апте ватаныны, миллетини къарардан зияде сев-ген, джесаретли инсан эди. Бу даимий, сарсылмаз къудрет-нинъ буюк бир сыры олса, о да Фатма аптенинъ эвлятлары-нынъ, киевлерининъ ве омюр аркъадашы Халиля оджанынъ ве торунларынынъ Фатма аптенинъ озюне, хызмет эткен ни-етине садыкълыгъы эди. Бу аиле миллий меселедеки фикир бирлиги, ватан севгиси бир къудрет эди.

Чокъ языкъ ки, энди ватангъа къайтмакъ ичюн ёлгъа чыкъамыз, дегенде, апансыздан Халиля оджа хасталанды. Бу сонъки 25—30 йыл ичинде хасталыкъ недир бильмеген адам, чокъ кечмей вефат этти.

"Къуш къошагъын джойгъан сонъ, чокъ яшамай", деген-лери киби олды. Бабанынъ дуа-сенасы берилип, джемаат-нынъ олю ве тирилеринен сагълыкълашып, Къырымгъа ке-лип чыкътылар. Фатма аптенинъ буюк киеви кунъ эвель ке-лип алгъан эвге ерлештилер.

Лякин, Фатма апте энди эр джезттен ёрулгъан, биткен эди. Кене сонъ дакъикъаларында башына эси кельген ара-да: "Балалар, не хаберлер бар эр кес келип биттими экен?" — деди.

*Багъчасарай—Кезлев.
Январь 12, 1996 сенеси.*

Мерҗет МАВКЕ

ТАКЪДИР

Инсан такъдири, дегенлери недир? Фельсефеджилер бу суальге джевап кыдыраракъ, чешит фикрлер айттылар. Бириси “Инсан озъ такъдирини озъ элинен ярата”, — десе, башкъасы “Такъдирни Алла белгилей. Оны ич кимсе денъиштирип оламай”, — деди. Бир акъылдане адам “Такъдирден къуветли ич бир шей ёкъ. О бутюн шейлер устюнден укюмранлыкъ япа” деп такъидлеген экен. Акъикъатен де шаймы? Бу суальге джевапны бир

аджайип инсан басып кечкен ёлдан, онынъ омюринден кыдырмакъ къарарына кельдим.

О кимгедир ибрет, кимгедир мектеп ола биледжек муреккеп ёлны басып кечти. Буюк инсан Исмаил бей Гаспралынынъ этрафында топлангъан багъчасарайлы прогрессив зиялылардан бири, белли кырымтатар сясетчиси ве алыми Амет Сеит Абдулла огълу Озенбашлынынъ аилесинде 1937 сенеси 25 сентябрьде догъды. Тизесининъ шерёфине онъа Мерҗет

ем адыны бердилер. О вакъытларда узакъ, сувукъ Сибирьде, ярыкълыкъ аз олгъан ерде яшайткъан ана-бабасы ичюн бир учкъун олып липильдеди, оларнынъ юреклерине сыджакълыкъ алып кирди.

“Ялынъыз Новосибирск шеэринде догъгъанымдан себеп Къырымда ресмий даирелерде сибирли татар дегиль де, къырымтатар экенимни текрар-текрар исбатламакъ керек олды”, — деп хатырлай Мерьем апте. Балалыкъ йылларында о озь Ватанынынъ дженнет киби дюльбер ерлеринде биринде дегиль де, не ичюн Сибирьде догъгъаныны даа яхшы анълап оламай эди. Вакъыт кечти, къызчыкъ осты. Чокъ шейлерни сезип, анълап башлады. Эвдеки муит тесиринде балалыкънен эртедже сагълыкълашты. Бугуньки куньде о достлары ве бала оюнджакъларыны хатырлап оламай. Лякин ана-бабасынен берабер басып кечкен энъишли-экъушлы ёлны яхшы хатырлай.

Мерьем ханымнен ялынъыз онынъ омюри хусусында субетлешмеге не къадар тырышсам да, ана-бабасыны хатырламамакънынъ чареси олмады. Озю ана-бабасынынъ такъдири — онынъ такъдири экенини айта. Узакъкъа козь ташлап, ойчанлыкънен йылмаяракъ хатырлай:

Мерьем Озенбашлы

“Анам-бабам Татаркойде эвлengenлер. Бабам о заманда шу ердеки техникумда оджалыкъ эте экен. Оларнынъ тойлары акъикъый байрамгъа, чокълукънынъ оюн-кулъкъосине чевирильген. Шу шенълик омюрнинъ ач олжум устюнден гъалип чыккъаныны косътере эди. Я бу 1923 сенеси эди де!” Тежаран тюшюнгенден сонъ терен кокъюс кечирген Мерьем ханым девам этти: “Анам Анифе ханым — Шейхислям Челеби къызы пек дюльбер эди. Эки яш шу апрель кунълеринден биринде бир медениетнинъ эки пытагъыны — Багъчасарай ве Кезлев пытакъларыны бирлештирдилер. Омюрлерининъ бахтлы девир чокъ девам этмеді. Репрессияларнынъ аявсыз далгъалары олар яшагъан ерлерге де етип келип къапыларыны къакъты ве ай-

дын омюрлерининъ узеринде къара булутлар пейда олдылар". 1928 сенесининъ 12 апрельден 13 апрельге кечеджек геджеси Мерьем аптенинъ бабасы Амет Озенбашлыны о заманнынъ къара кольгелери якъалап, Москвагъа алып кеттилер. Башкъа бир такъым зиялылар киби онъа да "милетчи" тамгъасыны бастылар. Яш къадыны огъланчыгъынен Къырымда къалды.

Амет Озенбашлыны ОГПУ апсханесиндеки бир кишилик камерада туттылар. Онъа явузлыкънынъ бутюн корюнишлерини нумайыш эттилер. Тап сонъу 1928 сенесининъ 17 декабринде атып ольдюрмекнен багълы алий джезагъа укъом этмек акъкъындаки къарарны чыкъардылар. О эки йылдан артыкъ вакъыт девамында олюмге укъом этильгенлер камерасында укъомнинъ иджра этильмесини бекледди. Эки йыл озъ олюмини беклемек!.. Буны тасавур этмек биле кучъ. 1931 сенесининъ январында бу укъом "ахлякъ тюзетюв" лагерлеринде кечириледжек он йылгъа денъиштирилди.

"Алланынъ ирадесинен меним бабам сагъ къалмасы керек эди. О олмагъан исе мен де олмаз эдим. Бунынъ ичюн Аллагъа бинълернен кере шукюрлер олсун!" — дей Мерьем апте.

Амет Озенбашлыны башта Беломорканалгъа,

сонъ Узакъ Шаркъкъа ёлладылар. 1934 сенеси оны муddетинден эвель азат эттилер. Лякин Магача деген ерде незарет алтында яшамакъ шартыны къойдылар. Апайы баласынен берабер анда барды. Омюр далгъалары бу аилени бир ерден дигер ерге быракътылар. Къырым ёллары исе олар ичюн къапалы эди. Олар Новосибирскте яшагъанда Мерьем догъып, аиленинъ азасы дёрт кишиге етти. Сонъ Днепропетровск областындаки Павлоград шеэринде кочътилер.

1943 сенеси. Къырым немселер къолунда. Амет Озенбашлынынъ аилеси гизли суретте Ватангъа келе. Аиленинъ башы анасынен корюше. Багъчасарайда эписи олып учъ ай яшамакъ къысмет этти. Шундан сонъ Ватанны терк этмеге меджбур олдылар. Огдe оларны нелер беклегенини ялыгъыз Алла биле эди.

Амет Озенбашлынынъ Къырымгъа келюви сезильмей къалмасы мумкюн дегиль эди. Багъчалар ортасындаки шеэр сакинлери онынъ киби огъланларыны севе ве оларнен гъурурлана эдилер. Амет Озенбашлы да озъ халкъыны севе эди. Багъчасарайдаки хансарайда миллий мусульман байрамы мунасебетинен немсе офицерлери ве Мусульман комитетининъ азалары топлашув яптылар. Онъа Амет Озенбашлы да кельди.

“Топлашувда бабам халкънынъ менфаатларыны къорчалап, бир сыра талапшарны къыйгъан сонъ эвге къайтып кельмеди. Чокъ кечмеден онынъ Одессада экени белли олды. Биз де анда кеттик. Бабам Романиядаки ватандашларымызнен багъланып, анда кетмеге рухсет алгъан” — хатырлай Меръем ханым.

Бу вакъиа Меръем ханыма башкъа тиллерде лакъырды эткен адамларнынъ юреклерине текрар-текрар ёл къыдырмагъа себепчи олды. О эр куню эеджан-къоркъунен янъы вакъияларны беклей эди.

1943 сенесининъ декабри. Меръем ана-бабасынен берабер Одессадан поездде Констанцагъа джонеп кетти. Инсан юрегининъ нелерге къадыр олгъаны онынъ башына мушкюлиет тюшкенде, къааръ-къасеветли анылерде белли ола, дейлер. Бу пек догъру фикир халкъкъа да айттир, эльбетте. Ватанны терк этмеге меджбур олгъан аилени озь адамлары, Къырымдан юз йылдан да звель кетмеге меджбур олгъан къырымтатарлар сарып алдылар. Добруджада ерлешкен бу ватандашларымыз озь тили, халкънынъ урф-адетлерини ве юрек джумертлигини, итияджлыларгъа ярдымда булунмакъ, мерамет косътермекнен багъллы олгъан инсаний дуйгъуларны сакълап къалдылар. О инсанлар даа

бала яшындаки Меръемнинъ юрегинде айдын теэсурат къалдырдылар.

“Оларда миллий анъ юксек дереджеде эди. Эвлерининъ одаларында миллий тертип козьге чарпып тура, энъ тёрде Къуръани Керимге, онынъ янындан исе Номан Челебиджиханнынъ ресимине ер айырыла. Олар да биз киби Къырымгъа къайтмакъ умюти ве ишанчынен яшай, сонъки локъма отъмеклерини бизнен пайлаша эдилер...”

Гъурбетликтеки омюро озь талапшарыны къоя, сиясий вазияет эр куню денъишип тура эди. Тарихтан бизге белли ки, о вакъытта немсе аскерлери арткъа чекине, совет аскерлери исе огге кете ве басып алгъан ерлерине озьлерининъ тертиплерини алып кире эдилер.

“Биз кочип баргъан вакъытта Романиягъа совет аскерлери кирген ве “шубели” адамлар оларнынъ незаретлери алтына алынгъан эдилер. Бабам ве онынъ сафдашлары бойле ватандашларымызны нейтраль Тюркиеге кочюрмекнинъ ёлларыны араштырып башладылар. Биз де анда кочмек керек эдик. Лякин такъдир бу ерде де бизге адджы шакъасыны косътерди. 1944 сенеси бабамны озюни чокъ вакъыт девамында Тюркиде яшагъан кавказ урумы деп таныштыргъан кишинен корюштирдилер. Осман

эфенди адлы бу киши рус, роман ве тюрк тиллерини пек яхшы биле экен. О яхшы төлев ичюн бабамны Бухаресттен Тюркиенинъ Измир шеэрини алып бармагъа сёз бере”.

Анасы, бабасы, агъасы Диявер ве озю акс эттирилъген ресимни элинде тутаракъ ве онъа тикилип бакъаракъ Мерьем апте девам эте: “Буны мен бир вакъыт унутмам. Учакъта учмакъ арфесинде, акъшам бабам Осман эфендинен корюшти. Мен де бу корюшювнинъ шааты олдым. Чюнки бабам о ерге анамны ве мени де алып барды. Бабам субет вакътында Осман эфендини дикъкъатнен козетип турмамны, о бизни алдатмагъа арекет этеяткъан олса, буны сезмеге тырышмамны айтты. Балалар адамларнынъ юреклеринде нелер олгъаныны буюклерге бакъкъанда яхшыджа сезелер. Бу хусусиет яманлыкътан сакъланмакъ ичюн оларгъа Алла тарафындан берильгендир, деди бабам. Мен бабам айткъаны киби яптым. Корюшювден сонъ юречигим, бабанъны йиберме, о алданаджакъ, деп урып башлады. Сокъакъкъа чыкъкъанымизнен агълап бабамнынъ бойнуна асыларакъ: анда кетменъиз, бабам деп ялвардым. Эвге къайтып, геджени юкъусыз кечирдик. Бабам анама Измирден язып йибереджек мектюплеринде-

ки шартлары сёз ве ибарелерни ангълата эди. Бекленильмеген аллар да козь огюне алына эди. Барып да бабам НКВД векилининъ элине тюеше, къызым Мерьемни сагъынып башладым, деп язмасы керек эди. Эртеси куню биз бабамнен сагълыкълаштыкъ. О бизни узакъ вакъыт девамында озь къучагъында тутты. Сонъ эр биримизни текратекрар опюп, аэропорткъа кетеджек машинагъа минди. Мен, анам ве агъам Романияда къалдыкъ. Бир айдан сонъ бабамдан мектюп кельди. Анам, оны окъуп, эсини джояракъ йыкъылды. Бабам кене НКВД хадимлерининъ къолларына тюшкени белли олды. О отургъан учакъ Измирге дегиль де, Москвагъа барып къонгъан. Бабам “Бутырка” тюрьмесине быракътыла ве 25 йылгъа азатлыкътан марум этелер”.

Не къадар аджджы олса да омюр озь акъымынен кечмекте эди. Мерьем анасы ве агъасынен Романияда 1952 сенесинедже яшады. Анда мектепке барып башлады. Эпимиз ичюн энъ къыйметли олгъан “Ватан”, “Ана”, “Баба” киби сёзлерни о роман тилинде язды. Чюнки къырымтатар мектеби ёкъ эди. Мектепте бильгиге къыймет кесмекнинъ он баллы системасы мевджут олып, Мерьем мунтазам суретте “докъуз” ишарети ала эди.

Меръем 15 яшында экенде бастырыкъны озь козюнен корьди. "1952 сенеси анамызны бизнен берабер якъаладылар. Эр биримизни айры-айры тюремелереге сыракътылар. Анамызны совет джезалайыджы органлары хадимлерининъ эллерине теслим этилер. СССРде бабамдан сонъ оны да 25 йылгъа азатлыкътан марум этюв акъкъында укюм чыкъардылар. Мени ве агъамны эки йыл девамында Констанца шеэриндеки бастырыкъта тутып турдылар. Генчлигим шундан башланды. Сонъ незарет алтында совет векалетханесине кетирип, "озь истегимизнен" СССРге къайтмамыз хусусында ариза яздырдылар".

1954 сенеси. Яш огълан ве къыз Орта Аскияда гъурбетликте яшамакъта олгъан къырымтатарларнынъ сыраларына къошулмакъ ичюн ёлгъа чыкъалар. Оларны алалары озь эвине — Ленинабад шеэринде давет этти. Меръем аласындан бабасынынъ сагъ экенини ве якъында азатлыкъкъа чыкъмакъ итималы олгъаныны эшитти. Шай да олып чыкъты. Эр бир шейнинъ, узундан узун къараныкъ гедженинъ де сонъ ола. Бабасынен корюшмек умютини джойгъан Меръемнинъ козю огюнде бекленильмегенде кунеш парылдагъан киби олды.

"1955 сенеси. Мен Ленинабад демирёл вокзалында юрегимде айтып анълат-

макъ кучь олгъан эеджаннен бабам келеяткъан поездни беклейим. Мына, поезд етип келип, перронда токътады. Ёлджулар тюшелер. Санки вагонларнынъ эписи бошап къалдылар. Бабам исе корюнмей. Эеджаным даа да артты. Шу вакъытта огюмде сачлары чаларгъан, сакъал йиберген, къартайгъан, къолтукъ таякъкъа таянгъан киши пейда олды. Таныдым. Бу дешетли сынавларнынъ бутюн дешетли басамакъларындан чыдамнен кечкен бабам эди...

Экимиз янгъыз къалгъанда бабам, меним себебимден яшлыкътан чокъ азап чеккенинъиз ичюн мени адден зияде къабаатламайсынъызмы? — деп сорады. Шуну анъладыкъ ки, оны бизим дюньябакъшымыз, даа догърусы миллий меселени не къадарлыкъ анълагъанымыз раатсызламакъта, биз ресмий совет пропагандасынынъ къурбаны ола бильмемизден пеклек раатсызланмакъта эди. Ботен ерде хавфсырагъаныны бильген сонъ о тынчланды ве енгиль нефес алды".

Бир къач айдан сонъ — 1955 сенеси Анифе ханым азатлыкъкъа чыкъып кельгенде айле азаларынынъ къуванчлары сонъсыз эди. Онынъ о вакъыттаки тышкы къияфети Меръем аптенинъ козю огюнден ич де узакълашмай: "Пек дюльбер, назик, незакетли, бойнуна эр

даим уфакъ джевахерлер тизимини такъып юрген анам бизим къаршымызда ямавлары олгъан памукълы фуфайка, эски юбка, балабандан балабан къара потиклер кийген, элинде лагеръ бокъчасы олгъан хастаджан бир къадын кыялфетинде кевделенди”.

Аиленинъ бутюн азалары бир ерге топлангъан сонъ балаларнынъ келеджеклери акъкъында тюзюнмек керек эди. Меръемни Ленинабаддаки тиббиет окъув журтуна окъумагъа кирсетмек къарарына келинди. Бунъа иришилди. О окъув журтуны аля ишаретлеринен битирип, институтта окъумагъа ёлланма алды. Къартайгъан ана-бабасы о окъувны девам эттирмесини пек истей эдилер. Алы олмагъанына бакъмадан, бабасы оны институткъа окъумагъа кирсетмек ичюн Таджикистаннынъ меркези Сталинабад (шимдики Душанбе) шеэринге алып барды. Меръем имтианлардан мувафакъиетли кечип, институт талебелерининъ сырасына къошулды. Бутюн бу джеръян девамьында бабасы онынънен берабер олды, кызынынъ эджан ве шадлыкъларынен пайлашты.

“Окъувынъ пек тез кечип кетер, — деди бабасы онынънен сагълыкълашыр экен. — Эвге къайтып кельген сонъ невропатолог олып чалышырсынъ. Мен исе санъа озъ теджрибеле-

римни огретирим ве эвлядым ызымдан кетейткъаныны, адамларгъа пек керек олгъан ишимни девам эттирейткъаныны корип, юректен къуванырым, гъурурланырым...”

Амет Озенбашлыгъа эким эстафетасыны кызына кереги киби теслим этмек кыысмет олмады. 1958 сенесининъ декабринде — кызы окъувны битирмезден эвель бу аджайип инсаннынъ юреги урувдан токътады, эр даим мерамет кыгъылчымлары хорюнип тургъан козьлери эбедий юмулды.

Бу джюкюннынъ агърысы не къадар тесирли олса да, къалгъанлар яшамалары, огге таба ынтылмалары керек эди. Институтны битирген Меръем баба ызындан кетти. 1964—1970 сенелери Ленинабад областындаки Къайракъкъум къасабасында невропатолог-эким олып чалышты. Хаста анасы онынънен берабер яшай эди. О 1982 сенеси вефат этти. Меръем апте Ташкентке кочти ве 1996 сенесине къадар ондаки тиббиет институтынынъ республика консультатив поликлиникасында фаалиет косьтерди. Айны вакъытта ильмий ишнен де огърашты. Хасталарны семерели тедавийлевнен багълы бир сыра макъалелер язып, бастырды.

Бабасы онъа эм оджа, эм идеал олгъаныны Меръем апте кыкъ-сыкъ къайд эте. Бабасыз омрюни омюр

эсап этмей. Бабасынынъ бутюн ишлери, аракетлери, дюньябакъышы, вакъиа-адиселерге мунасебети — онынъ да омури. Онынънен берабер енъишлер къуванчыны, мувафакъиетсизликлер аджджысыны сезе эди. Бабасы онъа тартышмакъны ве озь фикиринде къалмакъны, чыдамлы ве умютнен яшамакъны, айны вакъытта инсангъа хас эйи хусусиетлерни, джумледен юрек мулайимлигини, джумертигини даима сакълап къалмакъны огретти. О бутунъки кунде бабасыны озюнинъ къинаттаки къорчалайджысы, кучь-къувет бериджиси деп эсап эте.

Меръем ханым омюрни бутюн бекленильмеген “бахшышларынен” берабер севе. Такъдир деген шейге инана. Этрафындаки адамларны анълай ве оларгъа ялынъыз эйилик тилей. Итияджы олгъанларгъа элинден кельген ярдымны косътермеге эр даим азыр. Пакъылламакъ деген шейни бильмей.

“Инсан башкъа бир инсангъа ялынъыз авеснен бакъмасы керек, — дей о. — Озюнден акъыллыджа, истидатлыджа, мераметлидже адамларгъа авес этмели. Ялынъыз олар иришкен дереджеге иришмек ниетинде авес этмек керек”.

Аллагъа юректен инана ве сыгъына. Инсан такъдири Алланен багълыдыр, деп эсап эте.

Меръем Озенбашлы та-лебелик йылларындан берли миллий аракетнинъ фалъа иштиракчиси. Экинджи Къурултай биринджи сессиясынынъ иштиракчиси, учюнджи Къурултайнынъ делегаты. 1996 сенесинден берли Къырымда яшай. 1997 сенесининъ декабринде учюнджи Къурултайнынъ невбеттен тыш сессиясында къырымтатар халкъы Миллий меджлисининъ азалыгъына сайланды. Омюрге олып турган чешит вакъиаларгъа фельсефеджи акъылынен кыймет кесмеге тырыша. Бабасындан мирас оларакъ къалган бу эйи хусусиет онъа кучлюклерни енъмеге ярдым эте.

“Бабамнынъ къарт Багъчасарай узеринде до-ланмакъта олгъан рухы бутюн халкъымыз келеджекте бахтлы яшамакъ ичюн озь Ватанына къайтып кельгендже тынчланмайджакъ”, — дей Меръем Озенбашлы.

Онынъ озю акъкъында да тыпкъы шу фикирни айтмакъ мумкюн. Меръем Озенбашлынынъ омюр ёлу-нен багълы фикир-мулаазаларымны джемлер экеним, гонълюмде кене “Такъдир акъикъатен де эр бир шейден такъатлымы? Бизни озь укюми алтында яшамагъа меджбур этеми?” — деген суаль догъды.

*Рус тилинден тер-
джиме эткен ве нешир
ге азырлагъан*

Иса АБДУРАМАН.

АБЛЯЗИЗ ВЕЛИЕВ

60

ЯШЫНДА

Белли журналист ве языджи Аблязиз Велиев бу куньлер-де озюнинг 60 йиллыгыны кьайд этмекте.

Аблязиз Велиев 1939 сенеси октябрь 25-те Къырымнынъ дюльбер кошелеринден бири Судакъ районынынъ Къара дентъиз ялысында ерлешкен Къоз коюнде догъды. Балалыкъ зевкъыны энди сюреджек бир девирде, халкъымызнен берабер сюр-гюнликке огъратылды. О вакъытта Аблязизнинъ бабасы су-бай рутбесинде дженкте немсе фашистлеринен дженклеш-мекте эди. Андан къайтып кельмеди.

Аблязизлернинъ къорантасы, бир сыра койдешлеринен берабер, Озьбекистан джумхуриети, Самарканд виляети-нинъ Каттакъурган районуна тюшти. Онынъ балалыгы озьбек кышлагында кечти. Кой орта мектебини битирди. Талелелик йылларында виляет, район газеталарына сыкъ-сыкъ макъалелер ве хаберлер язып турды. Тамам шу йыллары ана тилимизде чыккып башлагъан "Ленин байрагы" (шил-дики "Янъы дюнья") газетасынынъ бир саныны къалдырмай

оқуп, ана тилимизнинг инджеликлерини оғренди. Бильгисини арттырмак мақсадында Ташкентке келип, трамвай-троллейбус трестине ишке кирди. Бу арада арбий хызметке алынды.

Арбий хызметтен кайткан сонъ, Аблязиз Велиев Ташкент тоқъумаджылыкъ комбинатында уста ярдымджысы оларакъ чалышып башлады. 1962 сенеси комбинатта нешир олунган “Тоқъумаджылар овозы” (“Тоқъумаджылар сеси”) чокъ нухалы газетагъа ишке алынды. Анда эдебий хадим, болюк мудири, месуль кятип вазифелеринде чалышты.

1968 сенеси Аблязиз Велиев Ташкентте ана тилимизде чыккъан “Ленин байрагъы” газетасына месуль кятип оларакъ ишке алынды. Бу девирде о Ташкент Девлет университетининъ журналистика факультетини гыябий оқуп битирди. Белли бир вакъыт “Йылдыз” меджмуасынынъ месуль кятиби вазифесинде чалышты. Сонъра кене “Ленин байрагъы” газетасына авунты ве шимди “Янъы дюнъя” (эвельки “Ленин байрагъы”) газетасы муаррирининъ муавини вазифесинде чалышмакъта.

Газеталарнынъ муарририетлеринде чалышувы Аблязиз Велиевни эдебият алемине етекледди. О, бир сыра очерклер, весикъалы повестылер узеринде чалышты. 1976 сенеси журналист Рефат Ахтемовнен берабер “Ахмет ахай” лятифелер китабыны нешир эттирди. Бундан сонъ онынъ китаплары арды-сыра дюнъя юзю корип башладылар. 1980 сенеси языджынынъ “Байракъгъа тамган козьяшлар”, 1984 сенеси “Бахт йылдызы”, 1987 сенеси “Ираде” адлы весикъалы повестылери ве очерклери джыйынтыкълар алында нешир этильдилер.

1988 сенеси Аблязиз Велиев журналист Шевкет Асановнен берабер “Тапмаджалар” китабыны, 1990 сенеси “Акъыллы кирпинен айнеджи тильки” масаллар джыйынтыгъыны тертип этип чыкъарды. Бунинъ киби де, Аблязиз Велиев “Русча-къырымтатарджа сёйлешюв китабы” ве “Русча-къырымтатарджа-украиндже сёйлешюв китабы”нынъ музллифидир. Бу китаплар 1991 сенеси Ташкентте, 1995 сенеси Киевде нешир этильди.

Аблязиз Велиев 1991 сенеси Къырымгъа кочип кельген сонъ, даа да семерели иджат этип башлады. Айны заманда о назм

эсерлер яратув ве терджиме ишлеринен де семерели огъраша. Онынъ шириеттеки истидаты эсасен йырларда корюнди. Композиторларымыздан Мемет Арсланов, Февзи Алиев, Эдип Асанов, Сервер Какура ве дигерлери онынъ сёзлерине йырлар яздылар. 1987 сенеси “Мелодия” фирмасы Аблязиз Велиев ве Эдип Асановнынъ “Унутма мени” адлы пластинкасыны чыкъарды.

1997 сенеси Аблязиз Велиевнинъ “Мелек копюри” шиирлер джыйынтыгъы ана-Ватанымызда дюнья юзю корьди.

Эдипнинъ “Олюмнен козь-козьге”, “Эбедийликке дёнген саифелер” киби весикъалы повестылери китап алында нешир олмакъ неветини беклейлер.

Бутюн бу алидженап ишлеринден гъайры, Аблязиз Велиев Къырым радиосында эр афта “Сабалар хайыр” шакъа-къораталы эшиттирювини азырлап, алып бармакъта. Са-тирик икяелер, лятифелер иджат этмекте, халкъ арасын-даки шакъаларны топламакъта.

Аблязиз Велиев Украина Языджылар бирлигининъ азасы-дыр.

“Йылдыз” меджмуасынынъ иджадий коллективи, языджынынъ дост ве аркъадашлары оны 60 йыллыгъынен самимий хайырлай, онъа узун омюр, сагълыкъ-селяметлик, иджадий ишлеринде мувафакъиетлер тилейлер.

КЪЫРЫМ

Къырым, Къырым — меним йырым,
Такъдиримсинъ эм де сырым,
Сен бир дане, мен де бирим,
Меним омрюм сенсинъ Къырым.

Истегенлер ташлап кетер,
Сонъ олурлар бинъ бир бетер,
Ватанны терк этмек гуна,
Кетмек етер, кетмек етер.

Гуль олсакъ да, куль олсакъ да,
Биз къалырмаз Ватан дие.
Джанны феда этеджекмиз
Бу юрт ичюн эбедиен.

Къырым, Къырым — меним йырым,
Такъдиримсинъ эм де сырым,
Сен бир дане, мен де бирим,
Меним омрюм сенсинъ Къырым.

4.5.98 с.

БЕЯЗ ГЕМИ

Меним юртум денъиз-дагълы,
Арзуларым онен багълы,
Баталыгъым мында къалды,
Безз гемии, безз гемии!

Денъиз узре ялдай, ялдай,
Мерамымны анълаялмай,
Не кетесинъ мени алмай,
Без геми, без геми!

Алсанъ мени къучагъынъа,
Атеш олып оджагъынъда,
Чалышырым сачагъынъда,
Без геми, без геми!

Дерья-денъиз эвинъ олсын,
Меним ичюн сен бир ёлсынъ,
Ялда, ялда, бахтлы ол сен,
Без геми, без геми!

5.8.98 с.

* * *

Меджнун киби мен серсери кезерим,
Ёлда, изде сени арар козылерим,
Чокъ якъылдым, ялвармакълар бош кетти,
Сен дюльбере кечмез олды сёзлерим.

Дост-эшлерим энди манъа кулелер,
Козылериме корюнмей дагъ, къуллелер,
Бу дюньяда яшамагъа козюм ёкъ,
Алевимни сёндюрмесенъ сен эгер.

Санъа къалмаз, манъа къалмаз бу дюнья,
Арзу-истек, къуванчымыз бир хуля,
Ялварам мен меджнунынъны къувандыр,
Сен, мен ичюн кулип бакъсын бу дюнья.

11.5.98 с.

БУРУЛЧАДА

Бурулчанынъ ёлларында ёргъалай атлар,
Алашалар озенлерден ель киби атлар.
Санки дерсинъ бу бир тюштир манъа
корюнген,
Атларымны алып къача беллисиз затлар.

Алашама токъунманъыз,юрегим сызлар,
Ялынларын йипек киби тарагъан къызлар.
Мен учарым Ватанымнынъ чёль, къырларында,
Кель мен иле кезинтиге мавы козьлю яр.

Бурулчанынъ ёлларында учар атларым,
Санки дерсинъ авелене бол къанатларым.
Сербест къушдай учар эдим гедже-куньдюз мен,
Къайдасынъыз тарпанларым, меним атларым?

11.5.98 с.

* * *

Дагълар башы думанлы.
Сёйледигинъ гумандыр.
Инсан ичюн кереги
Энъ эвеля имандыр.

14.10.96 с.

* * *

Севдим деген сёзлеринъни
Дуа этип такъарым.
Айлар, йыллар кечсе де мен
Ёлларынъа бакъарым.

1996 с.

* * *

Сенинъ гузеллигинъ яш беденинъде,
Сенинъ саделигинъ баш эггенинъде.
Бааръ тазелигин корем мен сенде,
Къучакъ, къучакъ гуллер бол этегинъде.

1996 с.

* * *

Ай тура къаршымда яры питсдай,
Булутлар ювалар онынъ юзюни.

Мен турам тельмирип, ялдап кете ай,
Анълап оламадым сырлы сёзюни.

Чырчырмазинлернинъ йыры токътамай,
Мефтюн эте гедже мени озюне.
Токъта, сырдашайыкъ, кулюп кеткен ай,
Нелер тюшюнесинъ, айт сен козюме.

23.5.99 с.

ЗАРЕМАНЫНЪ ДЮНЬЯСЫ

*Рессам Зарема ханым
Трасиновагъа.*

Онынъ къолунда къалем иле туш,
Пенджере огюнде отура байгъуш.
Узакъ-узакъларгъа термиле сакин,
Нелерни тюшюне, бильмейим лякин.

Бем-безъ кягъыткъа тюше сызыкълар,
Бираздан сонъ пейда ола йызчыкълар.
Бирден пейда ола назлы кыз юзю,
Нелерни тюшюне, биле тек озю.

Пейда ола сонъра кягъытта кене
Насылдыр сымалар, алжеба о не?
Инсан чересими, я да меляике,
Рухлармы, руямы, бир тюшми яки?

Ашыкъ Умер, Пушкин, Челебиджихан,
Онынъ къалеминден догъды нагихан.
Баарь япрагъыдай назиктир олар
Санки “уф” десенъиз шу дакъкъа солар.

О къадар назиклик, о къадар сабыр,
Сёз иле мумкюнми этмеге табир?
Бир сёзнен айткъанда бутюн бу дюнъя
Зарема ханымгъа аиттир гуя.

9.6.99 с.

НЕРИМАН

(Тюркие дефтеринден)

Нечюн бакътынъ бойле назлы,
Мени якъты козылеринъ.
Нериман къыз, Нериман къыз,
Не де татлы сёзлеринъ.

Быракъынъ, бен гителим, деп
Сыптырылдынь элимден.
Нериман къыз, Нериман къыз,
Сен дюльберсинъ келинден.

Кулюшлеринъ учансуздай
Джошкъун, зыпкъын, башсыздыр.
Нериман къыз, Нериман къыз,
Козылеринъ шень, яшсыздыр.

Бахтлы ол сен, частлы ол сен,
Санъа будыр тилегим.
Нериман къыз, Нериман къыз,
Шай олурсынъ, билерим.

27.10.98 с.

САТКЪЫНЛАР

(Ислям дининден дёнген кимселерге)

Ватаныны саткъанлар бар,
Бар мунафыкъ кимселер.
Виджданыны саткъанлар бар,
Ондайларны ким север?

Хиянетлик этип халкъкъа
Яшагъанлар тапыла.
Бойлелерге сарай-эвлер
Шу дакъкъасы япыла.

Шекер дие бор къаптырып
Алдаталар явурлар.
Алданманъыз бирадерлер,
Апте, къардаш, бавурлар.

Динни саткъан — бинъни саткъан,
Япма халкъкъа хиянет.
Эсинъни джый, джамиге бар,
Тѣвбе деп, эт ибадет.

Аллах-таала афу этер,
Арынырсынъ гунянъдан.
Къан-къардашынъ разы олур,
“Машалла” дер эр яндан.

27.11.98 с.

МЕРДИВЕН (Леся Украинкадан)

Чап-чал учурымлар, кызыл къаялар,
Салынып турмакъта башымыз узыре.
Бу ерлерни шейтан юрту саялар,
Огюмизде тура, санки бир тюрбе.

Дагъдан денъизгедже къаялар саркъкъан,
“Шейтан мердивени” дегенлер онъа.
Устюнден къач кере шейтанлар чапкъан,
Лякин шаат ич де ёкъ бунъа.

Адам чыкъып олмай о басамакъкъа,
Булутлар ичинде онынъ бир уджу.
Нефесинъ тутула, къоркъып бакъмакъкъа,
Юрегинъ сызлата онынъ турушу.

Ким чыкъса уджуна, эзер, ёгъурыр,
Къаядан эндирир, ташлар денъизге.
Ве эм енъильгенни сувгъа богъдурыр,
Рухуны акс-седа бильдирир эр кеске.

БАЙДАР (Леся Украинкадан)

Узакъ ёл. Чайырлар,вадилер,
Булутсыз, тер-темиз мавы кок.
Кетемиз, бир дакъкъа токътав ёкъ.

Ве бирден эшитем: “Бу, Байдар!”
Огюмде къяялар, араба къяпы...
Бу недир? Тылсыммы, аджайибат яки?

Санки перде энип, бирден ачылды
Козь огюмде сырлы вади череси.
Эвель ят козылерден гизленген эпси.

Мында яшамакъяюн керектир къанат!
Гъальба мында инсан заты яшамай.
Дженнеттен кеткенден берли, бу бош шай.

Санки, козь корьмеген кюллар кюйгъанлар
Сынъыр олсун дие бу эки дагъны.
Экерек этрафкъа багъча ве багъны.

Бире ешилъ учурым, дигери — къара,
Узакъта далгъалы мас-мавы денъиз.
Гуя хабер ёллай: келинъ, сербестсиз.

Арзуларымыз чокътан кыдыргъан,
Унутылгъан, джоюлгъан сырлы
Къарадаки дженнет бу сырмы?..

ТАТАР КЪЫЗЫ (Леся Украинкадан)

Шеэр дживарында, сокъакъ-ёлчыкътан
Якыджы чакъыл таш устюне басып,
Дюльбер татар кызы адым атмакъта,
Онъа сербест омюр олгъандыр насип.

Сия сачлы джесюр башына
Кийген дюльбер татар фесини.
Эсмери чересин къапаткъан бираз
Без фырлантанен, топлап эсини.

Де къапата, де ача юзюн,
Къара къашлар астында козылер.
Йылдырымдай, корьгенде якъа,
Бу не бакъыш, олар не сёйлер?!

МОР ДЕНЪИЗГЕ АКЪА СУВЛАР (Тарас Шевченкодан)

Мор денъизге акъа сувлар,
Акъа, акъа, битмей.
Озь бахтыны казак арай,
О, макъсаткъа етмей.
Кете казак, бильмей къайда,
Ойнай мавы денъиз.
Казак юречиги ойнай,
Тюшюнджеси ерсиз.
— Ташлап къайда кетесинъ сен
Ана, баба, эвни.
Ве кимлерге къалдырасынъ
Яп-яш севгилинъни?
Гъурбетликте инсанлар ят,
Оларнен зор яшав.
Агълашмагъа олмаз зерят,
Сырдашмагъа бир зат.
О ялыда сускъан казак,
Ойнай мавы денъиз.
Белледи бахтын тападжакъ,
Кедер булды янъгъыз.
Уча юксектен турналар
Башкъа тарафлардан.
Агълай казак эп къайтаракъ,
Ёлларны от баскъан.

ЭКИ СЕЗ (Адам Мицкевичтен)

Сенинъле ян-яна отургъанымда
Мумкюнми суаллер бермеге:
Козылеринъе бакъып ёрулгъанымда
Къалып сырын истейим бильмеге.

Козылеринъ атеши сёнмеден
Эшитмек истейим къаршылыкъ,
Алевли дудагъынъ къызгъанма менден
Мен дуям, оларда бар ышыкъ.

Анълайым не айта манъа бакъкъан козь,
Оны мен анълайым, дегиль янъылыкъ, —

Джанчыгъым, олгъаны эки агъыз сёз,
“Севем сени” десенъ куледжек барлыкъ.

Омюрнинъ девамын кечирсек кокте,
Ве олса о меним ихтиярымда.
Истесенъ бинъ кере сен манъа ёкъ де,
Мелеклер динъленсе аизарынъа.

Эпси бир эшитир эдим тек бир сёз:
“Севем мен”, “Джанчыгъым”, “Севгили ярем”.
Омюрим бахшыштыр санъа — эля козь,
Санъа эдиедир бутюн йырларым.

Узун геджелерни танъгъа эклерим:
Бульбульдай йыр айтып эвинъ огюнде.
Сабырсызлыкъ иле сени беклерим,
Тек мени алдатма, тездже кель мында.

ОНЪА

(А. С. Пушкинден)

Эльвина, джанчыгъым, кель, узат къолунъ,
Сола бенъзим, токътат, омюрнинъ тюшин;
Айт манъа... узакъмы айрылыкъ ёлу,
Тураджам ушюп?

Демесе омюрлик дост досткъа бакъмайджакъ?
Демесе аятым гедже оладжакъ?
Демесе сабалар бизни тапмайджакъ,
Севги соладжакъ?

Эльвина! Не ичюн терен геджеде
Охшап, тойып, сени сарып олмайджам,
Санъа ынтыларакъ гузель черенъе
Бакъып тоймайджам?

Сёзсюз къуванчымдан аларакъ сен зевкъ
Фысылдап яваштан чеккенинъде ах,
Къаранлыкъ къойнында уяттынъ сен эп
Ачаракъ къучакъ.

ОТЪМЕК ПИШИРГЕН КЪЫЗ

(Алим Кешоковдан)

О, текнеде хамыр баса,
Къоллары исе унлы.
Эр билеги санки бир ай,
Тюртип чыкъкъан булутны.

Ешилъ отлар эгилелер,
Йигитлер козю яна.
Къызгъа арзын айтмакъ истей,
Лякин, лякин утана.

Дагъ тѣпеси ал, кунештен
Къызнынъ юзю аллана.
Я чекине, я шафакътан
Къыз назлана, саллана.

Тапмаджадай сырлы бакъа
Йигитлернинъ козюне.
Бакъкъаныны исе якъа,
Мефтюн эте озюне.

Куле, куле, нышанлы къыз,
Сырлы бакъышлар япа.
Йигитлер де санки тильсиз,
Сѣз айтмагъа утана.

Ве нафиле олар ичюн
Татлы дегиль бу отъмек.
Бойле ишкир къадынларнынъ
Керек элини опымек.

Шероли Али

ЭЛЕМ ЭТМЕ ГУЛЛЕРГЕ СЕН...

Багышладым бир топ чечек,
Деметинен откъа аттынъ.
Ляледай багърым къан эди,
Сен де якътынъ, къара къаттынъ.
Гуль омюри аз олса да
Къувандыра юреклерни,
Эм озюнъни, эм башкъаны
Бу ниметтен нечюн къыттынъ?
Табиатнынъ наз кульгюси
Джилъвелене чечеклерде,
Гузелликни аджымадынъ,
Нефретинъ отуна аттынъ.
Дарылсанъ да манъа дарыл,
Элем этме гуллерге сен,
Кедер, къайгъынъ нидже олса,
Менден чектинъ, менден тарттынъ.
Манъа олып гуль янмасын,
Мен ляйыкъым джезаларгъа,
Бир Меджнуннынъ гуняхыны

Дигерлерге нечюн арттынъ?
Чечек дегиль, мен янайым,
Азапларгъа даянайым,
Мераметинъ тюкендими,
Ханджер олып къальпке баттынъ?
Атеш тилли гуллер ачса
Бир гъарипнинъ мезарындан,
Санки, юрек ярасындан
Кеткенини ашкяр эттинъ.

БЕШТЕРЕКТЕН ЧЫКЪКЪАН ЯЛЫН

Бештеректен чыкъкъан ялын
Нелер сёйлей, нелер сёйлей
Янгын биле атеш тилин,
Эп янамыз, алев сёнмей!..

Муса Мамут яна але,
Ватан ашкъы, мердлик яна.
Тышлар серин, ичте алев,
Къальплеримиз эп нурлана.
Бештеректен чыкъкъан ялын
Гъадап отун тек учкъуны.
Миллет анълай миллет алын,
Ах, хырпалай ятлар оны!..

Кельмешеклер эвимизде
Санки саип, кокюс кере.
Аякъ чалып ёлда-изде,
Ифтирадан йине тирей!..

Тюртип чыкъа ерни къазсакъ,
Эждатларнынъ кемиклери,
Бинъ китапкъа сыгъмаз язсакъ,
Акъаретлев, кемиклери!..

Алевлене бизим эмель,
Коньмей хорлукъ, яланларгъа.
Эйкельтраш япса эйкель,
Япсын бизим ялынларгъа!..

Бештеректен чыкъкъан ялын,
Дерсинъ, давет бирлешмеге.

Кельмедик де олюп-талып,
Озь арамыз курешмеге!..

Биз кьайтамыз тувгъан ерде,
Чечекленип гурь олмагъа.
Куль олмайып атешлерде,
Несиллерге нур олмагъа.

Муса Мамут яна але
Ватан ашкъы, мердлик яна.
Тышлар серин, ичте алев,
Къальплеримиз эп нурлана!..

27.06.1998 с.

БИЗ ЭЙКЕЛЬ ТИКЛЕДИК...

*Пётр Григоренконынъ
айдын хатырасына*

Биз эйкель тикледик улу бир заткъа
Джанын джанымызгъа къаткъан эвляткъа.
Ёкъ, тунч, мермер дегиль, озьгюн эйкели,
О, ашкъ, адалетнинъ нурлу эмели.

Одыр эйиликлер, куреш темсили,
Алгъышлап хатырлар несиллер несили.
Биз зульмет ичинде ёл арагъанда,
Гъурбетте тамырсыз эп сараргъанда.

Сюрюльгенде джами, мезарларымыз,
Тумандай саркъкъанда ах-зарларымыз,
Кедер ве кьайгъылар баскъанда дагъдай,
Бир имдат, татлы сёз беклеген чагъда,

Дерсинъ, къартал олып семадан энди,
Дердимизге дертдеш Петро эфенди...
Генерал сиянен алмады бизни,
Акъ сёзнен запт этти юрегимизни

Коксюн къалкъан тугты къанлы дурумгъа,
Асыл халкъ кьайтсын, деп, юрту — Къырымгъа.

Ватан адын айтмакъ олгъанда ясакъ,
Теселли, кучь берди кенъ ачып къучакъ.

Тогъайбей ве Богъдан рухун анъдырып,
Курешти Мустафа сафында турып.
Зынджырларны узыди акъкъымыз ичюн,
Танъ йылдызы олды халкъымыз ичюн!..

Эйкели чокътан бар къальплеримизде,
Бугунъ мейдандадыр, корюнъиз сиз де!..

17.05.1999 с.

БИР ТАМЧЫ ОЛСАМ ДА...

Пармакълар топланса юмрукъ олгъандай
Ирмакълар къошулып эпкин ала сай.
Тамырлары туташ чинар чынардыр,
Топракъны къучакълап бинъ йыллар яшай.

Бирликтир меним де арзу-ниетим,
Озен олмагъа да бильген миллетим.
Бир тамчы олсам да тамчым озюнъден,
Салгъырдай акъармыз юртта, иллеким!..

18.05.1999 с.

КУНЪ КУЛЬГЕНДЕ ЯГЪМУР АЛЫ...

Ягъмур ягъа, Кунеш куле,
Булут дёне инджилерге.
Эм ягъмур, эм коктен шавле —
Сырлы суаль ниджелерге?..

Кунъ кульгенде ягъмур алы
Бенъзеп кете чырайынъа.
Козюнъде яш, нур джемалы
Муджизедир кедайынъа.

Кунеш сенден ильги алып
Сызгъан киби суретинъни.
Булутлардан чыкъа гъалип,
Шадландырып кок бетини.

Кунъ кульгенде ягъмур алы
Бенъзеп кете чырайынъа.
Козюньде яш, нур джемалы —
Шиирлердир кедайынъа!..

3.07.1999 с.

САРМАШЫКЪДАЙ САРЫЛМАСАНЪ...

Сармашыкъдай сарылмасанъ, Ватан санъа
сарылмаз,
Эп юкъласанъ, айынмасанъ, Ватан зевкъы
дарымаз.
Элем этме юрт ташына гъафлет къалып
сюрюнсенъ,
Ватан-юрек ярамыздыр, Ватан-шифа-даримиз!..

11.09.98.

*Кырылтатар
шиириети
антологиясы*

МУСТАФА ДЖЕВНЕРИЙ

(XVII асыр шаири)

XVII асыр классик шаирлеримизден энъ махсулдар иджат эткенлерден бири Ашыкъ Умернен бир сырада намы кениш даркъалгъан саз шаиримиз Мустафа Джевнерийдир. Бу буюк шаир акъкъында сёз юрьсетир экенмиз, онынъ терджимей алы ве аягы акъкъында тафсилятлы токъталмакътан аджизмиз, чюнки, теэссюф ки, бу хусуста элимизде малюмат гъает аз.

Бизим эдебиятымызда Джевнерий акъкъында биринджи кере къыскъа бир малюмат 1983 сенеси “Йылдыз” журналынынъ 3-джи санында басылгъан эди. Онынъ акъкъында язгъан ве бир сыра эсерлерини азырлап ёлагъан Айдер Эмиров Джевнерий хусусында малюмат илькиде 1980 сенеси Бакуда нешир этильген “Тюрк халкъ шириетинден сечмелер” адлы джыйынтыкъта пейда олгъаныны къайд эте ве шу джыйынтыкъны тертип эткен азербайджан шаири Мехмед Аслан Джевнерийнинъ Къырымлы олгъаныны бильдире.

Сонъра 1984 сенеси “Йылдыз”нынъ 2-джи санында белли эдебиятчы мутехассысымыз Зедла Акъсакъовнынъ Джевнерий акъкъында “Буюк эдебий сима” серлевалы макъалеси ве шаирнинъ бир къач шири басылды. Бойлеликле, XVII асырда махсулдар иджат эткен буюк шаиримиз Мустафа Джевнерийнинъ ады аман-аман 300 йылдан сонъ, акълы суретте, озъ халкъынынъ эдебиятына къайтып кельди.

Зедла Акъсакъов озъ макъалесинде тюрк эдебияты тарихчысы ве муаллими Агах Сиррининъ “Эдебият тарихы дерслери” китабында джумледен аз олса да, Къырымлы шаирлер Ашыкъ Умер ве Мустафа

Джевһерийнинг эсерлери актъында да малюмат кетирилгенини къайд эте. Зедла Акъсакъовнингъ язгъанына коре, китапнынъ "Халкъ шаирлери" адлы болугинде XVII асырда яшап иджат эткен саз шаирлери актъында сёз юрьсетилерек, о девирде энъ чокъ шурет къазангъан шаирлернинъ адлары анъыла ве муэллиф озъ фикрини шойле беян эте:

"...Хусусан Ашыкъ Умернен Джевһерийнингъ шурети сонъ девирлерге къадар девам этти.

Джевһерийнингъ асыл исми Мустафадыр. Догъгъан вакъты билинмемекле берабар Къырымлы экени беллидир. Эр алда аз-чокъ тасиль коръмыш бир алам олгъаны анълашыла. Бу итибарле диван эдебиятыннынъ буюк тесири алтында къалмыш. Манзуилеринде арапча ве аджемдже келимелер ве ибарелер чокъча булуна".

Буны тюрк тарихчысы яза. Къыйметли малюмат.

Бу малюмат о вакъытта бизим Джевһерийге ант мерагъымызны даа зияде арттырды ки, 1986 сенеси Москвадаки Ленин адына кутюпханеде чалышкъан вакътымызда 1928 сенеси Истанбулда нешир этилген "Халкъ шаирлери" сериясындан Джевһерий эсерлерининъ буюк колемде айры топламыны раст кетиргенде айрыджа севинген эдик.

Нетиджеде, 1990 сенеси Ташкентте Ашыкъ Умернинъ экинджи китабыны чыкъаргъанымыздан сонъ Джевһерийнингъ де китабыны чыкъармакъ ниетине къапылгъан эдик ве китап нешриятнынъ планына кирсетилип, оны неширге азырлап башлагъан эдик. Тезсуюф ки, 1991 сенесининъ сонъунда газета, журнал редакциялары ве нешриятнынъ къырымтатар эдебияты болугининъ Ватангъа кочюви себебинден, бу ниетлер амельге ашмай къалды. Эбет, о вакъытта китапны чыкъарып етиштирген олсакъ, бу аджайип шаиримиз ве онынъ ольмез яратыджылыгъы эдебиятымызда темелли ер аладжакъ эди. Ве бу алда озъ муэллифлеримизден бири язгъаны киби: "Ничюндир, базы адамлар

Джевһерийни Къырымлы шаир деп косътерелер", деген уйгъунсыз фикирлерге ер къалмаз эди.

Иште биз бу эксикликниңъ узеринде чалыштыгъымыз олгъан "Къырымтатар шириети антологиясы"нда текмиллемеге арекет этмектемиз.

Джевһерийниңъ ады Мустафа олгъаны онынъ озъ сатысларында косътериле.

Джевһерий табирдир, Мустафа исмим,
Бир къатре мениден һалкъ олды джисмим.
Левһ-и махфуз узьре язылмыш ресмим,
Хикмет-и Худая огърадым кельдим, —

— деп яза о къошмаларындан биринде.

Тюрк алими проф. Фуад Копрюлюниңъ "Джевһерий" адлы эсеринде кетирилъген риваетте Мустафа Джевһерийниңъ Къырымлы олгъаны сёйленмекте ве онынъ о вакъытта Истанбулгъа кельген Къырым ханы Селим Герайгъа багъышлап медхие язгъаны къайд этиле ве бу онынъ Къырымлы шаир олгъаныны тасдыкълайылджы делилъ оларакъ косътериле. Эбет, чокъ йыллар Ватанындан узакъта, гъурбетте яшагъан Джевһерий Селим Герай ханныңъ кельгенини корип, севинип, онгъа озъ мунасебетини шириий сатырларнен билъдирген. Шубесиз, бу фактныңъ эмиетини ич ек-силътмек олмаз.

Лякин 1987 сенеси Анкарада чыкъарылгъан кене "Джевһерий" адлы джыйынтыкынынъ баш макъалесинде тертип этиджи проф. Шукри Эльчин юкъарыдаки фикирнен чокъ разы олмаса керек ки: "Бизе гёре мемлекетимизинъ бухранлы бир девресинде Истанбула гелен Селим Гирая эр анги бир халкъ шаирининъ — макъсады не олурса олсун — медхие язмасы мумкюндир. Элимиздеки махлуд малъземее гёре Джевһерийниңъ Истанбуллы олмасы ихтималы вардыр. Онынъ узун мулдет Истанбулда яшадыгъыны ве мемуристлик шиптиги эски виляетлеримизде Истанбула дуйдыгъы асретини косътерген делиллер вардыр", — деп яза о.

Урьметли Шукри Эльчиннен бу ерде разылашмакъ ич мумкюн дегиль. Малюм ки, Къырым ханлары, адети узьре, Истанбулда тайинлене я да анда тасдыкълана эдилер. О ханларнынъ Истанбулгъа сыкъ-сыкъ баруулары шаирлер ичюн ич де янъылыкъ олмаса керек ки, бу "пакъиа" асыл да "эр анги бир халкъ шаирини медхие язмагъа" ильхамландырмасы ичюн себеп ола бильмез ади. Занымызджа, Селим Герайгъа медхиени анджакъ озь Ватанына асрет олгъан Къырымлы шаир Джевхерийнинъ язмасы зияде табийидир. Бу ал ич бир тюрлю шубе догъурмамакъ керек.

Шукри Эльчин айны вакъытта шаириниъ "мемуриетле гиттиги эски виляетлеримизде Истанбула дуйдыгъы асретини косьтерген делиллер вардыр", — дей. Бильмейим о делиллер не дередже эсаслы, амма Къырымдан кетип, бутюн омюрини ят иллерде ве эсасен Тюркнеде кечирген шаириниъ Ватанына олгъан битмез-тукенмез асретлик дуйгъуларыны ве гъурбетлик адджыларыны акс эткен сатырларгъа Джевхерийнинъ эсерлеринде сыкъ-сыкъ раст келине. Иште олардан базаылары:

"Фелек ят иллере дюшюрди бени,
Гъурбет диярына дёнюрди юзю".

"Я Раб! Нидже олур шу гъарип алым,
Гъурбете дюшели иль бангъа душман".

"Багъдады турнайым варды илимиз,
Ёкътыр гъурбетликте сорар алымыз".

"Бир гъарип къуш эдим бакъынъ алыма,
Явру шайн урды, синем яралы.
Варамадым мекяныма, элиме,
Явру шайн урды, синем яралы".

"Гъурбет иллеринде чаресиз къалдым,
Бир алымдан билюр яр-ы гярым екъ".

“Къуртуламам учъ несненинъ элинден:
Бири фиркъат, бири гъурбет, бири ашкъ”.

“Ашкътыр бени севда иле сёйледен,
Фиркъаттыр джевр иле синем дагъладан,
Гъурбеттир козьлеримден къан агъладан:
Бири фиркъат, бири гъурбет, бири ашкъ”.

Бу сатырларда акс олунган асретлик дуйгъулары Шукри Эльчиннинъ зан эттиги киби, озъ шеэринден аз пакъыткъа башкъа бир ерге барган кишининъ дегилъ де, зиядесиле умумен узакъ йыллар Ватанындан, догъ-гъан журтындан айрылган, акъикъатен гъурбет ильге тюшкен шахснынъ юрегини якъкъан асретлик дуйгъуларыдыр.

Шусы да дикъкъаткъа ляйыкътыр ки, Мустафа Джевһерий озюнинъ замандашы олган ве оннынъ киби окюрининъ эксери къысмыны Тюркиеде кечирген улу шаиримиз Ашыкъ Умернен сыкъы алякъада ве бир ерде булунганлар. Тюрк эдебиятында ве эдебий макъалелерде мешур саз шаирлери сырасында оларнынъ адлары эр вакъыт ян-яна тура. Бу ал да тесадуфий олмаса керек.

Шукри Эльчиннинъ язганына коре, Ходжа Эмин адлы бир муэллифининъ “Менакъиб-и Кетхудазаде Мехмед Ариф азретлери” адлы эсеринде дикъкъаткъа ляйыкъ бир язы бар экен. Истанбулда Фенер мааллесинде бир еудий мейханесинде “... ве искемелелеринъ узеринде неабетнен бир бейти Ашыкъ Умер ве бир бейти Джевһерий сёйлер ве къаршыларында дахи къатиплер о бейитлерден ич бирини зайы итмейип аман къайд идерлер” — дениле о языда.

Бу языдан анълашылганына коре, эки буюк шаиримиз, Ватанларына асрет эки семетдеш кедай Истанбулда берабер булунып, мейханелерде, чешит мерасимлерде бирликте мушаире япар, яни ярышлашыр экенлер.

Юкъарыда къайд эттигимиз киби, Джевһерийнинъ аятына айт малюмат гъает аз. Тюрк тедкъикъатчыла-

рындан Садеддин Нузетнинъ, Фуад Копрюлюнинъ,
Шукри Эльчининъ ве дигерлернинъ берген малюмат-
ларьна коре, Мустафа Джеvhерийнинъ догътыан вакъ-
ты XVII асырнынъ биринджи черитине ант этильмекте.
Озю янгъгъыз олып, бир аль-темели олмагъан олса ве
Ашыкъ Умер киби о да эвленмеген олса керек.

Аджы Бекташ Вели беним пиримдир,
Асмана чыкъан беним зарымдыр.
Беним кимсем ёкътыр, Мевля керимдир,
Насибимсе келир Хинден, Йеменден.

— деп яза шаирнинъ озю шиирлеринден биринде.
Эсерлерине бакъаракъ онынъ сербест тюшондже-
ли, диндар бир адам олгъаны, аз-чокъ медресе бильги-
сине саип олгъаны ве диван эдебиятыны якъындан биль-
гени тасавур этиле. Онынъ Истанбул ве Бурсадан баш-
лап, Тюрк-Ислям шеэрлеринде ве Румелиде Диван
кяттиплиги вазифесинде булунгъаны беллидир.

Озь деврининъ энъ махсулдар шаирлеринден бири
олгъан Мустафа Джеvhерийнинъ иджадий яратыджы-
лыгъы эр анги саз шаирининъ иджады киби, айры эсер-
лерини эсапкъа алмасакъ, эсасен севги ве ашыкълыкъ,
къадын дюльберлиги ве севгилисине къавушмакъ арзу-
сы киби екяне бир мевзугъа багъышлангъандыр. Эсер-
леринде сыкъ-сыкъ Ватан асретлиги ве гьурбетлик адж-
джысы чеккен адамнынъ дуйгъулары акс олунмакъта
ки, шаирнинъ севгилисине къавушмакъ арзусы акс этти-
рильген шиирлерининъ бир чокъунда севгилиси — бу
тувгъан иль, Ватан образы деп зан этмек мумкюн.

Джеvhерий эсерлерининъ аксерисини 11 эджалы
къошмалар ве 8 эджалы семаилер тешиль этмектелер.
Бунен бирге онынъ иджадында аруз везнинен язылгъан
гъазеллер, мустезадлар, диванлар да ер алмакътадыр.

Озюнинъ зенгин аджайип иджадынен шурет къа-
зангъан ве тюрк халкъ шиирietинде озюне акълы су-
ретте шерейли ер булгъан Джеvhерийнинъ эсерлери

къырымтатар эдебиятынынъ алтын саифелерини тешкиль этеджектир.

XVII асырнынъ биринджи ярысында дюньягъа келип, узакъ омюр яшагъан Джев һерийнинъ вефат эткен вакъты белли бир дереджеде там бельгилене. Бу 1715-1716 сенелеридир ки, бу тарих шаирнинъ ашагъыдаки дёртлагинден келип чыкъа:

Дер Джевһерий эр дем гонъялюмиз фаригъ,
Дюнъя бир кольгелик харблере лайыкъ.
Бияъ юз йирми еди устуне тарих,
Гидер серимизден бу бир думандыр.

Хиджрий 1127 сене бу мялядий 1715—1716 сенелери ола. Яни бу сенелерде шаир даа аятта экен. Демек, онынъ вефаты 1716 сенесинден эвель олмамалы. Ойле экен, Джевһерий аман-аман 90 йыл омюр эткен.

Лякин шаирлер ольмейлер, оларнынъ эсерлери яшайлар. Джевһерийнинъ де иджады яшай. Бу иджат шаирнинъ адыны да, рухуны да, озюни де Ватанына къаууштырды. Онынъ ольмез эсерлери бугунде озь илине, озь халкъына хызмет этмекте, Ватангъа авдет олгъан халкъымызнынъ тарихыны, миллий медениетини, эдебиятыны тиклемеге ярдым этмекте.

Аджы Мухаммед Риза.

К Ъ О Ш М А Л А Р

* * *

Бир кунъ башым алыр чыкъар гидерим
Бизе дагълар олсун иль дейи, дейи.
Къаялар башыны мескен идерим,
Меджнунынь кездиги бель дейи, дейи.

Яре яр олаыдан бери нэши,
Багърыма урулды мелямет ташы.
Асрет иле акъар чешмининъ яшы,
Умман олды кетти сель дейи, дейи.

Эр къачан дильдаре арз этсем алым,
Ах-у зар этмеге къалмаз меджалым.
Фердалара салар¹ бени бир залым,
Ашыкъ исенъ дагълары дель дейи, дейи.

Ол беним гонгълюми алды местане,
Темеллюк теаллюк² косътерди джане.
Шимди идер юз бинъ тюрлю баане,
Къоркъарым, танъ идер иль дейи, дейи.

Чюнки рахм этмездинъ ах, сёзюме,
Ашкъынъале атешлер якътым озюме.
Я ничюн эвельден кульдинъ юзюме,
Эй, беним *Джевхерим*, кель, дейи, дейи.

¹ фердалара салмакъ — ярынгъа, о бир купъге деп баштан аткъармакъ.

² темеллюк теаллюк — ялаткълыкъ, ийлекирлыкъ.

* * *

Джианда ёкъ икен асла гунаһым,
Бир лутф-у ихсана огърадым кельдим.
Бир къандиль ичинде дуруркен рухум,
Дженнету-ль меъвая огърадым кельдим.

Гешт иттим¹ бир заман дженне хайли,
Та элест безминде эйледим мейли.
Джемалы веддуа, сачы вел-лелейли,
Нур-ы Кибрияа огърадым кельдим.

Джевһерий таъбирдир, Мустафа исмим,
Бир къатре мениден һалкъ олмыш джисмим.
Лепһ-и махфуз² узъре япылмыш ресмим,
Хикмет-и Худая огърадым кельдим.

Не къачарсынъ бенден, эй юзи махым,
Сени севен вармы бенден зияде?
Руз-у шеб дурмайып алырсынъ ахым,
Ашыктым, агълатма бундан зияде.

Гедже-куньдюз бир висале әрмедим,
Бульбуль олып гьондже гулюнъ термедим.
Бу джефалар недир бен де бильмедим,
Вармы ки бир залым сенден зияде?

Сейле мурадынъы мен де билейим,
Инсаф эйле, чокъ агълаттынъ, кулейим.
Къабул эйле сёзюм, къурбан олайым,
Хаддим¹ ёкътыр санъа бундан зияде.

¹ гешт этмек — гезип юрьмек.

² лепһ-и махфуз — такъдирлер куттабы.

Эрджаһисинъ, гъондже гулом къокъулмаз,
Кечер гидер хатирчигим сорулмаз.
Дер *Джевһерий* маһ юзюнте бакъылмаз,
Якъар хуснинъ бени нардан зияде.

Лутф-и ихсан иле диване гонъуль,
Сени севмегенден иракъ ол сен де!
Керек сунбуль олсын, керек гъондже гуль,
Сени севмегенден иракъ ол сен де!

Эки гонъуллийсе бир козьлери мест,
Ихтияр эттирир хиркъа иле пост.
Козинден беллидир акъикъатлы дост,
Сени севмегенден иракъ ол сен де!

Эгер къыйметинъги билюр исе де,
Билип хакипае² гелюр исе де,
Джиганджа булунмаз мелек исе де,
Сени севмегенден иракъ ол сен де!

Дер *Джевһерий*, мурад олан ана,
Тевеккуль эт йонунъ Худадан яна.
Вефа гелмез андан акъибет санъа,
Сени севмегенден иракъ ол сен де!

¹ хал — сыгъыр, черчипе

² теваккуль этмек — игтаат этмек, бойсунмакъ (Аллагъа).

* * *

Бульбуль, не ятарсынъ, яз баарь олды,
Чагърышып отъменинъ заманы кельди.
Сельбилер ешерди, чечеклер толды,
Джангъа джан къатманынъ заманы кельди.

Беним ярым янакълары аллыдыр,
Акъ эллери десте-десте гуллидир.
Дергли олгъан бакъышындан белидир,
Эр дерди атманынъ заманы кельди.

Фиркъатле агълайып шевкъле кулюндже,
Колюмден тѣкюлен яшы силиндже,
Бир дульберинъ элин ельге алынджа,
Яйля чыкъманынъ заманы кельди.

Ашыкъ *Джеvhерий* де гидер достына,
Гиди ракъиблеринъ бизе къасды не?
Эвель баарь чайыр-чимен устине
Сарылып ятманынъ заманы кельди.

* * *

Кимге дад эйлесем сенинъ элинъден,
Севдигимден айры дюшюдинъ, фелек.
Янды бу вуджудым иджран элинден,
Кебап идуп багърым пиширдинъ, фелек.

Бир эрджаий яре мефтун эйлединъ,
Иыкътынъ хатырымы маъзун эйлединъ.
Тюшюрип ёллара Меджнун эйлединъ,
Акълымы башымдан пашырдынъ, фелек.

Теслим олып риза вердим къазая,
Омюрими исмарладым Худая.
Дюшюрдим зевракъым бахр-ы белая,
Ашкъ далгъасын баштан ашырдынгъ, фелек.

Арайып булмадынгъ, *Джеvhерий*, мерди,
Чектигим михнетлер серими серди.
Рах-ы ашкъта бунджа муаббет дерди
Джем идуп башыма ушюрдингъ, фелек.

* * *

Эй пери, джиана сен киби дильбер
Не кельди, не келир, не кельсе керек.
Лаълынгъ киби Лукъман тиряк-и экбер¹
Не булды, не булур, не булса керек.

Джефая башлады къадд-ы мевзунынъ,
Та арша иришти ах-ы дерунингъ².
Бойле гидер исе чешм-и пурхунынъ³
Не кулды, не кулер, не кульсе керек.

Эй алем-и хуснинъ сахид-кираны,
Ольдир кель ракъиби, верме аманы.
Ольдирмезсенгъ кенди элинънен оны,
Не ольди, не олер, не ольсе керек.

Бунджа дем козюмден акъаркен селлер,
Ваад этмиш экен сильмеге дильбер.
Ахдине дурмады ол пери-пейкер,
Не сильди, не силер, не сильсе керек.

Джеvhерий, гузелим гитти ябана,
Бедир киби чыкъты о меи мейдана.
Бу джиана беним киби диване
Не кельди, не келир, не кельсе керек.

¹ *тиряк-и экбер* — энъ яхшы дерман, илядж.

² *ах-у деруниъ* — ичинъниъ ахы.

³ *чешм-и пурхуныъ* — къанлы, къан толы козь-
леринъ.

* * *

Гъурбет иллеринде чаресиз къалдым,
Бир алымдан билер яр-ы жарым ёкъ.
Гъам-ы фиракъ иле би-меджал олдым,
Агъламакътан гъайры кисб-у кярим ёкъ.

Анынъчюн нуш эттим¹ джам иле зехри,
Буламадым бир яр долаштым лехри.
Къадими дал этти фелегинъ къахри,
Аикъларда къалдым, итибарым ёкъ.

Бу чархынъ элинден кульмедим бир дем,
Чешмигинъ яшыны сальмедим бир дем.
Бу дерттен халас олмадым бир дем,
Дерд-у гъамдан озьге эльде варым ёкъ.

Чокъ нияз эйледим кечмеди дилек,
Аджиздир ахымдан коктеки мелек.
Джевхерне бу джефа етер, эй фелек,
Зияде джефая икътидарым ёкъ.

¹ *Нуш этмек* — ичмек.

* * *

Къуртуламам учъ неснениъ элинден,
Бире фиркъат, бири гъурбет, бири ашкъ.

Учу бильмез бир-бирининъ алындан,
Бири фиркъат, бири гъурбет, бири ашкъ.

Ашкътыр бени севда иле сёйлетен,
Фиркъаттыр джевр иле синем дагълатан,
Гъурбеттир козьлеримден къан агълатан;
Бири фиркъат, бири гъурбет, бири ашкъ.

Бахри киби умманлары юзьдюрен,
Меджнун киби сахралары кездирен,
Ферхад киби дагълар башын къаздыран;
Бири фиркъат, бири гъурбет, бири ашкъ.

Бен билirim, беним акълым шашыран,
Бени севдигимден джуда¹ дюшюрен,
Мухаббет дерьясын баштан ашыран:
Бири фиркъат, бири гъурбет, бири ашкъ.

Джеврний дер: — Дерсим алдым оджадан,
Окъуйып хатм эттим къара эджадан.
Къоч йигити пир эйлейип къоджадан;
Бири фиркъат, бири гъурбет, бири ашкъ.

¹ Джуда — айры.

* * *

Сени банъа гъает гузель дедилер,
Керчекми, султаным, корьмеге кельдим.
Шефталинъи дерде дерман дедилер,
Керчекми, султаным, сормагъа кельдим.

Сенинъ ичюн йейип-ичмек дедилер,
Эльден эле къонып-кочьмек дедилер.
Коксюнъ дженнет, къойнунъ учмакъ дедилер;
Хакъ насип идерсе къучмагъа кельдим.

Арзыал эйледим бейлербейинне,
Арзыалым кьалды юзю агъына.
Багъыбан олайым хуснинъ багъына,
Къырмызы гуллеринъ термеге кельдим.

Джевхерий дер: — Сен джанларынъ джанысынъ,
Мысыр шехринде Юсуф-и Санысынъ.
Гузеллернинъ шимди сен султанысынъ,
Къул олып кьапында турмагъа кельдим.

* * *

Я Раб! Нидже олып шу гъарип алым,
Гъурбете дюшели иль банъа душман.
Ич къуртарамам бен бу гъарип серим,
Аягъымынъ бастыгъы ёл банъа душман.

Я Рабби! Ирдир бени макъсадыма,
Асрет олдым яраныма, достыма.
Къан буланыкъ гелен беним устюме,
Шу лагълардан акъан сель банъа душман.

Джуда дюштюм севдигими коръмедим,
Варып хакипае юзьлер суръмедим.
Хар элинден дост багъына кирмедим,
Тимарлар эттим гуль банъа душман.

Джевхерий дер: — Бу кунъ баштан ашырды,
Иджран атешиле багърым пиширди.
Элим сундыкъча мейвасын дюшюрди,
Мейвасы вердигим дал банъа душман.

С Е М А И Л Е Р

* * *

Бугуңь бен бир багъа гирдим,
Не багъ дуйды, не багъбанджы.
Гулюңь шефталисин дердим,
Не багъ дуйды, не багъбанджы.

Багъыңь дуварындан аштым,
Къырмазы гулюне къоштым.
Опытим, сардым, эяллаштым,
Не багъ дуйды, не багъбанджы.

Багъыңь къапысыны ачтым,
Санасыңь дженнете дюштим.
Толдырдым бадесин ичтим,
Не багъ дуйды, не багъбанджы.

Сааринъ таңь ери атты,
Бульбуль эльван-эльван отти.
Джавверий юкюни тутты,
Не багъ дуйды, не багъбанджы.

* * *

Не агъларсыңь эя козьлюм,
Гонъуль сенден айрылырмы?
Бу гузеллик сенде экен,
Гонъуль сенден айрылырмы?

Эп гузеллер мында кельсе,
Ашыкътыңь алыны бильсе,
Джумле алем гузель толса,
Гонъуль сенден айрылырмы?

Гузеллер кельсе джиана,
Хуснинь олмазды баһане,
Падиша олсань девране,
Гонъуль сенден айрылырмы?

Ол *Джевһерий* кельмейиндже,
Гъондже гулюнь дермейиндже,
Я сен, я бен ольмейиндже,
Гонъуль сенден айрылырмы?

* * *

Банъа ярдан вазгеч дерлер,
Бен кечерим гонъуль кечмез.
Эфтадеси чокътыр дерлер,
Бен кечерим, гонъуль кечмез.

Ашкъынъа тюштим, не чаре,
Саташмышым ах-у заре.
Чекерлерсе бени даре,
Бен кечерим, гонъуль кечмез.

Ашкъ тузагъына тутулдым,
О яре яндым, якъылдым.
Араирден де чекильдим,
Бен кечерим, гонъуль кечмез.

Сени банъа верен хакътыр,
Къозум, ашыкъларынь чокътыр.
Северим, инкярым ёкътыр,
Бен кечерим, гонъуль кечмез.

Джевһерийдир о къашларынь,
Ашыкъкъа чокътыр ишлеринъ.

Харман суп ки дервишлеринъ,
Бен кечерим, гонъуль кечмез.

* * *

Бугунъ бен бир гузель корьдим,
Мелек урийсине бенъзер.
Эля козьлеринъ алтында
Гулинъ гъонджесине бенъзер.

Къашларында янар отлар,
Гъондже киби ал янакълар.
Севдигим кираз лудакълар
Шекер шербетине бенъзер.

Не имкян пир вефа кельсин,
Киши севдигини булсын.
Къозум, сенинъ беяз коксюнъ
Дженнет багъчасына бенъзер.

Джевберий яре варалы,
Яр джемалыны корели,
Къудретен кози сурьмели,
Шанин яврусына бенъзер.

* * *

Бугунъ бен бир гузель корьдим,
Назына бакътым агъладым.
Тути дилини ишитдим,
Юзюне бакътым агъладым.

Янакълар эльмае догъмыш,
Ашыкълар отына янмыш.
Бойы сельби киби олмыш,

Бойына бакътым агъладым.

Ягъмур ягъар таш устине,
Эр не дерсенъ, баш устине,
Къалем ойнар къаш устине,
Къашына бакътым агъладым.

Аягъына киер къалгъын,
Кель, къозум, вар Аллах ичюн.
Акъ гердан эм кумюш сачынъ,
Сачына бакътым агъладым.

Сени догъурмаз эр ана,
Мислинъ кельмемиш джана.
Эля козылеринъ местане,
Козинъе бакътым агъладым.

* * *

Дедим: — Дильбер, сарылайым.

Деди: — Ольдиририм, кельме!

Дедим: — Ольдир, бе-ней, залым.

Деди: — Вар джан чекиш, ольме!

Дедим: — Не бу вефасызлыкъ?

Деди: — Бенде не ащналыкъ?

Дедим: — Не я бу ашыкълыкъ?

Деди: — Вар кит, чокъ ачылма!

Дедим: — Гуллер киби терсем:

Деди: — Корип элинъ къырсам.

Дедим ки: — Къойнынъа кирсем?

Деди: — Кирмеклиге ирме!

Дедим: — Гузель олгъан къачмаз.

Деди: — Ашыкъ сырын ачмаз.

Дедим: — Сув верейим, ичмез.

Деди: — Гуль ахмери алма!

Дедим: — *Джевһерий*м, гулюм.

Деди: — Хаберингъи алдым.

Дедим: — Сангъа ашыкъ олдым.

Деди: — Вар кит сагълыкъ иле!

* * *

Севдигим чыкъмыш сейране,

Козим илишти гердане.

Джиян ичинде бир дане,

Либасы олсын, олмасын.

Сени бир тенада булсам,

Кимингъ олдыгъынъны бильсем,

Тутып ал янагъынъ эмсем,

Ризасы олсын, олмасын.

Бире кель, эй гул-и гъондже,

Юзи гузель, бели индже.

Сарылсам яра доюнджа,

Эсасы олсын, олмасын.

Джевһерий акъыкът къулдыр,

Леби балдыр, янагъы гульдир.

Гузелингъ дили бульбульдир,

Сырасы олсын, олмасын.

Д И В А Н

Бульбулим, медхиягъ окъурьм руз-у шеб дал устине,

Кий ешиллер, севдигим, о ярашыр ал устине.

Гиттигинъ сейр эйледим ол хубларынъ сердарыны,
Къырмызы гуллер сокъунмъш, эфендим, шал устине.

Истеме чокъ, дели гонъуль, къыл къанаат аз иле,
Акъибет кельмек мукъаддер серимизе язылан.
Бир гузеле гонъуль вердим сёйледикче наз иле,
Дилинден шербет-у суккер дёкюлир бал устине.

Руз-у шеб Меджнун мисали гезерим эр бир ери,
Этмемиз герчи диригъ ярынъ ёлында серлери.
Гуль янагъынъ узеринде сейр эйледим дюрлери,
Санасынъ тюрю джеваир докульмиш гуль устине.

Джеверной дер ки бу назмънъ гешер-и гульзадедир.
Дёрт арифле, эй эфендим, исминъ ашикяредир.
Дерд-и ашкынтъла, эфендим, вуджудым бинъ паредир,
Эки "мим", бириси "ха" язылыр "дал" устине.

Эки "мим", бир "ха" ве "дал" арифлери арапча
"Мухаммед" сёзюнинъ язылышыдыр.

КЪЫРЫМГЪА СЕЯТ

ДУА МЕДЖЛИСИ

1903 сенеси майыс 4, базар куню, саба саат онларда, аркъадашым Хамитджан эфенди иле бирликте Исмаил бей Гаспринскийнинъ одасына дуа меджлисине бардыкъ. Даиресине кирильгени киби, къапынынъ сагъ тарафында — матбаа ве идареханеси, къапынынъ къаршысында кенди хадимлерининъ махсус одасы, оданынъ аркъа тарафында, мейва тереклери отуртылгъан буюк ве дюльбер багъчасы бар. Биз баргъанда, хадимлери къаршылаяракъ, бизни догъру багъчагъа озгъардылар. Багъчанынъ кениш ве мейданлыкъ бир еринде эки чадыр къуруларакъ, бирининъ астына, Къырым усулы иле аякъларны къавуштырып отурмакъ ичюн килимлер тешельген ве аля тюркийдже миндерлернен донатылгъан. Экинджисининъ астында рус мусафирлери ве мырзаларгъа отурмакъ ичюн скемле ве отургъычлар къоюларакъ, аля франка азырлангъан олып, биз баргъанда биринджи чадырда улема ве джуббели-сарыкълылар, экинджи чадырда картузлы, шапкели адамлар, мемулар, рус ве мусульман зиялылары отура эдилер. Исмаил бей де, гъает ачыкъ юзь ве мемнюниет иле, мусафирлерни къаршыламакъта эди. Башта бир кендиси иле селямлашаракъ, меджлисни тебрикледик. Сонъра, башкъа мусафирлерге умумий бир селям берип, озюмизни такъдим эттик. Истедигимиз чадырда отурмакъ ичюн Исмаил бей тарафындан бизге мусааде этильген сонъ, Багъчасарайнынъ улемасы ве ерли халкъы иле якъындан таныш олмакъ ичюн, улемагъа махсус аля тюркийдже донатылгъан чадыргъа кирип отурдыкъ. Къавелер ве татлылар икрам олунды.

* Девамы. Башы кечкен санларда.

Эки чадырнынъ арасында маса узерине Русиенинъ чешит тарафларындан — мусульманлардан ве руслардан кельген тебрикнамелер, эдиелер, “Терджиман”нынъ 20-нджи йылдёнюмине багъышлап нешир этильген рисалелер къоюлгъан олып, истегенлер оларны сейир этмекте, телеграмма ве мектюплерни окъумакъта ве бир тарафтан да эп мусафирлер кельмекте эдилер. Кельген тебрик телеграммаларынынъ сайысы — эки юзге, мектюплернинъ сайысы — учъ юзге якъын олгъаныны сонъ аныладыкъ. Олсун телеграммаларда, олсун мектюплерде бир чокъ мусульманларнынъ адлары олып, олар маариф хадимлерини ве маарифке хызметлери синъген инсанларны гъает шад этти. Чюнки мусульман къадынларынынъ ялынъыз киев иле къыз тоюна дегиль, бельки илим ве маарифет байрамына да иштирак эткенлери анылашылды. Миллетнинъ истикъбали, аяты ве менгулиги — къадынларымызнынъ элиндедир. Олар маарифли, тербиели ве ахлякълы олсалар, миллетнинъ истикъбали ачыкъ, олмасалар, миллетнинъ алы харап ве истикъбали бербаттыр.

Куньдюз саат он эки къарарларында, мусафирлер тамамиле джыйылгъан сонъ, Исмаил бей аякъкъа къалкъып, эр кеске хытап этерек, мухтасар ве ачыкъ суретте: Бугунъ “Терджиман” газетасынынъ йигирми сенелик дуа меджлиси олгъаныны ве узурна тешриф этерек оны къуwandыргъанлары ичюн, мусафирлерге озъ миннетдарлыгъыны бильдирип, тешеккур айтты ве улемагъа хатми Къуран иле дуа этмесини риджа этти. Намаздан сонъ улема меджлисинде Къуран хатим этилип, дуалар япылды. Сонъра емек берильди, нутукълар айтылды. Ишбу дуа куню вакъиасы “Терджиман”нынъ озюнде (1903 сенеси, майыс 11 тарихлы 18-нджи санында) тафсилятлы язылгъанындан, насыл кечкени окъуйджыларгъа беллидир. Лякин, “Терджиман”ны окъумагъанларгъа бир малюмат ве окъугъанларгъа бир даа хатырлатмакъ узре, оны бу ерде айнысыны кетирмекни мунасиб корьдим. “Терджиман”да шойле язылгъан эди:

“ДУА КУНЮ”

“Сагъ ве селямет оларакъ, элимизге верильмиш газета имтиязыны бир къазагъа огъратмайып, миллетимизнинъ малюмат алмасына ве субьянымызнынъ¹ окъувыны енгиллештирмеге, элимден кельгени къадар хызмет эте кель-

дигимнинъ 20 сенеси шукранеликнен, бир чокъ дост ве маариф севдаларынынъ иштираки иле, майыснынъ дёрт-тунде ихляслы дуаларда булундыкъ. Менджесине, пек мукъаддес олгъан шу кунъде къулларына къошулмыш шу къадар эхли ирфаннынъ кельмесинден янъыдан къуветлендим: лязим келирсе, янъыдан ишке киришмеге джесаретлендим. Мегер миллетнинъ муаббетинде хусусий бир улулыкъ ве кучъ бар киби къыяс эттим. Амма, шимди, ис эттим корьдим, дженаб-ы хакъкъа бинъ бир кере шукюр.

Буюк Русиенинъ эр тарафындан шу къадар муаббет намелери², шу къадар тебриклер, шу къадар халис дуалар кельди ки, шу гузель адамларны насыл тешеккюрнен гонъюллерини алмакъны бильмейим.. Бу къадар мектюплер аз киби, Троицк, Оренбург, Юкъары Урал, Къасым, Аджытархан ве Одесса мусульманларындан векиль оларакъ дуамызгъа дарульфунун талебеси Кендже Юсуфбеков, муаллим Бекир эфенди Эмекдаров, аджы Абдурахман эфенди Ахмеров, эдип Мухаммедфатих Каримов, мудеррис Абдурахман эфенди Гомеров, Хамитджан эфенди Гарабов (Арабов), къазы Абдурешит эфенди Ибраимов дженаплары тешриф буюрдылар. Шу къадар эдиелер, ядикярлыкълар кельди ки, “Аджеба! Мунасиблигимденми? Бахтымданмы?” — деген суаль иле виджданым раатсыз олуёр. Эр алда, зияде мутеэссир³, зияде мутешеккир⁴ ве миннетдар оларакъ, джумлениъизге чин къальптен теменна этем.

Исмаил.

“Дуа куню” — ашагъыда язылгъаны киби кечирильди.

Саат онда кешиш⁵ эфендиге яздыгъым риджанамеге бинаэн, рус кильсесинде матбуат фенининъ иджатчысы Ян Готенбергнинъ ве Русиёде матбааджы Феодорнынъ истрахат рухларына дуа этильди. Бундан эки саат сонъра идареханемиз булунгъан багъчада хатм-ы келям (Къуран) ве усул диниямызджа дуалар этильди. Бу дуада — бир къач юз мусульман, он джадид мектебининъ бирер сыныф талебесини, рус, урум, караим, еудий джемиетлерининъ мутебер адамларыны ве багъчанынъ бир тарафында, махсус азырлангъан чадырда бир чокъ мусульманлар булундылар. Дуаларгъа гузель бир мукъаддеме оларакъ, янъы джами имамы, аджы Эмир эфенди илим, маариф ве матбуатнынъ эмиети ве инкишафына, оскоч чарелерине аит гъает гузель нутукъ сёйледи. Нутукъ ярым

сааттен зияде сюрип, кемалат лисанияларына⁶ ве эфкяр муневверелерине⁷ эр кес шашты. Гъайры ислямдан⁸ олып, тюркий тильге ашна олгъанлар джемаат арасында бойле бир натыкънынъ олдугъы иле бизни тебрикледилер.

Сонъундан, бильги ве маариф тарафдары олгъан аз-рети император ве онынъ бутюн айлесининъ сагъ-селямет ве келеджеклери бахтлы олмасы эшкъына теменна этерек, махсус дуа окъулды. Мында булунгъан юзлернен мусульманнынъ ве субъянынъ: “Амин!” — деген шереф-лев сеслери къаяларны, дагъларны титретти. Къаялар да: “Аминлерге “Амин” иле акс-седа къайтарды.

Экинджи дуа — къазанлы мерхум эдип ве нашыр Абдулкъаюм эфенди Насыров иле къарабагълы мерхум эдип ве муаллим Сафаргали бей Валибековнынъ рухларына эм де эдебият иле тасиль ёлуна буюк хайриелери иле мешур олгъан сибириялы мерхум аджы Нигматулла бей Сайдуковнен оренбурглы аджы Абдулгъани бей Усеиновнынъ рухларына дуа этильди.

Учюнджи дуа илим ве маариф огърунда буюк ярдымлары иле мешур олгъан оренбурглы аджы Ахмет бей Усеинов иле бакулы аджы Зейналгъабидин Тагиев дженап-ларынынъ омюр икъбаллерини⁹ Аллах Тааладан тилемектен ибарет эди.

Бутюн инсанлыкъ алемине манасы белли олгъан мукъаддес амин бинъ агъыздан, санки дерсинъ, бир агъыздан чыкъкъан киби, кок юзюне янгъырамакъта эди.

Дёртюнджи дуа мында булунгъанларнынъ джумлеси ве узакътан тешриф буюрмыш мусафирлернинъ, махсус къурулгъан чадырда булунгъан эфенди ве ханымларнынъ сагълыгъы ве икъбаллери ичюн къылынды. Дуада булунгъан джемааткъа, лютфен буюрдыкълары ичюн тешеккюр бильдирип, Ташкенттен бахшыш кельмиш беяз йипек джуббени (чапанны) мен дуаны алып баргъан аджы Эмир эфендиге такъдим эттим. Дуаларнынъ сонъуна къадар кельген тебрик телеграммаларынынъ микъдары — эки юз къадар, мектюплернинъ микъдары юз учъке барды. Русиеден, Къытай Туркистанындан, Хивадан, Ирандан, Мысырдан, Булгъарыстандан, Женевадан, Парижден, Нью-Йорктан ве дигер ерлерден тебриклер бар эди. Шеэрлер, джемиетлер, джемиет-и хайриелер, мектеп ве медреселер адындан язылгъан наме-и махсусалар¹⁰, Кырым, Къазан, Закавказ халкълары ве Закавказ шейхульислямы киби мукерреметли¹¹ эфендилерден селямлар бар эди. Къазан джемиети хайрие исляминеси апрель 26-да махсус топ-

ланып, наме-и махсус иле тебриклемеге кыарар вермиш. Троицк шеэрининъ джемиет-и хайриеси биз бенделери-ни даимий ве фохрий аза сайлап, весикъа ёллагъанлар. Петербург мусульманлары да бойле наме-и махсус гондергенлер. Озь джемиетимиз олгъан Багъчасарай мусульманлары йигирми сенелик дуамызны тебриклеп, топлангъан 2000 рубле параны такъдим этювнен бизни къает месрур эттилер¹². Ишбу акъча — эскиргени ичюн къапатылмыш олгъан “Орта медресе”нинъ тахиддине¹³ такъдим этильмиштир. Аллах разы олсун. Саратов виляетинден мешур чуха¹⁴ ве юн эшья фабрикантлары аджы Эш-мухаммед Дибирдиев ве онынъ бирадерлери окъутувда усулы савтия¹⁵ Багъчасарайдан чыкъкъаныны ве Багъчасарай муаллимлеринден — узакълардан кельгенлерге телкъин этильдигини¹⁶ хатырлап, муаллим эфендилерге бирер урбалыкъ чуха эдие этип, идаремизге гоньдергенлер. Кельген бир чокъ эдиелер арасында туджжар муътеберлерден¹⁷ мешур маденджилер — Мухамметшакир ве Мухамметзакир Рамиев дженаплардан кельген кыйметли ве ренкли ташлардан япылгъан демет джумленинъ дикъкъатыны озюне джелп этти. Ишбу таш ве маден демети — алтын, яшма, александрит, зумрют, аметист, хризолит, дагъ буллюри ве саире Урал ташларындан тертип этильген кыыркъ фунтлыкъ бир чечектир.

Дуа ве нутыклар биткен сонъ, дуада иштирак эткен джумле урьметли мусафирлерге — аля тюркий софралар, рус ве дигер мусафирлерге — аля франка — эки софра донатылып, емек берильди. Бу эснада, дуагъа ве тебриклемеге кельген чалгъы такъымы — сексен адам бир пешраф чалдыкътан сонъра, “Я худа хыфыз эйле падишайы!”¹⁸ деген рус мунаджаатыны¹⁹ чалдылар. Мында булунгъан джумле ихтирамнен аякъкъа къалкъып, мунаджаат биткен сонъ, текрар ве текрар: “Ур-ра!”лар иле дагъларны титреттилер. Айтылгъан бутюн нутыкларыны, мектеплер адына субьяннынъ окъудыклары тебриклерни шимди дердж этмеге вакъыт да, имкян да ёкъ. Бу нутыкъ ве тебриклерде, мектюплерде шу къадар чокъ дикъкъаткъа ляйыкъ фикирлер бар ки, джумлесини бир меджмуа шекилинде нешир эттирмек даа мунасиб корюльди. Акъмесджиттен кельген ресимджи Вознесенский бутюн джемаатны бир къач кере ресимге чыкъарып, истегенлер ичюн азырлап береджек олды. Акъшам ренкли фенерлер якъылып, меджлис откерильген ерде кеч вакъыткъа къадар субетлер кечирильди. Генчлерден базылары шиирлер окъ-

удылар, базылары оюн төшөп эглендилер. Алынган мек-
тюплернинъ ве тебриклернинъ мундериджеси пек иб-
ретлидир. Миллет не дей, не истей — келеджек санымыз-
да (“Терджиман” газетасы козь огюне алына — **терджи-
меджи**) язармыз. Шимдилик, джумлеге текрар ве текрар
тешеккюрлеримизни бильдиремиз”.

Иште бойле, “Терджиман”нынъ озюнде беян олун-
ганы киби нутыкъ сёйлегенлер арасында багъчасарайлы
имам аджы Эмир эфенди акъикъатен пек гузель, пек
ачыкъ, тесирли ве мундериджели чыкыш япты. Илим ве
маарифнинъ келеджек ичюн не дереджеде девир талабы-
на джевап береджек шей олгъаныны, инсан ичюн илим
ве маарифтен де сеадетли мутасавер²⁰ олмадыгыны ве
маарифнинъ шерафети не дереджеде буюк ве муим ол-
дугъыны аяттан ве хадис-и небевиедан²¹ бир чокъ делил-
лер иле изах ве беян эттиктен сонъра, буларгъа аит Авро-
панынъ улема ве алимлерининъ эсерлеринден, макъале
ве язгъанларындан, айткъанларындан бир чокъ мисаллер
эм де делиллер косътерип, меселени зиядеси иле ачыкъ-
айдын тасвирледи. Бойлеликнен, илим ве маарифнинъ
эмиети ве шерефини динълейиджилернинъ козь огюне
кетирген сонъ, о, илим ве маарифнинъ кенишлемесине
хызмет эткенлернинъ не къадар мукъаддес ве мухтерем
олгъанларыны ве о хызметнинъ де эки къысымдан иба-
рет олгъаныны, бири — маддий, яни маариф ёлуна пара
иле къолтутмакъ ве дигери — маневий, яни огретмек,
сёйлемек, язмакъ иле олгъаныны ве буларнынъ эр бири
гъает макъбул ве такъдирлемеге ляйыкъ олгъаны алда,
къалем хызметининъ башкъаларына нисбетен даа зияде
файдалы, умумий, бакъий ве эбедий олгъаныны пек
ашкяр бир суретте беян этип, 20 сенелик хызмети ичюн
Исмаил бейге умуммиллет тешеккюрини айтты.

Шундан сонъ Абдурахман эфенди Ахмарев рус ти-
линде нутыкъ айтаракъ, Исмаил бейге буюк хызметлери
ичюн тешеккюр бильдирип, оны Троицк джемиет-и хай-
риесининъ фахрий азасы этип сайлагъанларыны беян этти.
Мен дахи тюркий тильде, мухтасар²² бир нутыкъ иле
чыкып, алий азретлерини тебрикледим, хызметлери
огюнде теменна эттим ве тешеккюримни бильдирдим.
Одесса дарульфунунынынъ талебеси Юсуфбеков — рус-
ча; муаллимлерден Бекир эфенди Эмекдаров ве багъча-
сарайнынъ мектеб-и джадид талебелеринден бир къачы
ве “Терджиман” идаресининъ мемурларындан дахи бир
къач адам тюркийдже язылган тешеккюрнамелерини

бутюн мусафирлер огюнде сес чыкъарып окъудылар. Мен дахи, вакъыт мусааде этсе ве имкян олур исе, бельки окъурым дие, меджлиске бармадан эвель бир макъале язып азырлагъан эдим. Лякин, вакъыт мусааде этмегенинден, бираз узунджа олгъан бу макъалени меджлисте окъуп, башкъаларнынъ башыны кутъмекни мунасиб коръмедим. Кягъыт мусааде эткенинден, бир хатыра олур деп, ич олмагъанда, бу ерде оны язып къалдырмакъ истейим. Язгъан макъалемнинъ мундериджеси бойле эди:

“Мухтерем муаррир эфенди! Сиз затымызгъа нисбетен айтмакъ борджлу олдугъымыз тебрик ве тешеккюратны ве бу мен гъайры хад²³ арз этмек ичюн бир къач сёз айтмагъа мусааде этменъизни сорайым. Мухтерем муаррир эфенди! Бугунъ бизим ве векиль оларакъ бизни ёллагъан ватандашларымыз ве шеърдешлеримиз ичюн энъ къуванчлы бир кунъдир. Бу меджлисте кечирдигимиз дакъикъалар аятымызнынъ энъ лезетли ве омюримизнинъ энъ къыйметли дакъикъаларындандыр. Чюнки, “Терджиман” газетасынынъ 20 сенелик девамына ве онынъ муаррири олгъан сиз затиль чалиель къадырнынъ²⁴ 20 сенелик хызмети миллие ве джумерт маарифперверине тешеккюр дуасында булунмакътамыз.

Бир газетанынъ намусы ве истикъамет узеринде девам иле ватанына эм де миллетине 20 сене хызмет этмек шерефине наиль олувы, ич шебусиз, пек буюк бир мувафакъиет ве гъает шукрли бир иштир. Лякин матбуаттан ве матбуатнынъ эмиетинден хабери олмагъан бир миллет огюнде, гедже къаранлыгъында корюнген зия-и фежр²⁵ киби, эр чешит маддий ве маневий къаршылыкълар ве мушкюлликлерге кокюс керип, энъ агъыр бир хызметни алып баргъан догъру меслекли “Терджиман” газетасы, башкъаларгъа нисбетен, бираз зиядедже тебрик ве тешеккюрге лайыкътыр. Эй, мухтерем муаррир эфенди! Сизинъ 20 сенелик фаалиетинъизни, ватангъа ве миллетке къаршы косътердигинъиз ве косътермекте олдугъынъыз буюк хызметлеринъизни, джан ве гонъюлимизден тебриклей ве бундан сонъ дахи, пек чокъ вакъытлар шу хызмет-и мукъаддесинъизни девам эттирменъизни Дженаб-ы хакътан дуа иле тилеймиз.

Бу кунъ биз ичюн энъ эмиетли бир кунъдир. Чюнки, татар миллетининъ тешкиль олдугъындан берли ве татар адынынъ тарих саифелерине кирдигинден берли матбуат ичюн, маариф ве инсанлыккъа япылгъан фикир эм де къалем хызмети ичюн, ильк дефа оларакъ, бойле бир

шадлыкъ куню гъаеи миллий суретте отъкериле. Бизим къалпылеримизде илим ве маарифке севги ве онъа хызмет эткенлерге урьмет исси, инсанлыкъ ве медениетке мейиль арзусы уянмасына ильк себеп — сизинъ хызметинъизнинъ нетиджелеридир. Бундан 20—30 сене эввель матбуатнынъ къадир ве къыйметини, илим ве маарифнинъ эмиетини бильгенимиз пек аз эди. Мектеп ве медреселеримизде тасиль усулы ве тербие пек фена эм де гъаеи ашагъы севиеде эди. Оларнынъ исляхкъа мухтажлыгъы хусусында фикир ве мулязамыз да ёкъ эди. Илим ве маарифни ялынъыз яхшы окъумагъа билюв диерек зан этер эдик. Русча окъугъанларымыз ве рус мектеплерине барып зенаат огренгенимиз — пек аз ве оларнен де миллет арасында мунасебет ве ихтиядж ич ёкъ дейджек дереджеде аз эди. Озь тилимизде эдебият ве илим, маарифке аит рисалелер язып, миллет балалары арасында ахлякъ ве тербие, унер ве зенааткъа аит оларакъ нешир эттирип, ватангъа эм де миллетке хызмет этмек фикирлери кене де, ич ёкъ дейиледжек дереджеде аз эди. Илерице миллетнинъ анасы оладжакъ къыз балаларгъа ляйкъ олгъан тасиль ве тербие берювнинъ эмиети ве зарураты ич де козь огюне алынмай эди. Оксюз ве фукъарелерни, аджиз ве мискинлерни тербиелемек ичюн джемиет-и хайриелер ачып, инсаниетлилик косьтерюв фикирлери даа къафамызгъа кельгени де ёкъ. Ве, ким биле, чокъларымыз ойле шейлернинъ темелинден хаберимиз де ёкъ эди. Табий олдугъымыз буюк Русие девлетининъ къанунларыны бильмей эдик. Ватандашларымыз олгъан руслар иле арамызда мунасебет ве достлукъ аз олып, бири-биримизни танымай эдик, буларнынъ джумлеси миллет ичюн пек фена ве теэссюфли ал эди. Бутюн буларны сиз эр кестен эввель ис эттинъиз ве аныладынынъыз. Яшадыгъынъыз ватаннынъ ве менсюп олдугъынъыз миллетнинъ менфатына хызмет этмек киби буюк ве мукъаддес бир макъсатны башынъызгъа къояракъ ве кетиледжек ёлнынъ мушкюллигине бакъмаяракъ, къараманане бир суретте хызметке киришип, 20 йыл девамында оны шеревнен алып бардынъыз. Метанет ве гъайретинъиз саесинде бу хызмет-и алиенъизнинъ семересини кендинъизге де корьмеге ве мукъфат-ы маневия оларакъ миллетнинъ тешеккюрини къазанмагъа наиль олдынъыз. Бу, эпимиз ичюн буюк бир къуванчтыр. Миллет сизден миннетдардыр. Чюнки, сизинъ хызметинъиз саесинде кендининъ илим ве маарифке мухтаж экенини илим ве маарифтен баш-

къа, олсун бу дюньяда, олсун ахиретте сеадет ве селямет-лик мевджут олмадыгыны огренди. Сизинъ саенъизде усул-ы саутиянынъ башлангыч мектеплерде ислях олундыгыны ве эвельки тасиль усулына нисбетен бунынъ не къадар макъсаткъа уйгун экенини ве эвельки усул-ы тасильге нисбетен бунынъ не къадар яхшылыгыны ве файдалы олгъаныны озъ къулакъларынен эшитип, козьлеринен корьдилер, къаний олдылар, къабул эттилер. Сизинъ саенъизде илим ве маарифнинъ эм дюньявийи, эм эскиси мевджут олып, дюньяда яшагъан инсан ичюн экиси де керек олдугыны ве медреселеримизнинъ тертип ве низаматы усул-ы тасиль ве программалары ислях этилерек, шегиртлеримиз ве бильахире²⁶ мааллелерге дагъылып, миллетнинъ башы, къавмнынъ ребери оладжакъ имамларымыз ичюн экисинден де, яни — эм илим-и шаркъиядан, эм де шимдики илимлерден хабердар олмакъ керек экенини тасдикълап, бунынъ чаресини араштырмагъа башладылар. Сизге оларакъ матбуатнынъ эмиетини, къадыр-къыйметини огренип башладылар. Керексе русча ве керексе тюркийдже эр тюрлю эсерлер ве газеталар окъуяракъ, белли бир хулясагъа келип, мемлекетнинъ аяты ве яшайышында иштирак этювлери, девлетке урьметлери, ватан ве миллетке севгилери арта.

Бир миллетнинъ вазияти ве ахлякыны ислях этмек, илим, маариф, унер ве санаткъа мейиль бермек эм де истегини арттырмакъ ичюн энъ биринджи ве тесирли васита — матбуат экенини бильмеге ве озъ тилимизде ахлякъ, эдебият, тарих, джогърафиягъа аит ве саире эсерлер язып, русчадан терджиме этип, русларнынъ илими ве медениети, эдебиятынен таныштырып, азылгъанларны окъуп, ифаде этип, анылап башладылар. Сиз, эалининъ анылая биледжеги суретте хитап этип, русча окъуманынъ, оларнынъ тиллерини, урф-адетлерини бильмекнинъ эр эки тараф ичюн керекли ве файдалы олгъаныны анылаттынъыз. Девлетимизнинъ мусульманларнынъ диянет ве укьукъларына ич бир тюрлю къаршы турмагъаныны ве теджавуз этмегенини, эм этмеге де истемегенини беян этип, эхли ислямнынъ девлетке севги ве ишанчыны, ватандашларымыз олгъан русларгъа достлукъ мунасибетлерини арттыраракъ, эхли ислям несилининъ, керек олса рус мектеплерине кирип, илим ве маариф боюнджа тасиль алмаларына, керек олса, кенди башларына рус лисаныны огренип, тиджарет ве санатта файдаланмаларына, девлет ичюн де файдалы адам олмаларына ве

бир чокъ ерлерде русча окъумакъ ичюн мектеплер ачыл-масына себеп олдынъыз. Сизинъ бу хусуслардаки насиат-ларынынъ бир вакъытлар миллетке бир къадар гъарайып дююлмакъта эди. Чюнки, миллет — дюньядан хаберсиз эди. Шимди бильгенлер, анълагъанлар ве файда иле зарарны фаркъ эткенлер чокълашты. Оларнынъ джумлеси сёзге мутешеккюр. Буларнынъ джумлеси сизге мутешеккюр ве миннетдарлар. Зира ки, меслегинъиз — мукъаддес эм де макъсадынъыз алийдир.

Эвельден рус мектеплеринде окъугъан мусульман балалары пек аз мыкъдарда олсалар да, олар — миллетни ве миллет де оларны севмеди. Сонъ заманларда исе, рус мектеплеринде окъугъан мусульманлар — кенди миллетдаш ве диндашларынынъ теракъкий ве сеадетине чалышмакъ — девлет ве ватаннынъ менфаатына хызмет этмек демек олгъаныны анълаяракъ, менсюп олдукълары миллетнинъ арасына илим ве маариф акъкъында неширлер чыкъарып башладылар. Оларнынъ бу алларыны корьгенде мусульманлар да оларнынъ кендилерине ве бивасита²⁷ рус мектеплерине, илим ве маарифке, айны вакъытта укюметке эйи ве дикъкъатлыджа назар иле бакъып башладылар. Бу — пек эйи бир алдыр ки, бунынъ ичюн кене, хусусан сизге тешеккюр айтамыз. Зира ки, руханийлернен окъумышларнынъ ильми ахирия иле джадидие фенининъ такъриб²⁸ ве бирлешювине бизим Русие мусульманлары арасында, энъ эвеля, сиз фикир юрсеттинъиз. Бу фикирлерни, башта бир сиз ортагъа къойдынъыз. “Эй, зиялы мусульманлар! Эй, окъумышлы яшларымыз! Бу авам халкъымызнынъ теракъкий этмеси ве уянмасы, раат ве сеадетлик ичюн биз не яптыкъ?! Эсерлер яздыкъ да — окъумадылармы?! Мектеплер ачып, окъумагъа башладыкъ да — кельмедилерми?! Зенаат ве санат огреттик де — кельмедилерми? Биз бу шейлерни корюп кечирдик: джайль, надан дие, нефрет иле бакъып кечмектен гъайры даа не яптыкъ?! Авам халкънынъ зеинини, фикирини ачмакъ ичюн язылгъан ве терджиме этильген учъ-беш дане эсер бар исе, олар да — бизим эсерлеримиз дегиль де, анда-мында медресе кошелеринде яткъан заваллы шегиртлернинъ, ярты-юрту тасиль корьген молзаларнынъ эсерлеридир”, — дие энъ биринджи хитап эткен зат сизсинъиз. Бу хитапларынынъ бошкъа кетмеди, фикирлеринъиз ерге тюшмеди. Динълегенлер ве муляаза эткенлер олды. Окъумышлы генчлеримиз етишип чыкътылар. Олар къалемге сарылдылар. Къазан, Оренбург, Баку, Тифлис,

Петербург ве Москва киби буюк шеэрлерде маарифпер-
вер, эйи ёнелишли, намуслы муаррирлеримиз етишип
чыктылар. Оларгъа сизинъ буюк тесиринъиз ве чокъ-
тан-чокъ ярдымынъыз олдугъындан, миллет сизден гъа-
ет миннетдардыр, эфендим! Вакъыты иле миллетнинъ
анасы оладжакъ ве тербиели, окъумышлы олгъанда —
бутюн миллетнинъ селямет ве сеадетине, джаиль олгъаны
такъдирде — бутюн миллетнинъ элякет ве феякетине
себеп оладжакъ кызларымызнынъ тасиль ве тербиеси
хусусына сиз пек чокъ гъайрет эттинъиз. “Кызларны
окъутмакъ керек дегиль. Язы огретмек исе, аслы да джаиз
дегиль”, — дие, хата фикирде олгъан бир миллет ортасы-
на чыккып: “Ёкъ, ойле дегиль! Кызларымызнынъ тер-
бие ве тасили эм амельде; эм акылен — керектир! Эр
шейден эвель бунъа эмиет берильмели: кызларымыз
тербие ве тасиль алмасалар, миллетнинъ инкишаф этме-
си мумкюн дегильдир”, — дединъиз. Бу фикирлеринъиз-
нинъ улулыгъыны бир кереден анълаамадыкъ исе де,
шимди анълагъанларымыз ве муджиби иле²⁹риаает эткен-
леримиз кунъ-куньден артмакъта.

(Девамы бар).

*Къазантатар тилинден
терджиме эткен Аблязиз ВЕЛИЕВ.*

¹Субьянымызнынъ — балаларымызнынъ.

²Наме — мектюп.

³Мутеэссир — бир де бир шейнинъ теэссураты астында булунмакъ.

⁴Мутешеккир — тешеккир айтмакъ.

⁵Кешиш — христиан руханийси, папаз (тердж).

⁶Кемалат лисанияларына — лакъырды этюв кямиллигине.

⁷Эфкъар муневверелерине — айдын фикирлигине.

⁸Гъайр-ы ислям — ислям дининде олмагъан.

⁹Икъбаль — эйи келеджек.

¹⁰Наме-и махсуса — махсус мектюплер.

¹¹Муккерреметли — урьметли.

¹²Месрур этмек — бахытлы этмек, къувандырмакъ.

¹³Таждид — янъартылуз, гъайры тикленюв.

¹⁴Чуха — сукно.

¹⁵Савтия — фонетика.

¹⁶Телкъин этильшигини — анылатылгъаныны.

¹⁷Туджджар муътеберлер — урьметли туджджарлар.

¹⁸“Я худа хыфыз эйле падишайы!” — “Боже, царя храни!” йыры.

¹⁹Мунаджаат — гимн манасында.

²⁰Мутасавер — тасавур этилбиледжек шей.

²¹Хадис-и небевие — пейгъамбернинъ сёз ве ишлери.

²²Мухтасар — къыска.

²³Ве лу мен гъайры хад — атта сынъырсыз суретте.

²⁴Затиль чалиель къадыр — улу сымалы зат.

²⁵Зия-и фежр — танъ шавьеси.

²⁶Бильяхире — ниает, ахыр-сонъу.

²⁷Бавасита — шунынъ ярдымында.

²⁸Такъриб — якъынлыкъ.

²⁹Муджиби иле — керекли суретте.

КЕНДЖЕЛЕР ИЧЮН ТЮРКЮЧИКЛЕР

Башлангыч сыныфларда ана тили дерслеринде бала йырларынынъ тесири пек буюктир.

1. Йырлар баланынъ эшитюв къабилиетини осьтюре ве бойлеликнен ана тилининъ теляффузы, имлясыны огренмеге ярдым этелер.

2. Талелелернинъ лугъатлары зенгинлеше, чюнки тюркюде олгъан сёзлер хатыраларында тез пекитиле.

3. Базы тюркюлерни иджра эткенде балалар сёзлерге уйгъун арекетлер япа билелер. Буны дерснинъ раатлыкъ вакътында къуллармакъ мумкюн.

4. Йырлар дерсни мерактылы япалар, балаларнынъ ана тильге севгиси арта.

Мен “Элифбе”де (Э. Акъмоллаев) ве “Кенджелерге окъунъыз” (С. Касич — Харахады) китапларында олгъан бир-эки шиирчиклерге макъам уйдуруп, талелелериме огреттим, олар авесликнен иджра этелер. Тюркюлернинъ файдасыны корип, озюм бестекяр олмасам да, оларны оджаларгъа теклиф этем.

Макъамларны ноталарнен язмагъа музыкашынас Алие Османова ярдым этти.

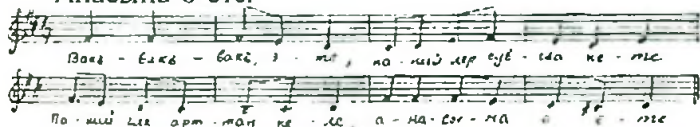
“Папийчик” (“Элифбе”, 87 с.)

— Вакъ-вакъ-вакъ,- эте,

Папийлер сувгъа кете.

Папийчик арттан келе,

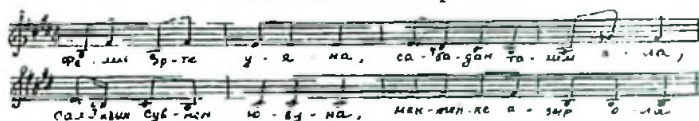
Анасына о ете.

Тюркючикни йырлагъанда балалар сыранен тизилелер, папийлерге такълит арекет этелер, арттаки папийчикни ве огдеки анасыны косътерелер.

“Саба”
 (“Элифбе”, 115 с.)

Фемий эрте уяна,
 Сабадан талим ала,
 Салкын сувнен джувуна,
 Мектепке азыр ола.

Бу сёзлерни йырлагъанда талелелер арекетлеринен
 Фемийни юкылап уянгъаныны, талим алып, мектепке
 кеткенини косътерелер.

Меним бебийим
 (А. Велиев)

I

Меним дюльбер бебийим,
 Санъа тешек тешейим
 Къара козылю бебийим,
 Ёргъанчыкънен орытейим.

II

Ярын келир айванлар:
 Аюв, тильки, тавшанлар.
 Хоран тепип ойнарлар.
 Къашкыръ кельсе къуварлар.
 Багълама:
 Айнени айта-айта,
 Янына Айше ята,
 Козычиклери юмула,
 Берабер юкылап къала.

III

Къара козылюм, къокъылачыкъ,
 Яткъан еринъ сыджачыкъ.
 Саба турсанъ еринъден,
 Мен оперим бетинъден
 Багълама:

“Чипчелер”

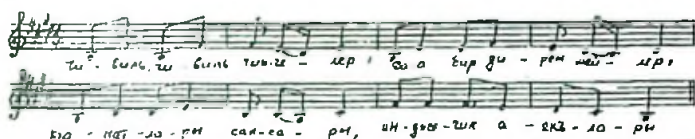
С. Усеинов

(“Кенджелерге окъунъыз”, 41 с.).

Чивиль-чивиль чипчелер,
Даа бир дирем шейлер,
Къанатлары сап-сары,
Инджечик аякълары.

II

Чивиль-чивиль чипчелер
Чивильдешип юрелер.
Эгер тары корьселер
Аман чапып келелер.

Талелелер къолларыны белге къойып, чипчелер киби
“къанатларыны” къакъалар, аякъларыны косътерелер,
чивильдешип башларыны чевирелер, ве “тары корип”,
оджанынъ янына чапып келелер.

“Ягъмурлы кузь”

(“Кенджелерге окъунъыз”, 159 с.).

Тез етишти ягъмурлы кузь,
Кете дерске балалар.
Ягъмур ягъа гедже-куньдюз,
Энди сувуй авалар.

Лейля АСАНОВА,

Акъмесджит районы, Мирное коюндеки
2-нджи орта мектепнинъ аджапчеси.

◆ Түлһнар УСЕЙНОВА

КУЗЬ САБАСЫ

Икяе

Узун-кыска баджалары мазун-мазун кокке тикленген, озьлери исе, бичимсиз кьутуларны аньдырган эвчиклер ве “временка”лар кьондурылган тарла бойлап еди-секиз яшларындаки огьланчык агьыр-агьыр адымламакьта. Устюндеки кьаверенки курткачыгы да, аякларындаки резина чызмалары да чамурга быланганлар. Туткьал киби япышкьан балчыктан даа зияде агьырлашкьан чызмачыкларыны темизлемек ичюн бираз токтала, сонъра кене ёлуна девам эте. Экиши сыфатлы кузь сабасы кунешсиз козылеринен этрафка сувукь-сувукь бакьмакьта. Къуршун тьсюлю бутлар исе, ашагы эгилип, ана-мына ягдажам, дие беклемектелер. Нурсыз, титис ава...

Амма, китаплар толу чантасыны зар-зорнен котерип

кетекткѣан огъланчыкъ бунъа къулакъ асмай, бурун астындан нелердир сѣйлеп, джам ерине целлофан чекильген сокъур пенджерели эвлер арасындан, чакъыл ве къум обалары устюнден кечип, копек ве кучюклернинъ бир агъыздан абалавлары алында эп огге кете.

Бу огъланчыкъ — Эмин. О, шу “самострой” денильген эвлерден эки километр узакълыкътаки кой мектебининъ биринджи сыныфында окъуй. Мектепте энди чокътан чанъ чалынып, дерслер башланды. Эмин исе, аля ёлда...

Дамы ерден зорнен корюнип тургъан алчачыкъ “временка”гъа якъынлашып ушюген юмручыкъларынен къапыны къакъты. Ичериден богъукъ оксюров ве папучларнынъ шыпылдысы эшитилъди.

— Бита, къапыны ачынъыз, бу меним, — дие къычырды Эмин.

— Шимди, балам, шимди, — дие джевапланды битасы къапыгъа якълашыр экен.

Къапы гъыйкъылдап ачылды ве Эмин аякъларыны босагъада бир-эки къакъкъан киби олып, ичериге сокъулды.

— Вай, балам, не олды, не ичюн къайттынъ, дерслер ёкъмы? — Къартанасы бойле суаллер ягъдыргъан алда, торуныны ичериге алды.

— Оджапчем къувды, — деди Эмин чантасыны кошеге фырлатып, озю де алчакъ къона устюндеки сыджакъ чайникке таба ашыкъты.

— Я не ичюн? — соргъусыны девам этти битасы, юваш, индемез торунынынъ оджапчеге не киби ярамазлыкъ япкъаныны билъмек истеп.

— Мен сыныфкъа кирип, онынъ табаныны чамурладым. Чызмаларымны о къадар сюрттим, темизледим, амма олар эписи бир чамурлы къалгъанлар... Оджапчем, бар, ювуп кель, деди. Я оларны къайда ювайым, чешмеде сув ёкъ. Э-э... мына..., — юткъуна-юткъуна икяе этти Эмин кедерини.

Бираз къызынгъан сонъ, Эмин кошеден чантасыны алып, ичинден дерслигини чыкарды да, эски миндер тѣшевли тахта сет устюне ерлешти. Бурнуны чеке-чеке китапны саифелемеге башлады.

Къартанасы теренден кокюс кечирип, аш азырламагъа башлады.

Анасы, битасы ве Эмин яшагъан тар оджакъта учю берабер яткъан тахта сет, урба, сауут-саба долаплары, кошеледи демир соба ве къоначыкътан гъайры бир шей

сыгьмай. Долаптаки къазан-тавалар санки сергиге чыкъта-рылгъан — йылтырайлар. Диваргъа кырмазы гуллю килим асылгъан. Кучюджик эвде ерлешкен кучюк къорантанынъ, иште, бутюн байлыгы будыр. Бир ода ве бир аяттан ибарет эвчикни озылери, озь эллеринен тикледилер. Озьбекистандаки эки козлю квартираларынынъ парасына тек бу мескенни кыурып олдылар.

Кыышкъа якъын эвдеки сыджакълыкъны бираз олса да, сакъламакъ ичюн, пенджерелерге целлофан чеке: Топлагъан одунларны ве комюрни якъып битирген сонъ, эв ичиндеки арарет тыштакисинен бир олгъанда, къоранта сой-сопларына кете. Биревлернинъ кениш, айдын, сыджакъ эвлеринде даима озюнъни арткъач, керексиз сезип, эр шейден чекинип, бир де бир арекетлерден сакъынаракъ яшамакъ насыл олгъаныны Эмин энди пек яхшы биле.

Кыышта тайгъалакъ сокъакътан агъыр къопкъаны котерип кельмек, оны да эвге етейим дегенде, апансыздан авдармакъ, ачув ве элемден окюрп агъламакъ не олгъаныны да Эмин яхшы биле. Къопкъа о къадар чокъ сув алмай, амма оны кетирсенъ, бир талай иш битирмек — сыджакъ чай ичмек, ювунмакъ, чамашыр ювмакъ мумкюн. Битасы Эминни аджып, чокъ вакыт сувгъа озю бара. Анасыны исе, Эмин тек саба ве акъшам коре. Анасы кунь бою базарда отура. Базыда аз олса да, пара кетире, базыда исе, отурып агълай.

Эминнинъ бабасы шеэрде янъы кыарысы ве кызынен балабан эвде яшай.

Эмин, сетте отурып, китаптаки ресимлерни бакъа. Онъа бу китапны рале къомшусы Наджие берди. Эмин китаптан козюни алып, пенджереге бакъа. Тышта сагъанакълап ягъмур ягъа. Ресимдеки эв исе, юксек ве дюльбер. Эмин бойле эвде яшамакъны арзулай. Буюсе, о мытлакъа ресимдекиси киби эв къураджакъ, анасы ве битасыны кошеге кыйып бакъаджакъ.

— Мектепте дерслер даа битмегендир, — шырын халлардан Эмин бугунъки акъикъаткъа къайтты. Оджапчеси пек серт. Эр бир шейге ачувлана, сёгюне. О ёллардан озю юрип бакъса эди... шу самостройнынъ сокъакъларындан... Сонъ корер эдик онынъ темизлигини! Амма, о аныламагъа истемей. Козлюклер артындан бакъкъан козлери ич бир вакыт кульмейлер.

Саба Наджие Эминни анасы пиширген къурабие-лернен сыйлады. Бир кере Эмин Наджиелерде мусафир-

ликте олгъан эди. Оларнынъ балабан актыллы копеклери бар. Эвлери де балабан, кениш, боялы пенджерелерде мелешелер ачалар. Сыджакъ, рушен, тахта табанлы одалар. Эмин озьлерининъ тар, табаны бетон тѣшевли сувукъ времянкаларына къайтмагъа ич де истемеген эди. Шу акъта тюшюнир экен, Эмин чантасында Наджие берген къурабиелерни хатырлады. Алып, бирини битасына берди, экинджисини исе, анасына къалдырды.

— Озюнь аша, балам, — деп битасы къурабиени то-рунына къайтарып берди.

Эминнинъ битасы атик, машшалласы бар. Анасы киби агълап отурмай. Чешит тешкиятларнынъ къапыларыны къакъта. Анасы шай дей. Эмин времянкаларынынъ къапысына бакътып, чанъыны араштырды. Эбет, битасы джесаретли, ич бир къапы огюнде токъталмай, амма не файда?! Мына, учъ йылдан берли къатнай. Одалардаки креслоларда ясланып отургъан эмджелер оларгъа ярдым этмеге истемейлер, де пара ёкъ, дейлер, де даа насылдыр весикъаларны талап этелер.

Айды, мына Эмин осюп-буюсин, анасы ве битасы ичюн хаялындаки эвни къуар. Кенъ пенджерелерде дюльбер череплер ичинде чечеклер гуль ачар. Битасы да бир ерге барып ялвармаз. О вакъыт онынъ джаныны кимсе агъыртмаз. Анасы да базарда отурмаз ве бир тамчы козь-яш тѣкmez...

— Эллеринъни юв, балам! — Битасынынъ сѣзлери Эминнинъ хаялларыны больди. Китапны къапатып, чантасыны къойды. — Мына, аша, — деп битасы онынъ огюне бир чанакъ сыджакъ шорба къойды. Шу заман къапы гыйкъылдап ачылды ве босагъада мавы пальточыгъыны бир тамам чамурлаткъан Наджие пейда олды.

— Мектептен чыкъкъанынъны сыныф пенджересинден корьдим, — деди Наджие ничюндир къуванчлы бир сеснен, селямлашмагъа биле унутып. — Тенефюс вакъытында Наталья Сергеевна мектеп азбарында тайып йыкъылды. Бизлерни эвлеримизге къайтардылар. Мен санъа эв вазифесини кетирдим. Билесинъми, чешмеде аля даа сув ёкъ. Энди керек де дегиль. Ойле кучьлю ягъмур ягъды ки, чукъурлар сувгъа толды. Чызмаларымызны ювмагъа ер чокъ! — Кызчыкънынъ агъызы токътамай сѣйлене. Оджапченинъ насыл тайып йыкъылгъаныны къуванчнен тарифлей.

Эмин исе, Наджиенинъ сѣзлерини динълеркен, оджапчесини аджыды. “Онынъ, бельки бир ери агърыгъан-

дыр”, — деп тюшюнди, озюнинъ чамургъа тайып йыкъылгъандаки алыны хатырлап.

— Сен неге къуванасынъ, — дие Эмин Наджиеге ачувнен бакъты. Наджие онынъ бу арекетине бирден тааджипленди ве:

— Я бизлерни дерслерден азат эттилер де, — деди. — Сен менден зияде къуванмайсынъмы?

Лякин, Эмин Наджие киби тюшюнмей. Онынъ йымшакъ юреги, онъа феналыкъ якъангъа биле, аджынув иле ура.

— Гъарип Наталья Сергеевна, — деди Эмин оджапчесини аджыяракъ. — Айды ярын эвине барып, хабер алырмыз.

Эминнинъ бу сёзлерини эшиткен Наджие тааджипленген алда Эминге тикильди. Лякин онынъ ис-дуйгъуларыны анылап оламады.

Эмин исе, пенджере янына отурып, козылерини къомшу эвге тикти, озъ элемини унутып, эп оджапчеси акъкъында тюшюне эди...

ДЭРТИН ҒА МЭДЕНИЙОМЎР

ОЗЪБЕК ШАИРИНЕН КОРЮШУВ

РЕСИМДЕ: Саъдан дёртинджи Эркин Вахидов.

Халкъымыз сюргюнликте яшагъан йылларда да озюнинъ миллий адетлерини кутъмеге, медениетимизни, эдебиятымызны инкишаф этгирмеге арскет этти. Эбет, эр бир саада олгъаны киби, меденнет саасында да, ерли миллет векиллери арасында достане багъ тутылды, бир

миллетнинъ медениети экинжи миллетнинъ медениети ве эдебиятына белли тесирлер быракъты, медениет хадимтери ве эдебиятчылар арасында достлыкъ эп къавилешти.

Узун йыллар девамында чешит зенаат саиплери олгъан эки миллет векиллери омуз-омузгъа чалыштылар. Языджыларымыз ортасында да бойле олды.

Бир сыра эдиплеримиз бир ишханеде, бир бинада чалыштылар, бир-бирлерининъ яратыджылыкъларына оя да бу тарзда тесир эттилер. Джумледен, къырымтатар языджылары Черкез-Али ве Урие Эдемова узун йыллар девамында Озбекистан халкъ шаири Эркин Вахидовнен берабер Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санат нешриятында чалыштылар. Бу йыллар зарфында къавий достлаштылар. Озбекистанда шимди нешрият болгумиз ёкъ, о ана-Ватанымызгъа авуштырылды. Энди китапларымыз Къырымда нешир олунмакъта. Лякин, эки халкъ зиялылары арасындаки достлыкъ, эйи мунасебетлер девам этмекте.

Бу сене язда Озбекистан Алий Меджлисининъ депутаты, Озбекистан халкъ шаири Эркин Вахидов Къырымда раатлыкъ изининде олды. Бу мунасебетнен къырымтатар зиялыларындан бир группасы — Къырымтатар языджылары кенъешининъ реиси шаир Шакир Селим, языджылардан Черкез-Али, Урие Эдемова, “Крымдевокъувпеднешир”нинъ директоры Гульнар Муртазаева, баш муаррири Ибраим Чегертма. Къырым Девлет санайы-педагогика институтынынъ ректоры, или докторы Февзи Якъубов Эркин Вахидовкъа хошкельдиге бардылар. Эски достлар бир-бирлеринен самимий къучаклашып корюширкен, эр эки мустакъиль джумхуриетте халкъларымызнынъ яшайыш, эдебий яратыджылыкъ джерьянлары акъкъында озъара фикирлештилер.

ОСМАН АСАНОВ — НАМ ҚЪАЗАНГЪАН АРТИСТ

Йырджы Осман Асанов озюнинъ санатынен халкъымыз арасында энди чокътан танылгъан муневверлеримиздендир. О, та сюрдюниктен эвель йыр санатыны севген, талевелик девиринден бедий авескярлар тегерегинде сейирджилер тарафындан гурьдели эльчырпмаларнен къаршылангъан, истикъбали парлакъ истидат эди. Йыллар кечтикче Осман Асанов йырджылыкъ санатынынъ инджеликлерини менимсев ёлунда исрарнен чалышты, устаз йырджылардан дерслер алды, сана сырларыны огренди.

Осман Асанов сюрдюник йылларында Озбекистаннынъ Наманган виляетиндеки Чуст районында яшады ве анда эм чалгъыджы, эм де йырджы оларакъ озюни танытты. Арадан чокъ кечмеден, оны Ташкентте тешкиль этильген “Къайтарма” къырымтатар йыр ве оюн ансамблине ишке давет эттилер. Бойледже, онынъ буюк санадан халкъына хызмет этиув арзусы омюрге кечти.

Йырджы ансамбльнен берабер Озбекистаннынъ халкъымыз яшагъан бутюн виляет ве районларында, бунынъ киби де, сабыкъ СССРнинъ Къазахыстан, Эрменистан, Азербайджан, Гурджистан джумхуриетлеринде, Русиенинъ бир сыра улькелеринде булунды, о ерлерде сейирджилернинъ алгъышларыны къазанды.

Халкъ йырлары Осман Асановнынъ репертуарында буюк ер туталар. Оларны йырджы меарет иле иджра эте.

1964 сенеси “Къайтарма” ансамблинден кетекен Осман Асанов узун йыллар музыка окъув юртунда чалышты, генчлерге кемане чалмакъ, йырламакъ сырларыны огретти.

Осман Асанов Къырымгъа къайтып кельген сонъ да, йырламакътан токътамады. Буюк джыйындарда, халкъымызнынъ кедерли, къуванчлы кунълеринде онынъ сеси аля янгъырмакъта. О энди бестекяр сыфатында да зема-не йырларына музыка яратмакъта.

Кеченлерде Украина Президентининъ Ферманы иле Осман Асановгъа миллий медениетни инкишаф эттирювге мунасиб иссе къошкъаны, юксек профессионализми ичюн “Украинада нам къазангъан артист” унваны берильди.

Юксек унван хайырлы олсун, Осман агъа!

ЭДИПНИНЪ КЪАБРИНЕ БАШТАШ КЪОЮЛДЫ

Сюргюнликте догъгъан эдебиятымызнынъ козъге ко-рюнген истидатлы векиллеринден бири, бир сыра икяе-лер ве повестлернинъ муэллифи, 1985 сенесинден омю-рининъ сонъунадже “Йылдыз” меджмуасына баш муар-рирлик япкъан Айдер Османнынъ вефат эткенине бу йыл июнь 20-де эки йыл толды. Август 17-де Акъмесджит джи-варындаки “Абдал” мезарлыгында языджынынъ къаби-рине ядикярлыкъ башташы къоюв мерасими олып кечти. Бу мунасебетнен къабристангъа языджынынъ сой-акъ-рабалары, аиле азалары, къалемдеш достлары, эсерлери-нинъ севдалары топландылар.

Мерасимни Украина Языджылар бирлиги Къырым бодлюги Къырымтатар эдебияты кенъешининъ реиси, “Йылдыз” меджмуасынынъ баш муаррири Шакир Се-лим къыска кириш сёзюнен ачты.

— Олюерни анъмакъ, оларнынъ рухларыны дуалар-нен анъмакъ, — деди натыкъ, — тирилернинъ боюн бор-джларыдыр. Буны эсапкъа аларакъ, эдебият кенъешимиз языджы Айдер Османнынъ къабирине башташ къоюв тешеббюсини котерди. Эбет, бу ишнинъ астындан не аилеси, не де дигер тешкилятлар чыкъып оламайджагы-ны козъ огюне алып, Америка Къошма Штатларында яшагъан семетдешлеримизге муралжаатта булундыкъ. Бу ниетимизге къол туткъан Америкадаки “Къырым фон-ду” (ребери Фикрет Юртэр) башташ ичюн сермия ёлла-ды. Мына, ниает бу ядикярлыкъны бугунъ ачмагъа наиль олдыкъ.

Башташнынъ ачылувына багъышлангъан мерасимде языджылардан Ибраим Паши, Закир Къуртнезир, Урие

Эдемова, Шерьян Али, Иса Абдураман, журналист Шевкет Асанов, Миллий Меджлис азасы, мерхумнынъ досту Арсен Альчиков, Къырым Девлет санайы — педагогика институтынынъ ректоры профессор Февзий Якъубов, "Маарифчи" бирлешмесининъ реиси Сафуре Къаджаметова, мерхумнынъ досту Сейдамет Меметов, акърабасы Лейля Адильсеитова чыккышта булундылар.

Башташ узерине язылгъан:

*Такъдириме пешманым ёкъ,
Тувгъан топраккъа къайттым.*

*Ана юртума севгимни
Эсерлеримде айттым, —*

сёзлери санки шимди онынъ агъызындан чыккышан киби келе.

Айдер Османнынъ рухуна Ленмар Къаджаметов, Тюркиедеки Улудагъ университетининъ аспиранты тарафындан Фатиха окъувнен башлангъан мерасим мерхумларымызнынъ хатирелерине бир ихтирамгъа чевирильди. Топлангъанлар белли къырымтатар языджылары Шамиль Алядин, Джевдет Амет ве фольклорымызнынъ ёрулмаз тедкъикъатчысы Джафер Бекировларнынъ рухларына да дуалар окъудылар, оларны эйи сёзлернен анъдылар.

Къ. Закир.

ЧЕЛЕБИ- ДЖИХАННЫНЪ САФДАШЫ

ДЖАФЕР
СЕЙДАМЕТНИНЪ
ДОГЪГЪАНЫНА
110 ЙЫЛ ОЛДЫ

Джафер Сейдамет (сонъундан о озюне Къырымэр сойадыны, лагъабыны алды) 1889 сенеси, сентябрь 1-де Ялта уездининъ Къызылташ коюнде дюньягъа кельди. Илык тасилини Къырымда, орта ве лицей тасилини Истанбулда алды. Лицей талebesи олгъанда тюрк шаир ве язиджыларынынъ урриет рухунен ашлангъан эсерлерини окъуп, ильхамланды.

1908 сенеси Тюркиеде окъуаткъан аркъадашларынен берабер, “Къырым талебе джемиети”ни мейдангъа кетирелер. Арадан бир йыл къадар вакъыт кечкен сонъ, “Ватан джемиети” адыны берелер ве гизли тешкилят оларакъ фаалиет косьтерелер. Шу сенеси джемиет азаларынен Исмаил Гаспринский корюше, яшларны ильмий ишлернен огърашмагъа давет эте.

Джафер Сейдамет 1910 сенеси Къырымгъа келе ве мында сиясий фаалиетнен огъраша. Бир йыл зарфында, Истанбулгъа къайткъангъа къадар, “Шахап Незихий” лагъабынен “Йигирминджи асырда татар милleti мазлумеси” адлы илык эсерини яза. Бу эсернинъ нешир этилюви онынъ муэллифини такъип астына алынувы хавфында къалдыра ве Джафер Сейдамет 1911 сенеси апрель 23-

те Парижге ёл ала. Анда белли алимлернинъ эсерлерини тюркчеге чевире, озю де университетнинъ укьукъ факультетине окьумагъа кире, газетаджылыкъ болюгине кьатнай.

1913 сенеси, Авропада сиясий вазиятнинъ кергинлешюви себебинден, Джафер Сейдамет Кьырымгъа кьайтмакъ кьарарына келе, Одессагъа авуша. Анда, меслекдешлеринен берабер, Кьырымда япыладжакъ ишлернинъ планларыны тизелер.

Джафер Сейдамет сиясий фаалиетинде Челебиджихан ве онынъ сафдашларынен берабер иш алып бара. Биринджи Кьурултайны азырлавда айрыджа фаалиет косьтере. Ниает, 134 йыллыкъ чарлыкъ идареджилигинден сонъ, 1917 сенеси ноябрь 26-да Кьурултай чагъырыла ве Кьырым Халкъ Джумхуриети илян олуна. Джафер Сейдамет Кьырым укюметинде Арбий ве тыш ишлер векил-лигини бойнуна ала.

Тарихтан белли олгъаны киби, Кьырым ве кьырым-татарларнынъ эзелий душманлары кьурулгъан янъы укюметининъ яшамасына ич де имкян бермедилер.

Бойделикле, Джафер Сейдаметнинъ анълы омюри ве ичтимаий фаалиети чокъ вакыт Кьырымдан тышта кечти. О, омюрининъ сонъки йылларыны Тюркиеде яшады. Анда иджадий фаалиетнен огърашты.

Джафер Сейдаметнинъ бир сыра эсерлери 1930 сенелери Румынияда чыкьып башлагъан “Эмель” меджмуасында басылдылар. Сонъундан бу эсерлер языджынынъ Тюркиеде нешир олунгъан “Нурлы кьабирлер” (1991) ве “Базы хатыралар” (1993) адлы китапларына кирс-тильдилер.

(Джафер Сейдаметнинъ “Нурлы кьабирлер” китабына кирген икяелери ана тилимизге Закир Кьуртнезир тарафындан чевирилип, “Йылдыз” меджмуасынынъ 1992 сенеси 3, 4, 5—6 ве 1993 сенеси 1, 2-нджи санларында дердж этильдилер).

Джафер Сейдамет Кьырымэр 1960 сенеси апрель 3-те Истанбулда мийине кьан урувы нетиджесинде вефат этти.

ОН ЭКИЛЕРНИНЪ БИРИ

МАКЪСУТ СУЛЕЙМАННЫНЪ ДОГЪГЪАНЫНА 90 ЙЫЛ ОЛДЫ

Къырымнынъ Лариндорф районындаки Бёген коюнде 1909 сенеси дюньягъа кельген Макъсут Сулейман койде орта мектепни битирген сонъ, Акъмесджит педагогика институтына кирип окъуды. Студентлик йылларында бедий эдебиятка буюк авеслиги олгъаныны косътерди, шиирлер язып башлады. Институтны битирген сонъ, Макъсут Сулейман “Яш ленинджи”, “Совет эдебияты” меджмуаларында месуль кятип вазифелеринде чалышты.

Макъсут Сулейман Улу Ватан дженкинден эвель “Сиваш хатирелери” (1935) ве “Шиирлер джыйынтыгъы” (1940) kitapларыны нешир эттирди. Шаирнинъ бу kitapларына кирген эсерлеринден гъайры, газеталар ве меджмуаларнынъ саифелеринде “Санъа селям”, “Миллионларнынъ джевабы”, “Котериль, юртум!”, “Дженк истемеймиз”, “Партизан Кемал”, “Корюшков” киби бир сыра шиирлери ве икяелери дердж этильдилер.

Шаир халкъ яратыджылыгъыны севе ве авесликнен огрене эди. Бунынъ себебинден олмалы, онынъ эсерлеринде халкъ агъыз яратыджылыгъынынъ нефеси ис олуна.

Дженктен эвель Къырымда отъкерильген кедайларнынъ мушавересинде Макъсут Сулейман да фааль иштирак эте ве чынъ айтувда корюмли кедайларнен бир сырада булуна. Къырым эдебий муитинде буюк итибар саби олгъан Макъсут Сулейман Акъмесджит шеэр Советине векиль сайлана.

Дженк фелякети чыкъкъанынен, гонъюлли оларакъ джебэге кеткен шаир топчылар командири ола. 1942 сенеси агъыр контузиягъа огъравы нетиджесинде душмангъа эсир тюше, концлагерьлерде чокъ чекише.

Шаирнинъ бир сыра шиирлери “Эдебият хрестоматиясы” (1971) ве “Он экилернинъ хатиреси” (1970) китапларына кирсетильди, дигер ортакъ джыйынтыкъларда басылды, газеталар ве “Йылдыз” меджмуасы саифелеринде дердж олундылар.

Макъсут Сулейман 1953 сенеси Озбекистаннынъ Андижан шеэринде агъыр хасталыкътан вефат эте.

КИНОРЕЖИССЁРНЫНЪ НЕСИР ЭСЕРЛЕРИ

ЭМИР ФАЙКЪНЫНЪ ДОГЪГЪАНЫНА 90 ЙЫЛ ОЛДЫ

Белли кинорежиссёр Эмир Файкъ 1909 сенеси дюньагъа кельди. Орта мектепни битирген сонъ, Акъмесджит педагогика институтына окъумагъа кирди. Сонъундан Бутюниттифакъ Деълет Кинематографчылар институтынынъ режиссёрлыкъ факультетини битирди.

Эмир Файкъ Улу Ватан дженки йылларында джебзде арбий кинооператор оларакъ хызмет этти ве бинълердже метр шеритлерде федакяр дженкчилеримизнинъ къараманлыкъларыны эбедий оларакъ муурылеп къалдырды.

Дженктен сонъ Эмир Файкъ Къазахыстаннынъ пайтахты Алмаата шеэринде яшады ве онларнен весикъалы эм де бедийий фильмлерге режиссёрлыкъ япты.

Айны заманда Эмир Файкъ бедийий яратыджылыкънен де семерели огърашты. Онынъ чешит йылларда Ташкентте Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санат нешрияты тарафындан нешир этильген “Мен сизни унутмадым”, “Бир тамчы сув”, “Борандан сонъ” киби икяелер ве повестьер джыйынтыкълары дердж олундылар.

Эмир Файкъ Къазахыстанда нам къазангъан санат эрбабы, Кинематографчылар бирлигининъ азасы эди. О, бир сыра орден ве медаллернен такъдирленген эди.

Эмир Файкъ 1993 сенеси Къазахыстанда вефат этти.

"УЯН, ЧАТЫРДАГЪ, УЯН!"

Бу сене кырымтатар эдебиятынынъ акъсакъаларындан бири, шаир ве языджы Черкез-Али 75 яшына кирди. Ильки шиирлерини дженк арфесинде язган Черкез-Али бугунъге къадар онларнен назм ве несир эсерлер китапларыны нешир эттирди.

Кырым девлет окъуве-педагогика нешрияты "Видродження" халкъара

фондунынъ маддий ярдымы иле якъында шаирнинъ буюк колем ве буюк аджимде "Уян, Чатырдагъ, уян!" адына шиирлер ве поэма-лар джыйынтыгыны 1000 нускада басып чыкъарды. Джыйынтыкъ "Магърур халкъым", "Риваетлер", "Яш эвлятларгъа" ве "Поэма-лар" болюклеринден ибарет олып, онъа шаирнинъ яны ве эвельде язган эсерлеринден кирсетилгенлер.

Джыйынтыкъ шаир Шакир Селимнинъ буюк макъалесинен ачыла. Макъале муэллифи Черкез-Алининъ яратыджылыгына объектив къыймет кесеркен, шаирнинъ бир сыра эсерлерини талиль эте, оларнынъ бедииети, шаирнинъ меарети акъкъында муляазалар юрсете.

Эбет, Черкез-Алининъ алтмыш йыллыкъ иджады бугунъге къадар яшап кельмекте олган кырымтатар эдебиятынынъ бир къысымыдыр. Бугунъки кунде кырымтатар эдебиятыны Черкез-Алининъ адыны

аньмадан козь огюне кетир-мек мумкюн дегиль. Шаирнинъ Ана, ана-Ватан, инсаниетлик, эйилик, достлукъ, къардашлыкъ инсан аятынынъ манасы мевзуларында язгъан шиирлери ве поэмалары узун омюр корьмеге лаяыкълыдырлар.

“Уян, Чатырдагъ, уян!” джыйынтыгыны окъугъан эр бир шиириет севдасы

Черкез-Алининъ, шаир оларакъ, яратыджылыгы иле таныш ола биледжек. Чюнки, онынъ эр бир шири ве поэмасы муэллиф аятынынъ, онынъ ички дуйгууларынынъ бедий тасвиридир.

Шуны айрыджа къайд этмели ки, бу китап шаирнинъ етмиш беш йыллыгына дегерли бахшыштыр.

“КЪЫРЫМТАТАР ТИПИ ГРАММАТИКАСЫНДАН ДЖЕДВЕЛЛЕР“

Къырым Девлет окъув-педагогика нешрияты тарафындан басып чыкъарылгъан бу китап мектеп талелери ве оджалар ичюн къыйметли бир къуланмадыр. Къырым Девлет саны-педагогика институтынынъ уйкен оджасы Алие Велиуллаева тарафындан азырланылгъан, орта мектеплернинъ 5—9-нджы сыныф талелерине къарарлаштырылгъан, Къырым тасиль назирлиги тасдыклагъан “Къырымтатар тили грамматикасындан джедвеллер” джыйынтыгы миллий мектеплернинъ талелери ичюн нешир этильген ильки къуланма ве биринджи теджрибедир.

Къуланма “Видрождення” (“Гъайрыдан тикленюв”) халкъара фондунынъ “Сюрюнликке огъ-

ратылган кырымтатар халкынын украин джемиетине кытылувы” программасынын малиевий кьолтутувы нетиджесинде нешир этильген.

Юз алтмыш дёрт джедвельден ибарет кьуланма кырымтатар грамматикасынын фонетика, морфология ве синтаксис кысымларына аит мисаллер эсасында тизильген. Эр бир джедвель (таблица) китапнын айры саифесине ерлештирильген ки, бу — кьуланмадан файдалануда буюк кьолайлык догура. Джедвеллерде берильген орынеклер, мисаллер

саделиклери, шимдики земане окъуйдыжларына анълайышлы олгъаны да дикъкъаткъа ляйкълыдыр.

Эбет, кьуланмада базы джузий эксикликлер ёкъ дегиль. Китапны буюк тираж иле нешир этиледжек вакъытта муэллиф оларны мытлакъа итибаргъа алып, деген умуоттемиз. Чюнки, шимдилик китап олгъаны 1000 нусха басып чыкъарылды. Мектеплеримизнин ана тили оджалары бу кьуланма акъкъында озь фикирлерини муэллифке язып бильдирселер, онын мукеммеллешмесине белли иссе кьошар эдилер.

“ГОДЫ, ЛЮДИ, СУДЬБЫ”

Белли ки, 1998 сенеси апрель айында Акъмесджитте “Амет Озенбашлы — Кырымнын белли ичтимай-сиясий эрбабы, языджы-публицист” деген мевзуда Халкъара ильмий конференция кечирильген эди. Конференцияны Халкъара “Видрождения” фонду ве Абдурешид Медиев ачына Хайрие фонду тешкиятландыргъан, маддий джеэттен кьол туткъан эдилер. Мезкюр конференцияда япылган эсас чыкъышлар, нутукълар бу сене китап оларакъ нешир этильди.

Китапнынъ ильк саифелеринде берильген кириш сёзде бу конференциянынъ кырымтатар халкынынъ ичтимаий аятында буюк эмиетке малик олгъанындан гъайры, Сталин режими тарафындан репрессиягъа олгъратылгъан миллий зиялыларымызнынъ омюри ве фаалиетлерини огренюв саасында илери догъру атылгъан бир адым олгъаны къайд этиле. Конференция материалларынынъ бир китап оларакъ нешир этилюви исе, о девирнинъ вакъияларынен кениш окъуйджылар кутълесини таныш этювде дегерли хызмет косьтереджеги шубесиздир.

“Годы, Люди, Судьбы” (“Йыллар, Инсанлар, Такъдирлер”) китабына кирсетильген чыккышларнынъ эксериети миллетимизнинъ аджайип огълу Амет Озенбашлынынъ аяты ве ичтимаий, эдебий фаалиетининъ чешит сааларыны айдынлаталар. “Голос Крыма” газетасынынъ баш муаррири, тарихчы Эльдар Сеитбекиров, А. Озенбашлынынъ кызы Мерьем Озенбашлы, “Янъы дюнья” газетасынынъ болюк мудири, язиджы Юнус Къан-

дым, Къырым Девлет санайы-педагогика институтынынъ кырымтатар тили ве эдебияты кафедрасынынъ мудири, филология илимлери докторы Исмаил Асан-огълу Керим, шу кафедранынъ оджасы Нариман Абдульваапов, Энвер Озенбашлынынъ чыккышлары шахсен Амет Озенбашлынынъ фаалиетинен багълы олса, тарих илимлери намзети Виктор Ганкевич, профессор Дмитрий Урсу, тарих илимлери докторы Валерий Возгрин, педагогика илимлери намзети Риза Асанов, тарих илимлери докторы Петр Гарчев, улькешынас ве тарихчылар Рефат Къуртiev ве Владимир Поляков, тарих илимлери намзетлери Владимир Козлов, Владимир Брошеван, тедкъикъатчылар Ибраим Абдуллаев. Эрнест Къуддусовнынъ чыккышлары исе, Амет Озенбашлы яшагъан девир вакъияларына аиттир.

Китапкъа чыккышлар натыкылар сёйлеген тиллерде, яни рус ве кырымтатар тиллеринде берильген.

Китап кениш окъуйджылар кутълесинде буюк меракъ догъураджагъы шубесиздир.

"КРЫМСКИЕ ТАТАРЫ: ЭТНИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА"

Улькешынас Рефат Къуртиев 40 йылдан берли миллетимизнинъ этник тарихы, аныаневий медениетини араштырув иле огърашып кельмекте. Бу макъсатта о бир сыра кутюпханелерде айларнен отурып, бу мевзугъа аит материалларны топлав, талиль этюв ишлеринен огърашты. Иште, юкъярыда ады аныылгъан китап бойле эмекнинъ семерели нетиджесидир. Оны муэллиф рус тилинде азырлагъан.

Китапнынъ биринджи кыысымы миллетимизнинъ этногенезине ве этник тарихынынъ басамакъларына багъышлангъан. Бу ерде "татарлар" этноними ве кырымтатар этносы, шаркъ дженки, 1944 сенеси сюрюнлигининъ аспектлери киби меселелер акъкъында баас этиле.

Китапнынъ экинджи кыысымы кырымтатарларнынъ аныаневий медениетине аит араштырмалар ер алгъанлар. Бу ерде миллий такъвим, мевсимлерге багълы байрамлар, халкъ оюн ве аныанелери акъкъында фикир юрсетиле. Ме-

тин араларында о я да бу байрамгъа аит халкъ йырлары, айтымлар, тюркюлер ана тилимизде, базыларынынъ да терджимелери берильген.

Китапта чешит меселелерге аит ренкли карталар берильгени де окъуйджыларгъа материалларнынъ анылашылувыны къолайлаштыраджагъы беллидир.

Китапнынъ дюльбер шекильде безетилювинде рессам Али Бияловнынъ хызмети буюктир.

Тарихчы Эльведин Чубаров китапкъа муаррирлик япкъан.

РАМИЗНИНЪ РЕСИМПЕРИ

Эгер рессамлар ве композиторларнынъ эсерлерини китаплар алында пек сийрек корюльгенини назар-итибаргъа алынаджакъ олса, рессам Рамиз Нетовкиннинъ “Бизнес-информ” тарафындан нешир этильген “Бахчисарай, душа моя...” (“Багъчасарай, джаным меним...”) ресимлер альбом-китабыны рессам ичюн де, онынъ эсерлерининъ севдалары ичюн де, буюк бир бахшыш демек олур.

Рессамнынъ 30-дан зи-яде ресими эр бир саифеге бирер-бирер ерлештирилъ-ген бу китап-альбом буюк усталыкъ ве нефисликнен азырланылгъан. Андаки эр бир ресим Къырымнынъ къадимий шеэрлеринден бири олгъан Багъчасарайнынъ тарихий абиделери, сокъакълары акъкъында икяе эте. Рессам бу ресимлерни айрыджа бир севги ве ильхам иле яраткъаны корюнип тура.

Китапнынъ ильки саифелеринден рессамнынъ портрети, терджимеалы ве санатшынаслардан Сервер Эбубекиров ве Надежда Кутаеванынъ Рамиз Нетовкиннинъ яратыджылыгъы акъкъындаки макъалелери ер алгъанлар.

Рамиз Нетовкин Къырыммызда энди чокътан

БАХЧИСАРАЙ,

белли рессамлардан биридир. О, 1960 сенеси июнь 21-де Ташкент виляети (Озбекистан джумхуриети), Чиназ районынынъ Алмазар къасабасында догъды. О, 1976—1980 сенелери Н. С. Самокиш адына Къырым бедий билим юртунда тасиль алды. Диплом ишини “Сефер ресимлери. Къырымнынъ тарихий ерлери бойлап” дие адландырды. Онынъ ишине оджасы Л. В. Балкинд реберлик япты. Рамиз Нетовкин 1989 сенеси СССР Рессамлар Бирлигине (графика боюнджа) аза къабул этильди.

1983 сенесинден башлап Рамиз Нетовкин озь эсерлеринен виляет, джумхури-

ет ве чет эль сергилеринде иштирак этмекте. Онынъ сызгъан ресимлери Багъчасарайдаки хансарай музейинде (1986, 1996), Акъмесджит бедий музейинде (1989, 1991), Эстония джумхуриетининъ Тарту шеэринде (1990), Ялта тарихий-улькешынаслыкъ музейинде (1993), Полониянынъ Люблин шеэр театринде (1994, 1995), Варшава шеэр пен-клубында (1996) сергилерде нумайыш этильди. 1991 сенеси “Крым ухоядый”, 1995 сенеси “Се-

дая Алушта” график альбомларыны нешир эттирди.

Рамиз Нетовкиннинъ китабыны саифелеп, андаки ресимлерни сейир эткен эр бир сейирджи озюни мытлакъа къадим Багъчасарайнынъ эвельки сокъакъларында кезген, джамилеринде намаз къылгъан, дюрьбелерини зиярет эткен киби ис этеджек.

Ашагъыда рессамнынъ китабындан алынган бир къач ресимни дикъкъатынъызгъа авале этемиз.

3. ХАЙРЕДИН.

ФЕВЗИ БИЛЯЛОВ

Халкымызнынъ белли йырджысы, Озбекистан халкъ артисти, Украина халкъ артисти Февзи Билялов 1999 сенеси август 8 куню инсульт хасталыгъы нетиджесинде вефат этти.

Февзи Билялов 1932 сенеси Акъяр шеэринде дюньягъа кельди. Бутюн халкымызнен берабер, 1944 сенеси майыс 18-де сюрдюникке огъратылды. Оларнынъ къорантасы Самаркъанд виляетине тюшти. Февзи яш чагъындан ана-бабасынен берабер тарлаларда, багъ-багъчаларда чалышты. Багъ-багъчаджылыкъ техникумыны битирди. Сонъундан такъдирини йыр санатынен багълады.

Самаркъандда белли санаткъярларымыз тешкиль эткен бедий авескъярлар тегерегинде иштирак этти. Бу ерде гузель сесинен сейирджилернинъ алгъышларыны къазанды.

1957 сенеси Ташкентте “Къайтарма” ансамбли тешкиль этильгенинен, конкурстан мувафакъиетли кечип, онынъ йырджы-солисти олды. Белли йырджыларымыз Сабрие Эреджепова ве Эдие Топчы яш йырджыгъа устазлыкъ яптылар.

Февзи Билялов сюрдюник йылларында саналарда “Порт-Артур”, “Байдарава ёллары”, “Къара кератым” киби бир сыра ватанперверлик гъаелеринен ёгъурылгъан йырларны иджра этип, халкымызнынъ гонъюлини котерди. Бу йырларны о озюне хас усталыкъ иле иджра этти. Концертлерде онынъ чыкъышларыны халкымыз гуръдели эльчырпмаларнен къаршылай эди. О, акъикъатен, озюне хас, текрарланмаз сесли йырджыларымыз сырасындан ер алгъан эди.

Февзи Билялов Ташкент театр санаты институтыны
гъиябий окъуп битирди. Кет-кете онынъ меарети джуля-
ланды, халкънынъ севимли йырджысына чевирильди.

Февзи Биляловнынъ миллий йыр санатымызны ин-
кишаф эттирювдеки хызметлери козь огюне алынып, онъа
Озбекистанда нам къазангъан артист, Озбекистан халкъ
артисти, Украина халкъ артисти унванлары берильди. О,
узун йыллар “Къайтарма” ансамблине бедий реберлик
япты. Ансамбльнинъ бедий меаретининъ юкселювине
белли иссесини къошты.

Йыллар, девирлер кечер, лякин Февзи Биляловнынъ
татлы сеси къулакъларымызда эп янгъгырар, онынъ сы-
масы къальплеримизде эбедий яшар.

“Йылдыз” меджмуасынынъ муарририети
халкъымызнынъ белли йырджысы, Озбеки-
стан ве Украина халкъ артисти

Февзи БИЛЯЛОВнынъ

вефаты мунасебетинен онынъ аилесине,
сой-акърабалары ве якъынларына терен та-
зие бильдире.

Мерхумгъа Аллах рахмет эйлесин!

ОКЪУЙЫДЖЫЛАРЫМЫЗНЫНЪ ДИКЪКЪАТЫНА!

КЪЫЙМЕТЛИ ВАТАНДАШЛАР, АЗИЗ ОКЪУЙЫДЖЫЛАР!

XXI асыргъа адым атмакътамыз. Та XIX асырда улу маарифетперверимиз, миллетимизни джаиллик къаранлыгъындан къуртармакъ ичюн курешкен атамыз Исмаил бей Гаспринский бу къуртулышнынъ бир ёлу-окъумакъ, бильги алмакъ, эр шейден хабердар олмакъ зарурлыгъыны пек чокъ кере къайд эткен эди.

Иште, арадан эки асыргъа якъын вакъыт кечти. Эбет, шу заманлар ичинде миллет башына чокъ беялар кельди. Тарихымызны, эдебиятымызны, тувгъан тилимизни, къыскъадан айткъанда, бутюн бир миллий маневьетимизни аман-аман гъайып эттик.

Иншалла, огюмиздеки асырнынъ башында миллетимиз ана-Ватан топрагъында яшар. Иншалла, гъайыпларымызны адым-адым тиклермиз. Келеджекте шимдики несилимиз озъ Ватанынынъ акъыйый саиби олур.

Ватангъа саиплик ялыныыз дава-шаматанен эльге киритильмей. Дюнъяда энъ кучълю сила акъыл-бильги сиясыдыр! Башта бир, тувгъан тилинъни, тарихынъны, медениетинъни бильмек керексинъ. Бунынъ эсас менбалары шимди миллий неширлеримиздир. Олардан бири-элинъиздеки "ЙЫЛДЫЗ" меджмуасыдыр. Эринмейип, ялыныыз кечкен сене ве бу йыл чыкъкъан санларыны саифелеп козьден кечиринъиз: не къадар къыйметли тарихий, зенгин, мундериджели мальземелер дердж олундылар! Тек бакъыныыз дегиль, окъуныыз, огренинъиз, бильги "багажыныызны" зенгинлештиринъиз. Эгер буларны окъумасанъыз, языкъ, пек языкъ!

Келеджек сене ичюн де бир сыра къыйметли

ве меракълы эсерлерни дердж этмекни козьде тутамыз. Бедий эсерлерден шимди папкамызда москвалы язджымыз Эмиль Амитнинъ яны повести (дженк сонъунда ватанына келип миллетини араштыргъаны ичюн къуршунлангъан къырымтатар субайлары акъкъында), несирджи Нузет Умеровнынъ "Къыпчакъ огълу Бейбарс" адлы повести, усанмакъ бильмей чалышкъан акъсакъал язджымыз Ибраим Пашининъ, Иса Абдураманнынъ яны икяелери, Шакир Селимининъ "Къырымнамэ" адлы дестаны булунмакъталар. Даа бир меракълы ве къырымтатар окъуйджысына бугунъге къадар белли олмагъан бир эсер келеджек йылда дердж этиледжек. Бу — Фатих Каримийнинъ "Мырза къызы Фатима" адлы, И. Гаспринскийнинъ шахсий аяты иле багълы весикъалы эсердир. Оны неширге язджы Аблязиз Велиев азырлады.

Даа бир эмиетли бильдириу япмакъ истеймиз: ады кениш белли олгъан мешур муэллиф Мурат Аджининъ шахсий изини иле онынъ яны тедкъикъ эсерини ("Полынъ половецкого поля"нынъ экинджи китабы) къырымтатар тилине чевирип, йыл девамында дердж этеджекмиз. Онынъ биринджи китабы "Къырым" газетасында къыска-къыска парчалар иле рус тилинде басылгъан эди. Сонъунда айрыджа китап оларакъ, Русиеден кетирилип, адамларгъа (Меджлис тарафындан) даркъатылды.

Бизим макъсадымыз — бойле къыйметли эсерлерни миллетимизге ана тилинде окъутмакътыр. Эм тиль огренсинлер, эм терен бильги алсынлар.

Иште, къыйметли ватандашлар, бутюн булардан махрум къалмайым десенъиз, 2000 сене ичюн "ЙЫЛДЫЗ" меджмуасына абуне олунъыз. Меджмуамызнынъ келеджек сенеде фиатыны миллий неширлеримизде бильдириримиз.

Индексимиз — 75298.

МУАРРИРИЕТ

МУЭЛЛИФЛЕРИМИЗ

ШЕРБЯН АЛИ — Языджылар бирлигининъ азасыдыр. 1937 сенеси догъды. Ташкент педагогика институтыны битирген сонъ оджалыкъ ятты. Эсас эмек фааистини матбуаткъа багъышлады. “Омюр далгалары”, “Чагъала”, “Асырдашым — сырдашым” шиирлер ве поэмалар киталларынынъ, бир сыра публицистик макъалелерининъ муэллифидир. Шимди исфакъаджы, Сакъ районында яшай.

ИДРИС АСАНИН — Украина Языджылар бирлигининъ азасыдыр. 1927 сенеси октябрь 12-де Багъчасарай районынынъ Фотисала коюнде догъды. Миллий арекетимизининъ фааль интиракчилеринден биридир. Та 1947 сенесинден КГБ тазыйыктыннынъ азапларыны чекип яшады, узун муддетке апске уюом этильди. 1956 сенесининъ сонъунда ссрбестликке чыкъарылды. Миллий арекетимиз ве онынъ фааль курсичалери акъкъында бир сыра очерклер яратып, матбуатта бастырды.

Багъчасарай шезринде яшай.

МЕРБЕМ МАВКЕ — 1956 сенеси август 7-с догъды. Алий маломатлы. 1993 сенесинедже оджалыкъ этти. Шимди “Янгы дунья” газетасынынъ журналисти. Газета санфелеринде халкъымызнынъ Ватангъа къайгып ерлешюнинен багълы проблемаларыны айдылатыджы салмакълы макъалелеринен кениш окъуйыджылар кутълесине баягъы йыллардан берли белтидир. Аджайип такъдирли инсанлар акъкъында язгъан левха ве очерклеринде мсракъ иле окъуладар.

М. Мавке Акъмесджит шезринде яшай.

ОСМАН ОСМАНОВ — Осман Мустафа огъту Османов 77 яшында олып, миллий арекетимизининъ фааллериндендир. О, иджреттен Кырымгъа баягъы эрте аавдет олгъан семетдешлеримизден биридир. Бабасы “Зынджырлы мсресе”де озь вакъытында мудеррислик яшкъан. Осман Османовнынъ бу санда басылгъан кунъдешик дефтеринден алынгъан хатыралар халкъымызнынъ Ватангъа къайгъув огърундаки курсешянинъ бир левхасыдыр.

Осман Османов шимди Акъмесджит районынынъ Бештерек коюнде яшай.

ГУЛЬНАР УСЕИНОВА — “Голос Крыма” газетасынынъ эдебий хадимидир. Чокътан эдебияткъа авесли олгъан яш къалемнинъ бир сыра ияелери рус ве кырымтатар тиллеринде джумхуриет газеталарында ве меджмуаларында сыкъ-сыкъ дердж этильмекстелер.

На крымскотатарском языке "Йылдыз" № 5
("Звезда" № 5).

Техредактор Р. Къараманов.

Корректор З. Эреджелова.

Бир матбаа табагъы колеминден эксик эльязмалар муэллифлерине къайтарылмай. Буюк колемли эсерлернинъ къыскъартылгъан, журнал варианты къабул олуна.

Джыювгъа 1.09.99 с. берилъди. Басылувгъа 1.10.99 с. рухсет этильди. Форматы 84×108¹/₃₂. Офсет усулында басылды.

Пешрият-эсап табагъы 5. Сымарыш 297.

Джедвельге алынгъаны акъкъындаки шеадетнаме:

Км № 0113.

Адресимиз:

333007, Акъмесджит шесэри, Ялта сокъагъы,
155-нджи эв, кв. № 3.

333700, Симферополь шесэри, Ген. Васильев сокъагъы, 44.

"Таврида" нсприятынынъ басмаханеси.

Индекс 75298.

